

دائماً محكوم بولغان وه جزالانغانلار. تيز-تيز عصيانلار بولغانلار.
ظلمدان توققان بو عصيانلارنى بيه ظلم وه جبر ايله باستريب، بو ايهانه
ايله مسلمان اولوغلارنى تيكشپرويسز اولدورگه نلەر. بيرليك مسلمان
چيندون كبلگن مهاجرلەرنىگ يرلەرنى ايكيب پيريشكه مجبور ايدى.
اوروغلوق بوغداي پيريشكه حتى كورپه-ياستيق وه عموميتله اوى اسبابى
پيريشكه هم مجبور ايتلگن مسلمان اويغورلارغا مهاجرلەرنىگ ھەر بر
احتياجىنى تامين ايتو جبرى صورتده يوكلەتيلگن ايدى. مسلمانلارنى خور
وه توبەن كورورلەرايدى. اولارنى «چاتو» (اورالغان باش)، «سيگ كو»
(حيوان)، «چاتو سيگ كو» (سهللك حيوان) ديب آناغانلار.

شايد حاكم قاتارلىق بر مامور يانغا مسلمان اويغوردان تعيين
ايمە كچى بولسالار ياكە تشكيل ايتلگن عسكرلەر قاتارىغا آلماقچى
بولسالار، اسلام وه تورك تربيه سيدةن مجرووم قمارباز، افبوضچى كىبى
اخلاقسز كشيله رنى ايزلەب، اولارغا ايش بيزەر ايديلەر. كيچيك وه
آرزىمايتورغان گناه اوچون بوتون بيزيدەن وه ھەرنەرسەدەن دە قيمتلىك
بالاسيدان آيريلغان، بوتون عمرى زنداندا اوتوب كيتكەن ياخود كوزى
كور قىلىنىپ ياروقلق دنيادان محرووم ايتلگن كشيله ر شرقى توركستان
توركلەرى آراسيدا كوب اوچراتيلادر!

ھەر شەردە مکتب آچيب، آتاسيدان زورلاب آلىنغان بالالارغا
چينچە اسم بيريلىب، چين تربيه سيگە كيريتيب، اولارنى بوتونلەي چين
لەشتر بيرايديلەر. مکتبلەرنىگ بوتون چيقيملارى خلق اوستيگە يوكلە-
تيلردى. ھەر طرفداغى چين مامورلارى ميسونەرلىك وظيفە سيني قىلماقچى
بولوب، ياش بالالارنى جبرى صورتده چينلەشترمەك ايستەن ايديلەر.

قارا تاريخنىگ بو فجييع وه غير انساني كونلەرنى شونداي اوتكەز-
گەن اسلام تورك توغانلاريمز عرقى نجاتلەرنى وه دىنى صلابتلەرنى
يوقاتماديلار. آغبر تضيقاقتا رغماً چين حكومتينىگ تورلو باراماس
حركتلەريگە قارشى تورديلار. اولديلەر. فقط امل وه غايەلەرىدەن
قايتماديلار!...

خلق شوقدار غافل توتولغان ایدی که، او تیشدا بولغان وقوعاتدان غنا ایتمس، حتی ختایداغی احوالاتدان دا خبرسز ایدی. حج وه تجارت بهانهسی ایله هندستان، ایچکی ختای وه روسیاغا چیققان کشیلهر آز-کوب کوزی آچیلیب، دنیا احوالاتدان معلومات آلاققا باشلاغان بولغانلقدان، قوزغالانلار هم بولارنگ تأثیری ایله برقادار شعوری وه منتظم حالغا کیلیب، به گیله شمهك حرکتلهری هم بو کشیلهر تامانیدان آلا سورولور ایدی. تورکستاندا مرکزى ختایدا خاقان ادارهسى بیرگه جمهوریت قورولغانینی بو منور طبقه خلققا یاشیرین او قوتا باشلادی. بو خصوصدا خلقنی تنویر ایقب بعضی برحرکتلهر قیلماق خیالی تا او زمانلار اوز آرا سویله شیه باشلاندى. تورکستاندا هم بو جمهورى اداره ننگ بعضی بر تأثیرلهری بولور امیدى هم شو اهالی طبقهسى آراسیدا زیاده انتشار ایتمشدى. حکومت مأمورلاری خلققا اوزلهری هم انسیت پیدا ایتمالماغان جمهوریت ادارهسى حقیقا توغرو معلومات بیرمهسله ایدی. اوننگ حق، حقوق، عدالت، مساوات کبی سوزده گنه بولغان شعار-لارینی اعلاندان هم تارتینار وه یاشیریر لاردی. تینچلق وه اطاعتق بو-لوب اولتورشنی توصیه قیلیب، جمهوریت—خاقانغا صداقت دیب آگلایر-لاردی. بو سیرالاردا، ۱۹۱۲ ده، قومولدا (قانسو حدودیدا، شرقی تورکستان ایله نانکین یولی اوستیده مهم بریر. «حامی» قومولدا ختای شهریدر. بو تاغلیق اراضینیک خلقی سوغوشچان اوغورلاردی). «تیمور خلیفه» عصیانى بولدی. شو چاغلاردا اورومچی ده موقت جانک جونک (عسکری والی عمومی) یانک زهن شگ نامیدا برختای ایدی. بو، قو-مولدانی مذکور قوزغالانی باسدیریب، اوزینی مرکز حکومتدهن اصل جانک جونک پیلگیله نیشی اوچون خلقنی مجبورى مراجعت ایتمیره-در. نهایت مرکز (او زمان مرکز به کین ایدی) یانک زهن شگنی والی عمومی ایقب پیلگیله یدر.

ایچکی ختايدا جمهوریت پیلەن بر گە عمومی قاریشیقلیق باشلايدر
بر ولایت ایکنچی ولایت پیلەن اوروشوب، داخلی عصیان وه اغتشاش
پیلەن مشغول مرکزی حکومت شرقی تورکستان احوالینی بوتونله ی اهل
ایتدر. ذاتاً بوتون اداره نچ اوز قولیدا توتقان والی عمومی اوز بیلگه نیچه
خلقی ایزو گە باشلايدر. مرکزنگ اورومچی ایله علاقه سی ضعیفه نه
در شرقی تورکستانگ مرکزی اورومچی ده بانک زهن شک «بانگ
جانگ جونگ» نامی پیلەن ینه ده حاکم مطلق بر حکمدار دغدغه سیله
ایشکه باشلايدر. بو تاجسز حکمدار چین جمهوریت حکومتینگ بر
ولایت عمومی والیسی ایکنینی خاطر یفا هم کیلترمه سده ن مهم ایشله ر که
کیر شه در. عینی تاریخده یعنی ۱۹۱۲ ده تورکستانگ غرب قسمیدا،
«ایلی» ولایتیگه قاراشلی «کوره» ده جمهوریت طرفداری سوسیالیست
ختابلاردان، وه ظاهری ادعایارغا قاراغاندا، اسلام تورک یرالیک اهلک
طرفدار بولغان یانگ زهن شیو (Yang - zen - shiv) باش بولوب بر عصیان
یاسالدر. بو هم یانگ جانگ جونگ نگ غلبه سی پیلەن تو گه یدر. بو
صورتله شرقی تورکستان داخلیدان تینچیب آغان یانگ جانگ جونگ
فوق العاده اوستالیق پیلەن داخلی اداره نی اوز یولغا قویوب، خارجی
سیاست پیلەن مشغول بولادر. بو یانگ سیاستینگ مهملگی اقتصادی
باقیمدان روسیاغا باغلی بولغان تورکستانی تمامیه روس اقتصادی
قوجاغیغا آیشیدر. اونگ صرف اوزینگ شخصی منفعتینی توشوتوب قیلغان
بو ایشیده ن تورکستان اڭ قورقولو اوچورومغا اوچراب قالدی. یانگ
تجارت ایشله ریده روسیاغا کینگ امکان پیریب، اوز طرفیدان قونسوللار
قویوب ایشکه کیریشدی. اوز اوغلینی شرقی تورکستانگ شمال حدود
لارینا یاقین، روسیاغا قاراشلی غربی تورکستانگ «سه مه ی» دیگن
شهریکه قونسول قلیب بیلگیله یدر. اونگ اوغلی تورک تجارلارینگ
حقوقینی حمایه ده ن زیاده اوز آتاسینگ ته نرینگه یوباراتورغان ماللاری
اوچون قایغیرادر. سیاستچی بولغان «یانگ جانگ جونگ» غیر تورک
عنصرلارنی دایما اوز یانینغا تارتیب، اولارغا منصب پیریب، اولارنی

اوزيگه طرفدار قىلغان ايدى. شىرقى تور كىستانىگ منور زهرهسى مەكتىپ
وہ مطبعہ ايشلەرىگە كىرىشمەك اىستەسە، درحال اوستالقلە مانع بولور
ايدى. كۆب حيلەكار بولغان بو والى زماندا شىرقى تور كىستانىگ
جنوبىدە وە تورفاندا يەككى اصول مەكتىپلەر آچىشقا تىبىت ايتىلەدر. آراغا
نغان سالىب، ختاچا مشترك مەكتىپلەر آچماق مسئلەسىنى اورتاغا قويوب،
مسلمان بالالارىغا «كوك-زى» (صنم)غا تايىنىشنى تەكلىف ايتەدر. تورك-
اسلام اھالى طبعى بوگى راضى بولمايدىلار.

چىن خاقانىنگ توشورولوشى وە چىندە جەھوريت اعلان ايتلىشى،
شىرقى تور كىستانىگ بورونقو والى عمومىسى اورنىغا يانگ جانگ جونىگ
كېى بر والى نىگ بىلگىلەنىشى شىرقى تور كىستان اوچون نە دىنى، نە مىلى،
نە علمى، نە اقتصادى وە نە مدنى ھېچ بر تورلو فائىدە بىرمەدى. يەنە
ايسكى طاس، ايسكى حمام. بلكە يەنە ھەم وخىمراق بولغان تىشقى تىجاوزنى
قولايلاشتىردى. يانگ روسياداغى انقلاب نىجەسىدە بر مدت تجارى
علاقەنى توختاتقان وە بولشەويزمدەن اندىشە ايتىپ، ساويت روسيا بىلەن
قاتناشودا احتياطلق قىلا باشلاغان بولسا ھەم كىنرەك مناسباتىنى جانلان
دېرىب سىقلاشتىرىپ يوبارغان.

۱۹۲۸نجى يىلغاچا تور كىستانى كىف مائىشا بر اصول ايلە اداره
ايتىپ كىلگەن يانگ جانگ جونىگ مركزى ختاي بىلەن ولايتىگ رابطە
وہ علاقەسىنى كىسىب، شو نىگىزدە ايش اساسىنى قوردى وە تور كىستانى
اقتصاداً تامامىلە روسياغا باغلاپ قويدى. مەلكىتى اوز بىلگە نىچە اداره
قىلىپ، تالانچىلق، جبر وە ظلمنى حددان تاشقارمىغا چىقارمىپ يوبارغان
يانگ جانگ جونىگ ۱۹۲۸نجى يىلى فەن-يوان-نان (Fen-yuan-nan)
مەرقىبلە اولدورولدى. چىندە جەھوريت اعلان ايتىلگەنىگە ۱۷ يىل بولغانى
حالىدە بو اداره سىستەمىدەن ذرە قادار منفعەت كورمەگەن باياقىش شىرقى
تور كىستان طالبىگ حاضر لايتورغان تصادفىنى كوتوب قوردى.

(دوامى بار) مجدالدين احمد

بومباي مارت ۱۹۳۸

فیض الله دادا اكمل ده بو کوردوشمه لهرنی عینله یوخارین بیلدن بر تورک
قلمت، اساس گناهلارنگ ساویت علیهداری کوره شی تشکیل ایش
کوجا بو وه تورکستانی ساویتلهن اتفاقدان آیریت کیتونی حاضر لاند
بولغانینی سوله دیلهر.

بهنه بز که، فیض الله وه اكمل حقیقتاً ده ساویت دوشمانی بول
آیر لارمی؟ دیگن سورغوغا مثبت جواب بیرو امکانی بیرمه کده بولغان
اویه کیف تایانچیلار بونلاردرد.

هومت، فیض الله خواجه، اكمل اکرام وه باشقا یوزله رجه
تورکستان بیرلی بولشه و بیکلهری قیزیل موسقوانگ یاشیرین دوشمانلاری
بولا آلدولار هم ده اغلب احتمال شوندای در لار ایدار فقط بونلار بزنی
اونلارنگ ساویت آگه تی بولوب یوروب ایشله دیکلهرینه کوز بوموشغا
مجبور ایتمه لیدر. تکرار ایته بلیک، که اونلارنگ خدمتی وه قاتناشی
بیلدن ساویت حکمرانلغی طرفندان یورتمزغا کتیریلگن ضرر وه اول
رولغان ضربه اونلارنگ زیانچیلوق بولینه توشوب ساویت حکومتنه کتیر
دیکلهری ضرر بیلدن اولچوب بولما یا جاق درجه ده بویوک وه آغردرد.

شرقی تورکستان انقلابی اطرافندا (*)

II

جینگ-شورین اداره سی آستیدا تورکستان (۱۹۲۸-۱۹۳۳)

یانگ-جانگ-جونگ نگ مشوم وجودینی اورتادان کوتهر کن
سوسیالیست فن-یووان-نان طبیعی جینگ-شورین (Jing-Shurin) اوچون
دخی تهلکه لیک سانالیر ایدی. اونگ اوچون «مرکز حکومتک شرقی
تورکستان ولایت حکومت رئیس یانگ-زه-شک جنابلارینی اولدورمه ک
جرائینی کورسه تکه ن خائن فن توتولوب اعدام ایتلیدی». بو خدمتیکه مقابل
چین مرکز حکومتی جینگ-شورین نی ولایت حکومت رئیس قلیب بیلگیله دی
بیچاره مرکز والی تعیین ایتمه کده ن باشقا ایشکه آرا لاشالماس ایدی

(*) باشی «باش تورکستان» نگ ۱۰۲ نجی ساندا.

چونکہ اونگ دنگه نی قلیمناس وە حکمی اونماس ایدی . . . قاناق کوب مسئله رنی مرکز بلماس ایدی .

یانگ زەن شیک ننگ کینگکی کونلە ریدە «جانگ-جوانگ» لیک اورنی «جوشی—ولایت حکومت رئیس» عنوانفا آیلاندى . بوسورتلە جیک-شورین حکومتدە «جیک-جوشی» نامی بیلەن اورون اشغال ایدی . بومندحوس وجودنگ ریاست مقامینی اشغال ایتیشی دە قولینی قالغا بوباماق (یعنی «فن» نی اولدورمەك) صورتیلە بولدی . اونگ قیسقا مدت دوام ایتکەن اداڑەسى جداً شدتلیك بولدی . «یانگ» مدبرانە وە مکرو-حیلە بولی بیلەن شدتینی تعدیل ایتب ایش قیلغانیدان کوب خصوصیلاردا خلق اغفال ایتلگەن ایدی . اما جیک پرواسز شدت وە جبرکە جرأت ایتکەندەن ۱۹۲۹دا کیچیک قوزغالانلار باشلادی . بو قوزغالانلار فوق العادە رحمیسز حرکتلەر ایله باتیریلدی . گناھسز انسانلارنی اولدور-توش وە اولدوروش کوندەن کونگە خلقنی غضبلاندیردی . عرض وە ناموسقا تجاوز شکلینی آغان ظلم ، اسلام تربیەسیگە سیغماغان تکلیفلەری نهایت شرقی تورکستان مجاهدلەرینگ «یا قورتولوش یا اولوم!» دیب قطعی عصیان ایتشلەریگە سبب بولدی .

جیک جوشی ننگ سیاستی حقیقتاً قویال ایدی . تیشدان خبر آماق ، خارجلە علاقە قیلماق کوب آغیر ، حتی داخلدە ھەم مخابره وە مراسلە سانسورغا تابع ایدی . اونگ اوچون شرقی تورکستان داخلیدە کئی احوالی خارجفا عکس ایتدیریش امکانشز بولغانیدەك ، خارجدەن خلق-نگ فکرینی ، ذهنینی آچقودەك مطبوعات وە سائزە آلب کیلیش دە ممکن ایمەس ایدی . حیات زیادە تقیداتفا تابع توتولدی . مملکتنگ بایلغینی اوز چوتە کیگە تولدوروشفا اورولغان جیک-شورین اوز رفاه وە سعادتى اوچون یورت وە اھالینگ محو—پریشانلغینی توشونمەس ایدی .

مەنە شو اتنادە ، ۱۹۳۱نجی یلی باشلاریدا ینە قومولدان قوزغالان باشلاندى . جیک-شورین بو قوزغالاتی غایت قوزقونج قارشیلادی .

ھېندوستان، تۈركىستان، ھەر طرفقا بايلىق چىقىرىش
بىلەن شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنىڭ يېتىشىنى قولغا كەلتۈرۈش
داخىلدا، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى يېتىلدۈرۈش ۋە تۈركىستاننىڭ (ئىرانغا) ئىقتىسادى
مەركەزلىك قىلىنىشى، شىنجاڭنىڭ قوزغىلاڭچىلىقىنى باسقۇچقا كەلتۈرۈش ۋە ئۇنىڭ
غەرب قوشۇنى ساۋىت روسىيەغا مەراجەت قىلىشى، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئۆزىنىڭ
فائىدەلىرىنى دېيىش تۈشۈنىدۇ...

روسىيە بىلەن يانگ-زەن-شىڭ زامانىدا باشلانغان مۇناسىۋەت ۋە ئىقتىسادى
رابطە ئانچە قۇتۇلمىدى، بولشەۋىك روسىيەنىڭ قونۇلۇشى ۋە بولماغان
مىللەتلەر دەرىجىسىدىكى مۇستەھكەم قورۇلۇش بىلەن مۇناسىۋەتلىك سىياسەت
مەنچۇس خىيال تۈركىستاننىڭ ھەر طرفقا تارقىلىشىدا ئىدى. «يانگ» ۋە
«چىڭ» لارنى شىنجاڭدا تۈركىستانغا جەنۇبىي دۆلەتنىڭ بىر قىسمى قىلىش
ياكى بولمىغان بولشەۋىكلىك شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىغا مەنپەئەتلىك ئىدى
يولار يالغۇز ئۆزىنىڭ كەڭلىكى ئۈچۈن قايىغۇچى ۋە شەخسىي مەنپەئەت ئۈچۈن
تۈركىستاندا ئىقتىسادىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئىدى.

«يانگ» نىڭ ئورنىغا «چىڭ» نىڭ كېلىشى خىرلىق بىلەن ئۆزگەرتىش
بولمىدى. بۇنداق تۈركىستانغا بىر قانچە كېلىنمەسلىكى، تېسكەرىيەتچە تۈشۈنۈش
كۆپەيدۇ. ۱۹۳۱ قوزغىلاڭچىلىقى كۆندۈن كۈنگە كېلىپ، تۈركىستاننىڭ
باشقا قىسىملىرىغا سىرتتىن ئىدى. «مەھلى ۋە مەھلىسىز بىر قوزغىلاڭ»، دېيىش
قىلغان تەسۋىرلەرنى يالغان چىقىرىپ قالدۇ. چىڭ-شورىن ھۆكۈمىتى كۈچى
بىلەن تەسۋىرلەيدۇ. دوستى روسىيەغا مەراجەت قىلدى. ئاندىن بولمىغان
ئادەم ۋە بۇتۇن ھەرىكەتنى ياقىنداق تەتقىق قىلىپ ئىتب تۈزۈلۈش بولمىغان روسىيە
لازم كېلىگەن تەدبىرلەرنى كۆردى. بىر مەدەنىيەتلىك ئىقتىسادىدا ئۆزۈمچى، كەڭ
كېلىگەن ارگانىزىمىنىڭ «شىڭ-شى-تسەي» (Shing - shi - tsai) نى
روسىيە ئۆزلىرىگە ئانچە ياقىن كۆرۈۋالمايدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ
سىياسىي تەدبىرلىرى روسىيە ئۇنىڭ ئارقىدا ئىدى. ياخود دە روسىيە ئۇنى
ئۆزىگە مۇۋاپىق بىر قىسىم قىلىپ ئالغاندا ئىدى. چىڭ قىسىملىرىدا تەسۋىرلەيدۇ
باشقا ۋە يوللانغان ئىقتىسادى كۈچ باشچىلىقىدا «شىڭ-شى-تسەي»

بىلكىلە ئىدى. بۇ روسلارنىڭ خامىن لاغان يانلارنى بىلىپ چىقىپ بولغان
 جىڭ شورىن رۇسسىيەنىڭ قانداق تەرتىپىگە بولارلا بۇرغان بولدى ھەر
 تۈرلۈ تىپلارنىڭ ئىختىيارى بولدى. ۱۹۳۳-يىلى باشلانغان رۇسسىيەدە
 اوندان تەرتىپىگە چىقىپ بولدى. بۇنىڭ شىرقى تۈركىستاننىڭ قازانار جىڭدە
 نە بر فصل توگەدى. . . . . فوق العاده وحشى ، حددان زياده ظالم بولغان
 جىڭ - شورىن اداره باشىدان اوزاقلاشدىر بىلىپ ، بىرىگە «دوبەن» ،
 (Duben = شىركى والى) عنوانىلە شىركى شى-تسەي نىڭ ۋە جوشى (Jushi -
 ولايت حكومت رەئىسى) نامىلە «لى» ، (Li) دېگەن بىرىپىنىڭ بىلكىلە ئىشى بىختىر
 شىرقى تۈركىستاننىڭ تارىخىدە يەككى شىئاملىك بر دورا آچىدى.
 جىڭ تۈركىستاننىڭ انقلابىچىدە قويۇپ قاچىدى. يانگ زەن
 شىك تۈركىستاننىڭ اقتصادا روسىياغا اسىر قىلغاندان سوڭ اولدورولدى.
 جىڭ-شورىن ايسە تۈركىستاننى روسىياغا سىياستا ۋە اداره باقىمىندان دا
 باغلاب قاچىدى. اونىڭ روسلار ايلە بولغان باشىرىن معاھدەلەرى ،
 نانكىن نىڭ خىبرى بولماغان سىياسى ۋە اقتصادى آڭلاشمالارى بوتونىسى
 تۈركىستان ضررىغا ايدى.

جىڭ-شورىن نانكىنغا بارغىچ ، ۱۹۳۳-نجى يىلىڭ سوڭلارىدا ،
 اوندانغى تۈركىستانلىلارنىڭ تىبىنى ايلە توقىف ايتىلدى. اونوتماسلىق كىرەك ،
 كى جىڭ-شورىن «چىن دولتىگە خىيات قىلغانلىق» بىلەن توقىف ايتلمىشدر.
 يوقسا خىتاي حكومتى اونى تۈركىستان خلقىنى ايزگە ئىلىك ۋە قىرغانلىغى
 سىبىلى مەخكۇم ايتىدەدى!

يانگ-زەن-شىك ھەر دائىم مەركىزىي حكومتنىڭ آداب ايشى قىلىپ
 كىلگەن ايدى. جىڭ-شورىن دە مەركىزىي اغفال ايتىدى. ايتىدى بومەنچوس
 اداره گە وارن بولۇپ ، اوزىنى «دوبەن» قىلدىرىش اوچون خلقىنى
 مەركىزگە مەراجەت ايتدىرگەن «شىك-شى-تسەي» سوزدە مەركىزگە تابع
 ايكەنلىگىن سويلەسە دە حەقىقتا ايشى غەرب قومشوسى ايلە يوروتىدى.
 شونى دا ايرىچا سويلەپ اوتەيلىك ، كە «جوشى» مقامىنى اشغال ايتكەن
 «لى» نىڭ قولدا ھىچ بر ايشى يوق ۋە بر ھىكلدەك بولۇپ ، تامامىلە

شنگ شی سئی، گد تا سندر بو کون شنگ شی سئی «دوبان» لیلک
منصبی ایله شرقی تورکستاندا بر «دیکناتور» در!

خلاصه «بانگ» بله ن باشلاغان روسیاغا یا قینلق سیاستی، «جیک»
زمانه یه ده اساسلا یب، نهایت «شنگ» چاغیدا کمالغا ایریشدی.
شرقی تورکستان موغولستانگ ۱۹۲۳نجی ییلغی حالتی عرفه سیده توران
در. بو کون شرقی تورکستاندا یوروتولگه ن سیاست وه تعقیب ایتلگه ن
اداره اصولی اؤق ابتدائی برکشینگ ده نظریدان قاچما ی تورغان شکلت
بارز بر مشابته عرض ایتددر؛ یعنی شرقی تورکستانداغی اداره اصولیه
غربی تورکستانداغی ساویت ره زیمی بر بریگه کوپ اوخشا یدر!...

شرقی تورکستانگ کینگ اقلایننا عمومی بر قاراش

داگر بز کاشغاریا روسیاغا قاراشلی مختار بر خانلق وجودگه کلترسهک، بوتون
اورتا آسیاغا ایگه بولاجاقمیز. بو بصورتله اوزمیز اوچون ینه اوزاقلارغا
یول آچاقمیز.» روسیانگ غربی سیریا والیسی غاسفورت.
شرقی تورکستان اسمی، بو اولکه حقندا بوزوق نیتلی خود غوش
کشیلرگه یاخشی ایشیتیلمه گنده ن، اونی قصداً بوزوب اوزگه رتیب
سویله وچیلر ده بار. چینلر بو اولکه نی ضبط ایتکه نده ن کین اوکله
اوزون یللارغا چا معین بر اسم برالماسدان، نهایت اونی، به گیده ن
آلیغان بر ولایت بولغانیدان، «به کی ولایت» معناسندا «شنگجانگ»
(Sing-kiang) دیب آنادیلار.

شرقی تورکستانگ شمال قسمی، تیان شان تاغلارینگ اوست
طرفی کتابلاردا «جونغاریا» یاخود «شمالی تورکستان» آتالیب، آست
طرف جنوبی تورکستان «آنی شهر» وه کتابلاردا «کاشغاریا»، ختایچا دا
«نن-جانگ» (Nen-jiang) دیب یوروتوله در.

جونغاریادا روسیانگ اقتصادی وه سیاسی تأثیری زیاده در. کاشغاریا
جنوبی تورکستان-آنی شهر طرفلاریدا دا روسیا تأثیری بولسا هم،
هندستان وه افغانستان ایله چیکره له نکه نده ن، بو طرف تأثیرلری هم

كورولور ايدى، جنوبىدى رىسمى حدود شەھرى تاشقورغان، آرقالى پامىر
 ۋە آلای تاغلارنى ايله افغانستانغا، چىرال - كىلىكىت بوللارنى ايله كشمىر
 آرقالى ھىندىستانغا، اصفىرى يكرمه كونلوك يول ايله كذا قارغالىق، آرقالى
 قارا قوروم تاغلارنى اوستىدەن اوتوب، عىن زماندا خوتاندان تاغ ايجى
 يوللار ايله بر آيدان آرتىق ھەم كوپ قىنارلىق تىبەت يولى بولوب، بو
 يول آرقالى لاداخدان ھىندىستانغا اوتوش مەمكەندور. بو تجارت ھەم
 قاتناشو يولى دور. شىرقى توركىستانى مەركىزى ختاي ايله باغلايتورغان
 قومول - خامى يولى ايله جنوبىدى خوتان - چىرچىن يولى ۋە سوجو
 آرقالى تويە يولى باردور. خامىغا مەركىزدەن موتور كىلىشى قىنلىق بولسا
 ھەم بر درجە كە قادار مەمكەندور. موتور يىلەن مەركىز كە ۲۰ - ۲۵ كۈندە
 بارىلادور.

شىرقى توركىستان مەنە شوشراىط ايجىدە مەركىز ايله ادارى، سىياسى
 ۋە ھىندىستان ايله اقتصادى رابىطەسىنى تامين ايتكەنى خالده، توبەندە كى
 عصرى ۋە اويغون يوللار يىلەن روسيا ايله اقتصادى ۋە سىياسى باغلىلىقىنى
 يىقلاشترىپ كىلمە كەدەر: ۱) شىمالداغى «سارا سومبە» كە روسياغا قاراشلى
 غربى توركىستانىك «زايسان» دىگەن شەھرىدەن اوتوب «تورك-سىب»
 (توركىستان-سىبىريا) تىمىر يولىغا بىرلەشەتورغان عصرى بر يول باردور.
 ۲) ىنە شىمالداغى مەھم شەھەرلەردەن «چو كوچەك» كە روسياغا قاراشلى
 شىرقى توركىستانىك «باختى» دىگەن شەھرىدەن كىچىب، آيا كوزدە
 «تورك-سىب» تىمىر يولى ايله بىرلەشەتورغان منظم يول بار. ۳) غولجا
 شىرقى ايله روسياغا قاراشلى غربى توركىستانىك «جار كند» آرقالى
 آلمان-آتاغا قادار اوزانىب، بوندا «تورك-سىب» ايله بىرلەشەتورغان تىمىر
 يول بار. ۴) غولجاغا «اىلى» نەرى ايله دە ياخشى قاتناشو بار. ۵) آقسوغا
 ايسىق كول بويونداغى قارا قولدان يول بولغانىدەك، ۶) اوچتورفانغا
 نارىندان يول بار. ۷) كاشغارغا اوشدان كوپ ياخشى يوللار بار.
 احتمال فەرغانەدە كى تىمىر يول خطلارنى شىرقى توركىستان حدودلارنىغا
 اوزاتىرلار. اىمدىلىك بو پلان معلوم اىمەس. فقط الحال اورومچى حكومەت

منى شو بولارغا توغرىلاپ، شىرقى تور كىستان داخلىدە بولسا، قانداق
بىر بۇ حدود بولارنى قىد ايمە كىلە شىرقى تور كىستاننى كۆن
اينىكى زىماندا بىرى مەمۇر بىر پلان ابلە قولغا كىرىتمەك ايمە كەن بىر
سىياسىتى تشرىح وه بلكە ره آل بر شكلىدە اثبات ايتكەن بولامىز. روسيانىڭ
غربى سىبىريا واليسى غاسفورت نىڭ ۱۸۵۷ دە بازغان بر كىتابىدا: «اگر
بىر كاشغار يادا روسياغا قاراشلى مختار بىر خاللق وجود كە كىلتىرسەك،
بوتون اورتا آسياغا اينگە بولاجاقمىز. بۇ صورتلە اوزىمىز اوچون يەنە
اوزاقلارغا يول آچاقمىز» دىب بازىشى وه بۇ كۆن ساويت روسيانىڭ
مهم حدود باشلارنىغا منتظم بوللار سالىشى، مسئلە نىڭ اهمىتىنى آيدىنراق
آكلاتسا كىرەك.

اقتصاديات بر علم ايدى. ايندى بو علم «سىياسى اقتصاد» نامىلە
تدرىس ايتلمە كەدەر. در حقيقه بر مىلكتكە. حلول ايمەك اونىڭ اقتصاد
ياتىغا اينگە بولماققا باغلىق بولوب قالدى. اقتصادى مذهبىلەر وه ماتەرىيا
لېزمچىلەر مانعسىز آت اويناتماق اوچون غافل شىرققا يوكورەدرلەر. بو
غفلت يورتى عىنى زىماندا سىياسى اقتصاد وه ماتەرىيالېزم تىجربەلەر يىگە
اڭ مساعد لا بارا توار بولماقدا!... موغولستان ۱۹۲۳ نچى يىلدا بىرى
«تىجربە» نىڭ ياخشى نىتىجە بىر كە نىگە دىل بولدى. ايندى شىرقى تور كىستاندا
آچىق وه رسمى فعاليت باشلادى.

شو فرصتدە بر وقەنى دا بازىب اوتى؛ بر زمان علملە مشغول
بر ذات عصرى مذهبىلەر حقندا سويلەر كەن: «اقتصادى مذهب مؤسسەلەرنىدەن
قارل ماركس نىڭ فكىرنى روسلار علمى بردرايتلە ايمەس، بلكە بو
مىلكتكە تشرىگە مساعد شكلىدە چاهل بولغانلىقلار يىدان قبول ايتكەندىن
لەر، دىگەن ايدى...»

مستملكەچى، مستولى چار والىلەر يىدەن غاسفورت نىڭ فكىرنى ايشكە
آتىرىپ، شىرقى تور كىستاننى اقتصادى وه سىياسى نفوذى آستىغا آلتان
ساويت روسياغا نىمە دىب آينىش كىرەك؟...

معارف جبهه سنده

بر مؤسسه وه تشکيلاتک حقیقی وضعیتى اولچوسى اوستنه توشکون
وظیفه ننگ به جهر بلیشى وه بره بیلگن مثبت نتیجه سیدر. بر مکتبک
اولچوسى ده طبیعى او قوجیسینگ آلیب جیقدیغی حاضرلق وه کورسه ته
بلدیگی اولغونلقدرد. ساویت مکتبى مهنه شو حقیقی اولچوده ن کیچیر.
مه کچی بولساگز اونگ اویله نکه ندهن کوب تویه ن قالغانى کوره سز.
ساویت مطبوعاتى دقتله تعقیب ایتسه گز، ابتدائى مکتب بر طرفدا
تورسون، اورتا حتی بر قسم عالی مکتبله رنگ تولا سوادلی کئی
چقارا آلمادیفندان قیلنغان شکایتلر اوچراتاسز. اوتکه ن او قو یلی
باشندا دارالفنونغا کیرمه ک اوچون مراجعت ایتکه ن بر نیچه یوز کشینگ
کوبچیلگی توغرو یازا آلمانلقدان توشوب قالغانلار ایدی.

بو یلغی ساویت غازیتالاری ساویت مکتبینگ بو کونکی حالی
حقندا دا یاخشی حکم بیرمه ی کیله در.

«تورکمه نسکایا ایسکرا» غازیتاسی (۱۴. ۲. ۳۸) ۱۹۳۷/۳۸ او قو
یئنی ایلک یارمیسندا تورکمه نستان ساویت مکتبله ری کوبچیلگنده او قو.
چیلاردان آنجا ق یوزده ایلی قادارینگ منسوب بولوندیغی صنف درجه سینه
یارارلق حاضرلق کورسه ته بلدیگینی یازادر. حتی عینی غازیتا تور.
کمه نستاندا او قو یاشنداغی بالالارنگ مکتبگه تارتیلیش نسبتینگ یوزده
۲۶۰۲ نی کیچمه دیگینی بلدیرددر. سوک آیلارغا قادار شو تورکمه نستان
ساویت غازیتالاری ییتنده حکومت وه فرقه باشلوقلاری مکتب یاشنداغی
بالالارنگ مکتبگه تارتیلیش نسبتینی یوزده ۹۰ حتی ۹۵ دیب کورسه تب
کیلمه کده ایدیلر.

«ساوه نسکایا قرغیزیا» غازیتاسی (۱۷. ۲. ۳۸) بر قسم رایونلار مکتبله
رنده گی وضعیتى یوزده «۶۹» دیب کورسه ته در. بو غازیتا بر آز بولسادا
سبب مسئله سینه یاناشیب، اونگ ایلک سیرادا درس بیرو ایشینگ سوک
درجده تویه نلگنده ن، تربیه ایشینگ بوتولمه ی اوتولغانلقدان توقانینی

توقۇلغانلارمىش. كىمكى نىمە اوچۇن، ۋە قالاچقا تىقىدغا، توتولغان
 نىيى بىز ايندىك بىلمەيمىز؛ قازاقستان حكومت باشلۇغى عيسى اوغلى
 اورازنگ باشندان «بخت قوشى» نىڭ اوچقانىنى بىلەر ايندىك، ايندى
 اونىڭ اورنىنا اوگداسىن اوغلى دىگەن بىرىنىڭ حكومت رېئىسى تەيىن
 ايتلگەنىنى او قودوق؛ اوزمىكستاندا سىگىزباي اوغلى سلطان اورنىنا
 عبدالرحمن اوغلى عبدالجبار دىگەن بىرىنىڭ حكومت باشى بىلگىلەنگە
 نىنى اورگەندىك؛ قرغىزستاندا قولات اوغلى تورباي اورنىنا حكومت
 رېئىسى ابوزر اوغلى دىگەن بىرى بولغان. تورگەنستاندا ايسە بوندان
 بىرىم بىل اىلگەرى تەيىن ايتلگەن، حكومت رېئىسى خدای پىرگەن اوغلى
 آيتباي اورونىنى ساقلاب قالغان، فقط پىرقانچا قومىسارلار، او جملەدەن
 زراعت ۋە معارف قومىسارلارى شدتلى تىقىدغا توتولغانلارمىش. دىمەك
 اولار اورونلاريدان هايدالېب بعضىلارىدا «خلق دوشمانلارى» قاتارىغا
 ايندىرىلگەنلەر... بوندان اىكى آي غنا اىلگەرى اوزمىكستان معارف
 قومىسارى قىلىپ بىلگىلەنگەن پروفەسور قارى نىياز اوغلى «خلق
 دوشمانلارى» قاتارىغا اوتكەزىلىپ، اورتدان توشورولگەن («پراودا»
 ۲ آوغوست ۱۹۳۸).

بو معلوماتلارنىڭ تفصىلاتىنى تورگستان غازىتالارىندىن اورگەنىپ،
 مجموعه مىزدا باسېپ چىقارماقچىمىز...
 جاناي.

شرقى تورگستان انقلابى اطرافىدا (*)

III

۱۹۳۱ دە جىڭ - شورېننگ ظلمى، وحشىلكى حتى عرض ۋە
 ناموسغا تجاوزى حددان آشىپ كىتكەن بر چاغدا يە قومولدا خواجه
 نىياز حاجى، صالح دورغە، فاضل آخوند ۋە يولبارس بىكلەر تاغلىقلار.
 دان اوزلەرىگە قاراشلىق اداملارنى توپلاپ عصيان قىلدىلار.

قانسودا اوز تاغاسى ما-بوفانگغا قارشى قوزغالان ياساپ، ۶۰۰

(*) نىشى دىاش تورگستان، نىڭ ۱۰۲ ۋە ۱۰۳ نچى سانلارندادر.

قادار عسکری بیلەن قاچیب قومول چیکەرەسیگە کیلگەن ما-جو-اینگ
خواجە نیاز حاجی غا آدم یوباریب، مجاهدلەر بیلەن برلەشمەك ایستە-
گەنلگن بیلدیرەدر. برلەشیک بر کوچکە محتاج مجاهدلەر ما-جو-اینگ
نگ بو مراجعتینی قایتارمای، اونی قبول اینەدرلەر. قومول مجاهدلەری
جینگ-شورین نگ روسیادان آلتیغان میلئیق، او قچاچار وہ ماکنەلی
میلئیق کبی عصری قوراللار بیلەن قوراللانغان عسکرلەری ایله سوغو-
شوب، اولاردان آنچاغنا غنیمت آلدردلار. ما-جو-اینگ غنیمت اولاراق
آلتیغان قوراللارنی بولوشو مسئلهسندە مجاهدلەر ایله کیلیشه آلمای
تالاشادر وہ اولارنی آغیر وضعیتە قویوب، اوزی قانسوغا کیتەدر.
ما-جو-اینگ اولچە اوز تاغاسی ما-بو-فانگ غا خواجە نیاز حاجی طرفندان
توصیە مکتوبلەری یازدیرغان وہ عفونینی سوراتقان ایدی. خیلی هدیه
وہ تارتوقلار آلتان ما-بو-فانگ و قبیلە اوزیگە قارشى عصیان کوتەرگەن
جیہەنینی عفو ایتدی. بو صورتلە تاغاسی یاقدا اوز وضعیتینی توزاتیب
آلتان ما-جو-اینگ، ماشی-میگ، ما-فویەن وہ ما-جەن-سا نام اوج
دونگەتی اوتوز قادار عسکر بیلەن قومولغا یوللایدر. بولار ما-جو-اینگ
گە قارشى عصیان ایتب قاچیب چیققان شکلدە کورسە تیلیب، حتی بو
خصوصە خواجە نیاز حاجی غا مراجعت قیلیب، اولارنگ سلاحسز-
لائیریلیشى دا توصیە ایتلیر ایدی.

خواجە نیاز حاجی، یولبارس بیگ، صالح دورغە وہ فاضل آخوند
لارنگ ادارهلەرنە بولغان او زمانکی قوراللی-قورالسز تورک عسکری
۷۰۰ ایله ۸۰۰ آراسندا ایدی. خواجە نیاز حاجی ایله یولبارس بیگ آراسندا
آکلاشیلما سلق چقیب، یولبارس بیگ ما-جو-اینگ یانینغا قانسوغا کیتدی.
قومول تاغیداغی ماشی-میگ آرقاداشلاری ایله، آغیرلق آستیدا قالغان
خواجە نیاز حاجی غا خبر بیرمەسندەن، تورقانغا باریب: «مەنى خواجە
نیاز حاجی یوباردی. قوزغالیش زمانی کیلدی» دیب تورقان اھالیسینی
عصیانغا چاقیرادر (۱۳۵۱ رمضان باشیدا). انقلابغا منتظر تورقانلیلار
حرکتکە کیچیب، اوز شەرلەریدە بولغان ختای قوتینی باسادرلار. بو

تورقان تورغالای بالقر قاتان خواجه نیاز حاجی عا معوی قوت برده
در چونکه اورومچی قوتی آرتیق تورقان بیلن ده مجادله که کبر شیب،
قومولداغی مجاهدلر که قارشی تورقانان عسکری قوتنگ بر قسمی
تورقان اوچون آیریلدر. فقط تأسف که ماشی میگ ایله تورقان مجاهد
نهری تورکلر آراسیدا تفاق یوز بیرب، اوز آزا اوروش باشلایب، بو
سوغوش اورومچی عسکرلهری قومولدان تورقانغا کیلگونچه دوام ایب،
نهایت حکومت عسکرلهری تورقانغا کیلگه چ دونگه نلر قولغا توشکن
اسلحه وه مهماتی اوزلهری بیلن آلیب، شهرنی تاشلاب، «قارا شهر» که
قاجادلار تورقانغا کیرگن ختای عسکرلهری باشلیغی شونگ-فایو
(Shung-fayu) عسکرلهریگه قتل عام امری بیرب، بو صورتله گناهسز
خلقک یوزلهرچه خاتون وه بالاقالارینی اولدوروب، بعضیلارینی
جادیده توغراب، شهر دروازه سیگه آسترادر!

ماشی میگ قاجقان چاغدا تورقان انقلابچیلاری دا شهرده ن چیقیب
کتیکه نلر ایدی. محمود محیطی خواجه نیاز حاجی ایله ایشیرلگی
یاساو مقصدیله تورقانغا کیلدر. خواجه نیاز حاجی دا تورقانغا کیلیب،
بو صورتله تورقان، لوکچین وه پیچاننی ختای قوتلهریده ن قایتاریب
آلدرلار. بو قانلی سوغوشدا لوکچینده منور وه باتر مقصود محیطی
شهید توشمشدر.

قومولداغی حکومت قوتینگ باشلیغی لی-خای-درو نی توتماق
اوچون بارغان خواجه نیاز حاجی ایله محمود محیطی لار او منطقه دا
ایکی میگه یاقین دوشمان بیلن اوروشوب، قورال باقیمندان کوب
قینالیب، لی-خای-درو قوتینگ اورومچی که اوتوب کیتیشینی منع ایته
آلماغانلار.

شرقی تورکستانک شمال قسمیدا بولغان انقلاب جیگ-شورین
نگ بوتون تدبیرلهریگه رغماً جنوبگه یایلدی. انقلاب تولقونی هر
طرفی باندی. قوزغالان سبلی هر تاماتی قاپلادی. ۱۳۵۱ رمضان
اعتباراً کاشغار ایله اورومچی آراسیدا پوستا مخابزاتی کیسیلدی. شوال

آيلار يېدا خوتان طرفغا كاشغاردان عسكەر كۆرۈنۈپ كېلىدى. ذى القعدة
 خوتان ۋە مازالباشى طرفلار يېدان ختاي منسىدار لارى قاچىپ كاشغارغا
 كېلىدىلەر... دېمەك عصيان ھەر طرفى قاپلانغان ايدى. كاشغارداغى
 عمومى ھىجان آرئدى. كاشغار دوتايى (ۋالىيى) عىنى زماندا خوتان
 دوتايى لىكى وظيفه سېنى اوستىگە آلدى (خوتان دوتايى اولدى. كاشغار
 يەكى شھرىدە كى ختاي كەنەزالى اتبخار ايدى. كاشغار دوتايى فوق
 العاده تدبير آلقاق اوزرە صلاحىتىنى كېگەتېب، اوزىنى سېلىگ اعلان
 ايدى. سېلىگ—كىگ حقوقلق بويوك عسكرى رتبه در). ذى الحجه
 باشىدا اوچتورقان يولېدا، بو دوتاي طرفيدان اوچتورقانغا قىرغىز
 عسكەرلەرى «جىگ-لويە» نامداغى بر دونگەن باشلىقلارنى سوغون
 قاراۋل دېگەن يېردە اولدوروب، عثمان اسمندە بر قىرغىز قومانداسى
 آستىدا حرىكت ايتەدرلەر، يعنى انقلابغا قاتناشادرلار، بونگەلە كاشغار
 ھەم بالفعل انقلابغا صحە بولادر. خوتان، قارغالق ۋە يار كند شھر-
 لەزىندە كى انقلابى حرىكلەر موفىقتە دوام ايتەدر. مەنە شمالداغى حرىكات
 اوز يولېدا بولغان چاغدا جنوبدە ايش توگەيدىر. ۱۳۵۲نجى يىل
 ۷نجى محرمدە كاشغار اشغال ايتلدى. ۸نجى محرمدە تېمور «تەنجاڭ»
 (Ten-jang) ايكى مىگ قادار تورك-اويغور عسكرى ايلە آقسودان
 كاشغار طرفىغا كېلدى. اول شھرنى ضبط ايتكەن قىرغىز عثمان بك
 ايلە متفق بولوب توردىلار. خلقنىڭ روحى فوق العاده كوتەرىلگەن،
 كون كوندەن كوگالو عسكەرلەر كويەيمە كدە ايدى. ۱۳نجى محرمدە
 تېمور تەنجاڭ يىلەن كىلمە كدە بولغان ما-جەن-سا (Ma-jen sa) ۶۰۰
 قادار دونگەن عسكرى يىلەن زىھو (Ziho) مرتبه سېدە كاشغارغا كېلدى (*).
 جنوب توغرىدان توغرى تورك-اويغورلارنىڭ اداره سېگە كىرىپ،
 خوتان منطقه سېدا «جلالة الملك» لىك قورولدى. شمالداغى احوال ايسە
 شونداى ايدى:

(*) تەنجاڭ = ۴۰۰ ايلە ۶۰۰ عسكەرگە باش عسكرى رتبه. زىھو = ارکان حرىه
 رىسى، قولېدا ايكى مىگ عسكرى بولغانى حالدا تېمورغا «تەنجاڭ» دىلگەن. «لويجاڭ»
 ۋە «سېجاڭ» كەنەزال معناسىنا قوللانادر. عثمان بك «لويجاڭ» ايدى، تېمور سېجاڭ
 شھىد بولغاندان سوڭ او «سېجاڭ» بولغاندر.

خواجہ نیاز حاجی ایله محمود محیطی لاز تورخان — لو کچین،
بیجان نی ضبط ایته تدهن کین خایزونی قولغا توشورمهك اوچون
کوچین که بارغاندا ما-جو-اینگ نی اوندا تایدیلار. بو سیرادا اورومچی دم
چیک-شورین اداره سیده ن راضی بولماغان ختایلار اوننی عزل ایته،
به کی اداره قورغان ایله. «لی-یونگ» نی «جوشی» قلیب، «شگ-
شی-تسی» نی «دوبه ن» ایته بیلکله که ن ایله. بو به کی اداره که
یول - یوروق کورسه توچیلر تورک-اوینورلارنی اوز طرفلاریغا تارتیش
وه دونگه نلر پله ن آراسینی بوزوشنی توصیه قیلدیلار. اورومچی مخصوص
وکیللر یوللاب، خواجہ نیاز حاجی ایله تماسغا کیلدی. ما-جو-اینگ
قولغا قرآن آلیب تورکله رکه خیانت قیلما سلیققا وه صداقله اسلام
یولدا جهاد قیلیشغا سوز بیریپ برله شدی. اولگیده ن زیاده حرارت
پله ن اوروش باشلادی. مختلف قولدان اورومچی نی سقیشتردیلار. بو
سیرادا (۱۳۵۲ ذی الحججه باشیدا) آلتای حرکاتی شریف خان قوماندان-
سیدا پهك کوچلو بر شکلده باشلادی. شریف خان باشچیلغنداغی بو
یه کی حرکات انقلابچیلارنگ کوکلینی کوتهردی (شریف خان آلتای-
داغی قیرغیز تورکله رده ن بولوب، او منطقه داغی اهلینگ فوق العاده
حرمتینی قازانغان بر ذاتدر. به کیش (Bekis) دیگه ن بریسی ۱۹۲۰ ده او
منطقه داغی عصیانغا تصادفی یارده م بیریپ، بالآخره قولنداغی حربی
قوراللارنی شریف خانلارغا تاشلاب، اوزی موغولستانغا کیتکه ن. بو
به کیش روسلاردان بولوب، روسیادا آقلار ایله قیزیلارنگ ایچکی
وطنداش سوغوشلاری بولایاتقان چاغدا بر مقدار قوراللی عسکر ایله
آلتایغا اوتکه ن ایدی).

خواجہ نیاز حاجی ایله ما-جو-اینگ برله شیب بر جبهه ده توروب
اوروشوب تورغانلاریدا قوللاریدا تقریباً ۱۱۰ - ۱۲۰ میگ قادار تورک وه
دونگه ن عسکر بولغان. بو سیرادا تورقاندا به کیده ن توپلانغان بر
قوت بولغان. بولار برنجی دفعه تورقاندا عصیان چیقاریپ قاققان وه
تورقاتنگ قتل عامیغا سبب بیرکه ن دونگه نلر پله ن ایشیرلکی یاسا-

ئاتلار. بولار باشدا تيمور آخوند ناميدا بر ذات توزغان، بو ذات
 تورك-اويغور بولوب، تا ايسكيدەن ختايلارنگ قيناو لارينا چيداماسدان
 يورگەن برسيمادر. تيمور آخوند ۵۰۰ عسکر توپلاب، ما-جەن-سا
 ديگەن دونگە تي «زېھو» قىلىپ، جنوب و لايتلەرگە قازاب يولغا چىققان.
 تيمور آخوند خواجه نياز حاجى غا آدام يوباريپ، اوزىنگ اوگا
 اطاعت قىلغانىنى، وە نيمە امر بىر يلسە شوگا قازاب ايش قىلاتورغانلغىن
 بىلدىرگەن بولسا هم، دونگە نلەر تيمورنى اوز حالينچا قويماسدان،
 اونی آلتى شهر طرفيدا فتوحات آرزوسىغا آت قىلغانلار. تيمور «تەنجاك»
 بولوب، هەر اوروشدا آلتى قاتاردا بولغان، دونگە نلەر ايسە آرقادا.
 آقسودا خلقي تالاماق هوسىگە توشكەن وە سلاخنى اوزى آلتى
 اويغور-توركلەرگە بىرەك ايستەمەگەنلىك يوزەسىدەن دونگە نلەر ايله
 توركلەر آراسيدا قاتيق بر اختلاف چىقىپ، نھايت يە قرآن توتوب
 ياراشقانلار. ذاتا آلتى شهر طرفيدا كوب شهرلەر، اوزىدەن چىققان
 قوزغالان آرقالى مسلمانلار قولغا اوتوب قالغانىدان، آرتقچا زحمت
 تارتماسدان ايلگەرىلەپ بارغانلار. كاشغار طرفدان «ياك-چىمن» قوماندان-
 سىدا كىلگەن حكومت كوچلەرى آقسو اطرافىغا چا بارىپ، يوللاردا
 خىلى پرا كندە چىلىككە سبب بولغان. تيمور تەنجاك كوچى «ياك-چىمن»
 كوچىگە غالب كىلىپ دوشماتى قاچىرغان، بو صورتلە كاشغارغا
 بارغان. يوقاريدا قىد ايتلگەندەك او زمان كاشغاردا عثمان تەنجاك
 بار ايدى. كاشغار مسلمانلار قولدا ايدى.

شمالدە خواجه نياز حاجى ايله ما-جو-اينگ برلەشيب حركت
 ايتب توزغاندا اورومچى حكومت قوتى مختلف قوللارغا آيرىلىپ، اولار
 خىلى ترتيبك اوروشلارى آرقاسىدا غالب بر وضعىتدە ايدىلەر. چىگ-
 شورىن، شرقى توركستانغا اوتوب قالغان آق روسلارنى كوگلى عسکر
 قىلىپ، اولارغا قورال بىرىپ اوروشغا قاتناشتىرغانىدەك، او مانجورىيا
 سوغوشلارىدان روسيا توپراغىغا قاچقان ختاي عسكەرلەرنى دە اون
 مىكەلەب شرقى توركستانغا كىلتىرگەن ايدى. ايسەر داخلدە كى آق

روسلارنىڭ قوراللىق كۈچىنىڭ ئاستىدا، قانداقلا بولمىسۇن، خىتاي كوممۇنىستىك قۇرۇلغۇسىنىڭ شىرقىي تۈركىستانغا كىرىشىدە روسلارنىڭ ئاساسلىق ياردىمى بولدى. ئانا انقلابچىلار بۇ تۈن ئىنقىلابنىڭ مەنپەئەتچىسى، ئورومچى قونى بىلەن ئىمەس، روسلارنىڭ ئىنتىزىملىق كۈچى بىلەن دە قاراشلاش ئورۇنلار كېلىپچە رەسپادان «تارىخىي ئىنقىلاب» نامى بىلەن كىرگەن خالص روس قوتلەرى اېلى وە چو كۈچەك طرفلارنىڭ اورومچى خىتايغا تېنچىشى اوچون كۆپ ياردەم قىلدىلار. چىڭ - شورىننى قاچىرىتىپ، يىرىگە شىڭ-شى-تسەينى يە دە كىڭ بىر صلاحىت بىلەن اوز تىلەكلەرىگە اوينغون بىر اءادە قوردوزتوب كىلىرىشلەرى خلاصە شىرقىي تۈركىستان اقلانغا باقىندان قاتناشپ كىتىشلەرى روسلارنىڭ بو انقلابدان ئىمە اىدە ايتكەنلىكلەرىگە ياخشى بىر دىللىدەر.

اقلان قوتىڭ بىر قولى خواجه نىز حاجى قومانداسىدا «جىمسار» (جىم حصار) نى محاصره قىلىپ، اورالىپ قالغان حكومت قوتىدەن قوراللىرىنى آلمانغا بولوب تورغاندا، ما-جو-ايڭ مخصوص آدام يولاب سىلاحلارنى آلدىرىر. بو وضعىت وە بوندىان اول شوگا اوخشاش بولوب اوتكەن حادىئەلەر تۈرك- اوينغورلار ايله دونگەنلەر آراسىغا اختلاف سالىپ، آجرالىشلارغا سبب بولور. بىر بىرلەرگە اينانچ قالمىدەر. حتى بو ايكى مسلمان انقلابچىلارنى اورومچىنى فتح ايتمەك عرفەسىدە ايكەن بىر بىرلەپلە اوروشوب كىتىپ دوشمانغا فائىدەلەنو فرصىنى پىرە- درلەر. دوشمان تۈرك - اوينغورلارنى قولغا آلمانغا بولوب، اولار آراسىغا تشويقاتچىلار يوبارادر. دونگەنلەردەن پىزىپ كىتكەن بعضى بىر اوينغورلار قوبال متفق وە دوستلارغا نازىك وە ياخشى كورونگەنلەر وعدەلەر قىلماقدا بولغان دوشمانلارنى تىرجىع ايتەدرلەر.

۱۹۳۲ يىلىنىڭ مارت آيندا بىر مەھدە تۈزۈلغان. بو مەھدەدە خواجه نىز حاجىنىڭ اورومچى حكومىتى طرفىدىن «نەن-جاڭ-بووى-زونىڭ-سېلىڭ» Nen-jang-Bovi-zung-siling رەتبەسىلە «جىنۇبىي شىرقىي تۈركىستان مەھالە قوتلەرى باش كەنەئالى» قىلىنغانلىقى تەسدىق ايتىلەدر.

اورومچى قورال وە ياردەم وەدە ايتكەن بىر مەزگىلدا خوجا نىياز
حاجى اورومچى حكومىتى طرفىدىن خىزمەتلىرىنى قوبۇل ايتكەن مەلۇماتىنىڭ
جەنۇب قىسىمىغا، ئالتى شەھەرگە توشىدىك ايتىمىدۇر.

دوڭگەنلەر اورومچى قوتىگە مۇقابىلە ايتىمىدۇر ۋە حكومت قوتى
ايلە بىرلەشكەن اويغۇرلار ايلە اوروشماق مەجبۇرىيىتىدە قالدىلار.
اورومچى نىڭ مەقسىدى دوڭگەنلەر ايلە توركلەرنى آيرىپ، دوڭگەننى
بىر مەزگىل ۋە اوندىن سوڭ توركلەرنىڭ ايشىنى اوز بىلگەنچە بىشمەككەدر.
ۋەقەلار اورومچى نىڭ بو تىلەگىنى تىزلەتدى يەنى دوڭگەنلەرنىڭ سلاح
تالاشىپ توركلەر ايلە آڭلاشا آلماسلىقى اورومچى نىڭ توشۇنچەسىنى
تىز ايشىگە آشۇرىپ قويدى.

خوجا نىياز حاجى قوتى اورومچى اوستىگە بولغان ھىجوملەردەن
قەتئىي تورقان طرفىغا توشىدى، دوڭگەنلەر بىلەن بولغان اوروشلاردا گە
غالب ۋە گە مغلۇب بولۇپ بو آراداغى شەھەرلەر بەزى دوڭگەنلەر قولغا
اوتۇپ تالاندى، بەزى اويغۇرلار قولدا بولۇپ توردى. خوجا نىياز
حاجى كوچلەرنى آقسوغا كىلدى ۋە جەنۇبگە قوت سوق ايتىمىدۇر كە
باشلادى. دوڭگەنلەر يولنى توسۇپ، بو آرادا خېلى آغىر اوروشلار
بولدى.

اورومچى سلاح وەدە ايتكەننى ھالەدە بىر مەزگىل ۋە بو كۈنگەچە
سوغوشلاردا قولغا توشۇرگەن قوراللار ايلە ايشى قىلىپ كىلگەن اھلار
چىلار كۆپ قىنالىغانلار. خوجا نىياز حاجى كاشغارغا ۋە كىل توشۇرۇپ،
خارجىدان قورال ساتىپ آلماق يوللارنى ايزلەپ، شو مەقسەد اوچون
پول تدارك ايتىش چارەلەرنى كوردى. روسياغا ھىت يوبارىلدى. بولار
مال ۋە پول مۇقابىلەدە سلاح ساتىپ آلىپ كىلدى. قوراللار اوچتورقان
ۋە كاشغار—اولوغچات ھودۇدلاردا كىرىتىلىپ بىرىلمە كچى ايدى.
خوجا نىياز حاجى شو نەقشەلارنى قولدا توتۇشقا اورۇندى. خوجا
نىياز حاجى آقسودا روسيادان ساتىپ آلىنغان يەككى قوراللارنى كوتۇپ
توردى. ۱۹۳۳ نچى يىلىگە نوپۇس دىقار ايلاردا قوراللارنىڭ بىر

قىسمى كىلدى. دۈنگەنلەر بىلەن بولغان توقناشۇلاردا ئۆز كەزى غالب
 بولۇپ تۈزدىلار. دۈنگەنلەرنىڭ بۇ مۇنقىدا (تورخان - قارا شەھەر - كو-
 چاردا) بولغان كۈچلەرنىڭ باشچىسى ماشى مىڭ سوغوشدا اولدى.
 مېرىگە ما-فۇ-يەنگ Ma-Fu-Yeng بىلگىلەندى. شۇ تارىخلەردە كاشغار-
 داغى اجوال شۇنداق ايدى: تىمور سىجاڭ كاشغاردا بولۇپ، ئۆز
 قوتىدەن بىر مۇقدارنى يەگى حصار - يار كىند طرفلارنىڭ فتحى اوچون
 بوبارىب قويغان ايدى. بولار خوتان طرفىدان ايشنى قولغا آلىپ
 كىلگەن امىرلەر بىلەن يار كىندە اوچراشپ، يار كىندىگى يەگى شەھرىدە
 اوراىب قالغان ختاي قوتىنى بىرلەشپ امجا ايتەدرلەر. فقط خوتان
 امىرلەرى بىلەن تەنجا گلار (اىكى طرف ھەم تورك - اسلام در) آراسىدا
 اختلاف چىقىپ قالادى. كاشغاردا ھەممە (اوينور، قىرغىز ۋە دۈنگەن)
 متفق تورغان چاغدا، تۈسەتدەن قىرغىزلار بىلەن دۈنگەنلەر اورتاسىدا
 اختلاف يۈز بىرەدر. ۱۳۵۲ نچى ھجرى يىلىنىڭ ۲۳ مۇرمندە شەرايچىدە
 اوروش باشلاىپ، نىجەدە دۈنگەنلەر ايسكى شەرنى تاشلاپ، كاشغار
 نىڭ يەگى شەرىگە چىقىپ كىتەدرلەر. آرادان بىر مدت اۈتكەندەن
 كىن تىمور سىجاڭ بىلەن قىرغىز عىكرلەرى باشچىسى عثمان لويجاڭ
 آرا لارىدا اختلاف بولۇپ، قىرغىزلار تاققا چىقىپ كىتەدرلەر (۱۶ نچى
 ربيع الثانى). تىمور سىجاڭ دۈنگەنلەردەن ياردەم سوراپ، قىرغىزلار-
 نىڭ آرقاسىدان بارادى. فقط نىتى بوزوق دۈنگەن ما-جەن-سا تىمورغا
 ياردەم وعد ايتىپ، كاشغار ياقىندا تىمور سىجاڭنى اولدورۇپ، باشىنى
 شەرگە آلىپ كىرىپ، اۈزلەرى ايسكى شەرنى ھەم قولغا آلادرلار
 (۱۷ نچى ربيع الثانى). دۈنگەنلەر ياخشى وعدە بىلەن قىرغىزلارنى اۈز
 طرفلارىغا آلمان ايدىلەر. آرادان بىر ھافتا ھەم اۈتمەسدەن دۈنگەنلەر-
 نىڭ نىتلەرىنى آگلاغان قىرغىزلار قايتادان دۈنگەنلەر بىلەن اوروشوب،
 خىلى قانلى سوغوشدان كىن ۲۴ نچى ربيع الثانىدە دۈنگەنلەرنى يەگى
 شەرگە (كاشغارنىڭ يەگى شەرىگە) قاچىردىلار. عثمان اۈزىنى سىجاڭ
 اعلان ايدى. بۇ صورتلە كاشغاردا قىرغىز، يەگى شەرىدە دۈنگەن
 حىكرانلى بولدى.

بو تاریخله رده کاشغاردا پاشا ماقدا بولغان اوزبک تور کله رده ن ده
 کو گلولو بر فرقه عسکر توزولوب انقلابا قاتناشمادی.
 اصلاً کاشغارلق حاجی نابت داملا دیگن خیلی معلوماتلق بر
 ذات خجدان سوگرا مصر، استانبول وه هندستان سیاحتلاریدان قایتب
 خوتانغا بارادر. قوزغالان وه انقلاب چاغی مملکتکه قایتقان بو ذات خو-
 تاندا همفکرله ری ایله کیگه شیب، محمدنماز اعلمنی «جلالة الملك» عنوانی بیلن
 «ملك» (پادشاه)، محمد امین آخوندمنی «امیر کبیر» عنوانی بیلن صدراعظم وه
 شوگا یاراشار حکومت از کاتی بیلگیله ب برنوع اداره قورادر. امیر کبیر-
 نگ بر اینیسی ملا عبدالله آخوند «شاه منصور» لقبیله بالاخره یارکنده
 خوتان امارتینگ بر رکنی بولوب تورادر. کذا ینه بر او کتسی «امیر
 صاحب» نامیله به کی حصاردا امیر بولادر. بالاخره کاشغاردا «خوتان
 اداره سی» قورولوب، نابت داملام شو اداره نگ رئیس بولوب تورغان.
 (بو اداره بر نوع هیئت مرخصه بولوب، خوتان امارتینگ کاشغارغا
 یارده مینی اداره ایته تورغان بر مؤسسه ایدی.) بو آزادا شریف عنوانلق
 احمد توفیق نام بر عرب کاشغارغا باریب، اوزینی «عالی باش قوماندان»
 اعلان قیلیب، به کی شهرده محصور قالغان دونگن وه ختا یلار بیلن
 حال حربداغی تورک عسکرله رکه باش بولور. اوکشینگ خیال وه
 مقصدی تهاماً آچیق معلوم بولماسا هم کوب مغلوق وه معما یوللاردا
 بور که نلگی شرقی تورکستان انقلابچیلارینی اندیشه که توشورده در. اوزینگ
 تورکستانغا خان بولو تپله گیده ن توتوب، شهزاده عبدالکریمنی کیلتریشکه-
 چه مختلف فکرله ری بارلقی شرقی تورکستان انقلابچیلارینی شبهه-
 له تره در. شو سیرالاردا کاشغار ایسکی شهری تمام بر اسلامی اداره که
 «ملك بولوب، کاشغاردا موجود اسویچله ر مطبعه سیدا «شرقی تورکستان
 حیاتی» نام هافتادا اوچ تاپقیر چیقاق تورغان بر غازیتا نشر ایتلیر ایدی.
 تیمورسیجاک زمانیدا قورولوب قالغان ابتدائی دارالمعلمین وه یانیدا
 وابتدائی مکتب دوام ایتمه کده ایدی. اوقاف، عشر وه ذکات ایشله ری
 انتظام آستینا آلمشدی.

التي شهده (جنوبى شرقى بور كستاندا) بالفز كاشغار بىگى
شهرى فتح اينلمەگەن بولوب، آندان باشقا بوتون شەرلەردە اداره
توركلەر قولدا ايدى. آقسونگ يوقارى طرفدا دونگەنلەر بىلەن خواجە
ياز حاجى آراسىداغى سوعوش كوكلگە قاينى بىرمە كدە ايدى.

شۇ كۈنلەردە تور كىلەك دوكتور مصطفى على بك وە محمود ندىم
افدىلەر آفغانىستان آرقالى كاشغارغا كىلىپ چىقارلار. بولار بىلەن تابت
داملا وە دىگر ار كان آراسىدا فكرى تساند بولوب، درحال بو انقلابغا
بر اسم قويماق وە مجادىلە نىجەسىنى مقصدغا باغلاماق، تو كۈلگەن
قان وە بىرىلگەن قوربانلارنىڭ بىلگىلى بر غايە بولغون بولغانىنى
آينقلاماق مەسئەلىنى اورتاغا چىقىپ، نىجەدە مستقل شرقى تور كستان
دولتى قورماق تقرر ايتەدر.

او كۈنلەردە كاشغاردا موجود كىمىسەلەردەن بر قاينە (هېت و كلا)
سايلانېب، انقلابدا مەم اورون توتقان صافدل خواجە ياز حاجى نى
جمهور رېئىسى بىلگىلەپ، مستقل «جمهورىت» اعلان ايتلەدر. حاجى تابت
داملانگ رىاستىدە بولغان و كلا هېئىتى كاشغاردا بولوب جمهور رېئىسى
او تارىخلەردە آقسودا ايدى. حكومتىگ تايانچىغى «استقلال جمعئىتى»
بولوب، بو جمعئىت اطرافىغا نور وە اولتچى — يورتچى زمرە توپلانمىشدى.
«استقلال» او زمانغى مىلى تويغونگ اڭ غلبانلى چاغندا «كوك بايراق»
كوتەرمەك وە «مىناق مىلى» آندىغا قاتناشماق صورتىلە اولغونلادى. (۱۳۵۲
هجىرى ۲۴ رجب، يەكشەنبە).

عثمان سىجاڭ قاينىغا قاتناشماسدان تاققا قاچىپ كىتسە مەم
سوگراق تونولوب ياركند طرفقا سورولمىشدر. احمد توفىق افندى
«جمهورىت» دەن زىادە اندىشەگە توشوب، آچىق بر فكر وە مشورت
بىرمەسە مەم حر كىلەر بىلە قارشىلىقنى بىلدىرىپ قويدا. آقسوغا خواجە
ياز حاجى آلدىغا قاچقاندا تونولوب حدود تاشقارىسىغا چىقارىلادى.
(۱۳۵۲ ھ. شعبان).

جمهورىت حكومتى خارجدە استقلالىنى تانتماق وە بىن الملل

محيطفا داخل بولماق مېنى بېلەن دو قنور امصطفى على بېكىنى مېرخص
صقېدە خارچغا چىقارادى. رئيس جمهورغا بارىپ مسئلەنى اىضاح وە
سائره كېى مھم وظيفەلەر ايله محمودندىم افندى آقسوغا يوبارلىرىز.
آلتى شھردە اېكىى حكومت قورولمىشى. بىرى مېركىزى خوتان،
شكىلى «ملك» لىك، دولتى قورولوشى بىلكىلى بىر پروگراممە تېتىت ايتلمە.
كەن «ختن حكومت اسلامىسى». اېكندچىسى مېركىزى كاشغار بولماق
اوزرە شرقى توركستان جمهورىتى. بونگ شكلى «جمهوريت» بولوب،
دولت قورولوشى پاتامەسى وە رسمى قبول ايتلمە كەن قانون اساسى
ايله بىلكىلەنگەن ايدى.

آفسونگ اوست طرفلاريدا اويغور - دونگەن اختلافى، اوروشى
تو كەمە كەن. شمالى شرقى توركستان بولسا اورومچى دە كى «شك-
شى-تسەى» نىگ اۇدارەسى آستىدادا!

رمضان باشلاريدا خواجە نياز حاجى كاشغارغا كېلدى. مقصد
ىتى - سە كىز آيدان پىرى حل بولماغان كاشغار يە كى شەر ايشىنى حل
ايتمەك ايدى. رئيس جمهور (يا كە اورومچى نىگ نەن-جاك-بووى-زوتغ-
سېلىنگى) نىگ كاشغارغا كېلىشىلە ايشكە جدى كېرىشىلدى. خواجە نياز
حاجى ايله بىرلىككە مشهور انقلاب قهرمانى محمود محىطى ھەم «سېدجاك»
رتبەسىلە كېلگەن ايدى. او كشى شەرگە توشمەسەن يە كى شەر
اطرافىغا يەنى جېھە كە ياقىن بىر پىرگە اورناشىدى. جمهوريت اۇدارەسى
محمود محىطىغا «اركان حربىە رئيسى» عنوانىنى بېردى. كاشغاردا
ھەممە يە كى بىر غېرت، يە كى بىر وجد ايله ايشكە كېرىشكەن بولوب
كوروندى. شو كۈنلەردە آقسو طرفدا خواجە نياز حاجى قوتىگە قارشى
تورغان ما-جو-ايگ قوتلەرى باشچىسى ما-فويە-نىگ قومانداسىداغى
دونگەن عسكەرلەر خواجە نياز حاجىنى تەقىباً كاشغارغا كېلە باشلادىلار.
مارالباشى دا تورك عسكەرلەرى قارشى توردى، بولمادى. نھايت كاشغارداغى
جمهوريت حكومتى ار كانى مختلف استقامتدە قاچدىلار. يە كى شھردە كى
دونگەنلەر ھەم چىقىپ ما-فويە-نىگ قوتى بېلەن بىرلەشىلەر. كاشغار

بموجب ما ذكره في الفقرة السابقة من أن
الكمية المذكورة هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها

(Самое незначительное количество)

بموجب ما ذكره في الفقرة السابقة من أن
الكمية المذكورة هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها

بموجب ما ذكره في الفقرة السابقة من أن
الكمية المذكورة هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها

بموجب ما ذكره في الفقرة السابقة من أن
الكمية المذكورة هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها

بموجب ما ذكره في الفقرة السابقة من أن
الكمية المذكورة هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها

بموجب ما ذكره في الفقرة السابقة من أن
الكمية المذكورة هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها

بموجب ما ذكره في الفقرة السابقة من أن
الكمية المذكورة هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها

بموجب ما ذكره في الفقرة السابقة من أن
الكمية المذكورة هي من حيثها
التي هي من حيثها
التي هي من حيثها

شرقی تورکستان مسئلهسی مناسبتیلہ

برنیچہ ییلدان پیری آچیق ملی قورتولوش کورہشی یوروتوب کیندباتقان شرقی تورکستان بوتون تورکستانلارنگ او جمله ددن رنگ ده نظر دقتمز مرکزی بولوب کیلمه کده در. تا او زماندان پیری اوکان دائره سنده مجموعہ میز ییتلهرینی بو مسئله گه آریب کوچمز نسبتده شریات یوروتوب کیلممز. او قوجیلاریمزنی، یازیق که ایمدیلك فجیع بر تصدینا کیلب تره لگن شرقی تورکستان قورتولوشی حرکتی تاریخی (۱) ییلدن تانیشترب کیلممز. بو قاداری ییلدن ده کفایتله نب اوتورمادیق وه آوروپا افکار عامهسی نظر دقتینی شرقی تورکستان تورکینگ اغیر صنعتی وه بو اغیر تورموش شرائطندان قورتولو اوچون آچقان کوره. نینه تاریشغا اوروندوق. اینگلیز، فرانسوز، آلمان، ایسویچره وه ایتالیا عضوعماتندا تورلو یازیلار چیقدی. بو یازیلار قسماً اوز طرفزدان پیری لگن یازیلار، قسماً ده بزنگ پیرگن ماتهراندان فائدا لاب غازیتا باشقار. شریاتی طرفندان حاضر لانغان یازیلار ایسی. لوندون، پاریس، بهرلین ورساو کبی آوروپانگ مهم مرکزله رنده شرقی تورکستان مسئلهسی کورهشی اطرافندا معروضه لار اوقوندی (۲).

شریات، معروضه دیگن نهرسه لهر مهم بولسادا شرقی تورکستان مسئلهسی اهمیتی ییلدن اولچو گه نده ییتشمه گه ندیک بولوب قالدر. شریات، معروضه لار -- قونفهرانسلار ییلدن یوروتوله جهك پروباغاندا ییلدن فاتاردا ییلگینلی بر یلان اطرافندا متشکل فعال کورهش یوروتوا شریات، منور، تجربه لی شرقی تورکستان ملی کورهش عنصر لاری شریاتنگ دنیا سیاسی محیطینا آچیق حقیق لاری وه هدفی تعیین ایتیلگن ییلدن یولندا کورهش یوروتولهری لازمدر. بزجه بو سوگنجی نقطه

(۱) بو حقدان «باش تورکستان» ننگ ۱۰۲ انچی سانندان باشلانغان، کورهش وه انقلابنگ

کورهش دورده لرینی شرقی تورکستاندا خلقتز ایچنده. ملی کورهشکه فاتنا شیب اوتکه زگن رفقا شری محمدالدین احمدیک مقاله سینه باقلسین

(۲) سوگ دفعه شو ییلنگ ۱۰ انچی ایوتندا باش بحرریش جوقای اوغلی مصطفی یک

کورهش و ادا شرقی تورکستان حرکتی حقدان معروضه اوقوندی

اظر افدائى جمهوريت حكومتي عسكري لهرى بر كره. نه كاشغارغا هجرم
قىلغان بولسا لاردا نتيجه چيقمادى (۱۹۳۳. ۲. ۱۶). جمهوريت باش وركلى
بر اينكى ناظر وه بر مقدار جمهوريت عسكري پلەن خوتان حكومتىگه
قاراشلى يه گيحصارغا كىلىپ توردىلار. خواجه نياز حاجى يار كندگ
بارىب، آندان مر كيت. خان آرىق يوللارى آر قالى كاشغارنگ او.
لونغچات روس چىگهره سىگه اوتويپ، تاشكندەن قايتقان سلاح مبابه
هيسى ايله كوروشوب، اولار پلەن بر كه جنوب يولنى تعقيباً يار كندگ
كىتدى (۱۹۳۴. آپريل باشندا).

دوئنگه نلەر كاشغار ايشىنى بىر كەندەن سوڭ اينكى آيجا تىنج
توردىلار. ما-جو-ايگ شمالده يالغز قالىپ، كاشغارغا قاچدى. اورومچى
عسكري اونى آقسودان توبەندە تعقيب اىتمەدى. جنوب شهرلەردە يول
اوستىدە. خواجه نياز حاجى قوتلەرى پلەن بعضى بر توقناشولارى
بولدىسە دە ما-جو-ايگ ۱۹۳۴نجى يىلنگ آپريل باشىدا كاشغارغا
كىلدى. بونىگله اورومچى بويوك بردوشماتى قاچىرىپ قورتولغان بولدى.
اورومچى دە بر يىللق (۱۹۳۳—۱۲—يون—۱۹۳۴) قورتولوش بايرامى
ياسايب، شىگ-شى-تسەي اوزىنگ عادل (!) حكومتىنگ پروگرامىنى
آڭلاخان چاغدا، جنوبدە جمهوريت باش وركلى، عدليه ناظرى وه
بولەك مسئول اورنلاردا بولونغانلار خواجه نياز حاجى طرفىدان يار كندە
قولغا آلتغان ايدىلەر. دوئنگه نلەرنىگ يه گيحصارغا هجومى نتيجه سىدە
شاھ منصور وه امير صاحب لار شهيد ايتلگەن، قارداشلارنىگ اوجىنى
آلماق وه قورولغان دولتى شرفلەندىرمەك اوچون يار كندگ كىلگەن
امير كىير خواجه نياز حاجى نىگ باش وركىل ايله عدليه و كىلىگه قىلغان
معاملە سىدەن قاچىپ كىتكەن ايدى. بو صورتلە اورومچى دە بر يىللق
قورتولوش بايرامى بولغان چاغدا جنوبدە كى جمهوريت وه ختن ملك لگى
فعلاً تارقا تىلىپ يوبارىلغان ايدى. مسئله بونداى بر شكل آلتانلار سوڭ
اورومچى خواجه نياز حاجى غا «نەن-جاڭ» لىق بىرمەس ايدى. نىتە كىم
۱۹۳۴ماي آيدا آقسودا خواجه نياز حاجى غا ختاي قانونىدا بىرى

بولماغان «فوجوشى» (Fujushi) يېنى حكومت رايىسى اورونماقنى
منزىلى بىرىلدى. «انقلاب باشچىسى نغازى خواجه نياز حاجى، مىللىيىتىز
اورومچى نىك «نەن-جاڭ-بوى-زونغ-سېلىكى خواجه نياز حاجى، جېمىر-
رېت رايىسى خواجه نياز نىك سوڭدا اورومچى دەكى حكومندە لى جوشى
نام ختايىنگ اورونماق سارى «فوجوشى خواجه نياز حاجى، بولوب قالدى!
ما-جو-ايگ اوزى اوچون راحت بىر ايزلامەك وە توركن اويفور
اولو كى اوستىدە تخىنى قورماق اوزرە خوتانغا ھجوم ايتىپ، اولكى
پادشاهنى (محمد نياز اعلم آخوندنى) خوتانغا والى ايتىپ يىلكىلەدى.

دونگەن دىنداشىنگ اويفور دىنداشىغا بىر گەن ضربەسى، جېمورىت
وە خوتان ملك لىنى بىرىپ اورومچى ختايلىرىغا مەنوى خدمت قىلىش
اسلام انصافى، مسلمانلق تىرىپەسىگە اويفونمۇ؟ دونگەن دىنداشدان
كورولگەن رحىمسز حرىكت توركلەرنى ختاي - اوروس قوجاغىغا
شونچا تىز ياقىنلاشتىردى.

۶-نچى ايول ۱۹۳۴ دە ما-جو-ايگ ياتداغى ۶۰ قادار عسكىرى
ايە اير گەشام آرقالى روسياغا اوتوب كىتىدى. عسكىرلەرى خوتانغا
چىكىلدى. ۲۰-نچى ايولدا اورومچى عسكىرلەرى كاشغارنى اشغال ايتدى...

***

خوتاندا ما-خوسەن سىجاڭ بولوب، شكلى وە مقصدى بولماغان
بر اداە قوزوب اولتوردى. ما-جو-ايگ موسقوادا ايدى. يار كىندەن
توتوب شرقى توركىستانگ دىگر قىملارى اورومچى حكومتى نامىلە
قورولغان شىگ-شى-تسەى دىكتاتورلىغىغا تابع بولدى.

۱۹۳۷-نچى يىلىگ ۲-نچى آپرىلندە كاشغارداغى محمود محىطى
سىجاڭ ھىندىستانغا چىقىپ كىتىدى. قالغان اويفور عسكىرلەر خوتانداغى
ما-خوسەن سىجاڭ قوتلەرى ايلە برلەشىپ ۱۹۳۷-نچى يىلىگ ۲۹-نچى
مايندا كاشغارغا كىلدىلەر. اورومچى گە تابع قوتلەر كاشغار يەكى
شەرىدە توردىلار. بولار مارالباشى ايلە اوچتورقاتى ھەم شونداغ يارىم
اشغال ايتىپ، آقسو اوستىگە يورودىلەر...

اورومچى قوشى بولغا، طرفى حرىك قىلدى، روسىا مىخائىل
 حدود لاردان چىكىرىپ، قورال كىرگىزدى. ۱۹۳۷ نىچى يىلىنىڭ
 بىرىنچى سەنتابر آيندا كاشغارداغى دونگەنلەر اوروشىز چىقىدىلار.
 قىزىق آياندغى دونگەن قوتلەرى اورومچى طرفدارى بولوب شەرگە
 كىزدىلەر. يە رسماً اورومچى حكومتى ادارەسى قورولدى. ما-خوسەن
 يار كىندەن، ذاتا اولدەن نىتلەنپ، وە حاضر لائىب تورغان بولغا، ھىند-
 ستانغا قاچدى.

شمالدا قومولدا انقلابىگ تاباشىدان بىرى ايش قىلىپ كىلگەن
 بولبارس بك، محمود محىطى خارچغا چىققان كونلەردە، اورومچى گە
 قارشى عصيان كوتەرگەن وە مغلوب بولوب قانسو طرفغا قاچقان
 ايدى. آلتايدا شريف خاتىگ دا بعضى حرىكلەرى شايع بولغان بولسا
 ھەم نىگىزلى بولوب چىقمادى.

ايندى خوتان ھەم داخلى بولغانى حالدە شرقى توركىستان بوتونلەرى
 اورومچى ادارەسىگە اوتدى.

(دوامى بار) مجدالدين احمد.

*

بر شرقى توركىستانلى ماجاھىدىنگ باشقارمىزغا مکتوبى

اوزىنگ، تولوق اسمى وە آدرەسى باشقارمىزغا معلوم بىورتدا-
 شىز ھىندىستانگ لاهور شەرنەندەن شرقى توركىستانگ سوگىغۇ فاجەئەسى
 حقتا اوزون بر مکتوب يازمىشدر. شو يىلىنگ ايول سوگىلارندا يازىلغان
 بو نىختندا او ساويت روسيانگ شرقى توركىستانغا قارشى يوزوتكەن
 سياستىنى وە مركزى ختاي حكومتىنگ سوگى و قەلار چاغندا اوز
 مىللەرىنى شرقى توركىستانغا يوبارىپ اويناغان اويونلارنى اوز مىش-
 ھداتىنا تايانپ اىضاح ايتكەندەن كىين سوزنى مركزى ختاي طرفلاريدا
 يورگەن يورتداشلارنگ اورونوشلارنىا كىچىرىپ توبەندە كى سطرلارنى
 يازماقدادر:

«... نانکین حکومتی دوتکه پله باشلوعی ما - اجو - اینک پله ن
 آکلاشدا یاساغان چاغدا بیرلله پله ن هم آکلاشماق ایسته گن بولوب
 کوروندی. بو مقصد اوچون شرقی تورکستانلق عیسی یک نام بر شخصی
 تاپدی. نانکین ده بر تورکستانلار او یوشماسی او یوشورولدی. او او
 یوشما نامندان نانکینده «چینی تورکستان آوازی»، «پهن شان» دیکه ن
 آیلق مجموعه نشرایتلیدی. بو ایکی نامداغی مجموعه اون بر ساندا
 وظیفه سینی بتیریب ختای حکومتینگ اوزی طرفندان قاپاتیلدی. او
 مجموعه نگ وظیفه سی تورکستان خلقینی استقلال وه یا باشقا بر حکومت
 پله ن سیاسی مناسبتده بولوشدان وازکیچیب، ختای جمهوریتی پله ن گنه
 باغلانیشغا چاقرماق ایدی. اون بر آیلق مدت ایچنده بزنگ پیرلیک
 انقلابچیلارنگ سیاسی اورونلاری ساریلیب، «شگ-شی-تسهی» نگ
 روسلار پله ن قیلغان شرکتی پوختالان آلندی. آرتیق او مجموعه غا
 احتیاج سیزیلمه ی قالدی وه مجموعه قاپاتیلدی. حاضر او مجموعه نگ
 قویروغی «اوروش خبری» نامیله یه عیسی یک قاتاشیله خانقاودا شو
 ییل ایون آیندان چیقاباشلامشدر. امین یک واحدی واسطه سیله بر نسخه -
 سینی آلدیم، او قوب حیرتده قالدیم.

«شگ-شی-تسهی» نگ روسلار پله ن قیلغان شرکتیگه نقرت ایتلگه ن
 دیک بولوب کورونسه ده، اورومچی حکومتیده ن «فوجوشی»، «سیجاک»،
 وه «سیلینگ» قاتارلیق اورونغا قویولغانیغا راضی بولمای تورکستانلقنگ
 کامل حقوقی اوچون چالیشاتورغانلغن پلدیروچی او مجموعه «فوجو-
 شی» سی باشلق مینگله رچه گناهسزتورک اولدورولوب «سیجاک»، «سیلینگ»،
 له ری هر طرفدا پراکنده بولوب یورگه نده، اولارغا کوز یوموب
 «یاپونلار ختایلارغا ظلم ایتمه کده لهر، تورکستانلار ختایغا یارده م
 ایتکز...» دیدرله ر. عجا تورکچه یازیلغان بو مجموعه تورکستان
 احوالیدان بو قادار خبرسز میدر؟

ختایلارغا عسکر، مال، یازولار پله ن یارده م ایتکز، دیکه ن
 مجموعه نگ تورکستاندان یاخشی غنا خبری بار ایدیکو!!

عبدالقادیر نام پر باش بیگیت قاسمو دا تجارت ایتھردی. پر کون
هوس قلیب او قو اوچون نانکین غا باریب ایدی. اورومچی حکومتی
بو طلبنگ بوتون توغانلارینی قاما قدا یوق ایتب، پول وه مالینی مصادره
ایتکه نلکیندهن یاخشی خبری بولغان مجموعه تورکستاندا کیچه اویدا
یاتقان هر قاندای برکشینگ یوقالیب کیتووی، بونگ اوستیکه
یوقالیب کیتکن کشی حقدای یوقالیدی دیب آبتونگ دا ممکن بولما.
غانلغینی بلیر ایدی.

آلتچی اوینور فرقه باشلغی محمود محیطی نی هجرتکه مجبور
قیلغانلقلاری، اونگ عسکرلهرینی روس اوچقوچ وه تانقلارینگ یاردم
میله قیرغانلاریدان اولار خبردار ایدی. شرقی تورکستان خلقینگ مالی،
آلتون، کوموشی نگ قاندای یوللار پیلن مصادره ایتلیب آلتغانلغی دا
اولارغا معلوم ایدیکو، حاضرغی تورکستان احوالینی ایچکی ختای
احوالی پیلن چاقیشتر ساگز، تورکستان احوالینگ کوب یامان وه
یاردمگه داها زیاده محتاج ایکنه نلگی میداندا.

«اوروش خبری»، که قاتاشوچیلار تورکستان انقلابچیلاریدان بعضی-
سینگ تورکستانی ختایلاردان روس قوتی پیلن آلتاچی دیب سویله یدر-
لهر. بو اوزی جوده قزیق بر گپ. تورکستانغا روس قوتی پیلن حاکم
بولماقچی بولغان کشی ختای حکومتینگ «جینگ-جوشی» سینا حربی
مشاور دیب چقاریب بیر گن کشیسی «شگ-شی-تسهی» نگ اوزی در.
نیاز حاجی ایسه اوگا آلدانمشدر. «شگ-شی-تسهی» تورکستانغا حاکم
در. نیاز حاجی ایسه آلدانغانلغینگ مکافاتینی آلدی. قالغان انقلاب-
چیلار روسلارغا وه باشقا استیلاچیلارغا اول ده قارشى بولغانیدیک
قیامتگه چه قارشى بولوب قالا جاقلاردر. ساتماق، ساتیلماق مسئلهلهری
بو نقطه دا بیهوده در. تورکستانی هیچ براو ساتالمایدر وه ساتیب آلا-
لمایدر. تورکستان تورکنگ ازلی وه ابدی یورتیدر. تورک اوغلی.

شرقی تورکستاندا: هندستان اوردو غازیتا لارینگ شو ییل ۲۸-۱۹۰۱
تاریخلی سانلارندا بیرلگن خبرلر که کوره، کاشغاردا ایکی هاقادان
یری قیرغیزلار ایله ختای کوچله ری آراسندا شدتلی سوغوش دوام
ایته یاتیر. سوله ندیکینه کوره، بو سوغوش قیرغیز عسکرلرینگ ختای
خدمتیگه کیرودن باش تارتقانلیقلارندان توغمشدر.

بین الملل تورموشدان:

تورکیه - فرانسا

شو ییلنگ باشندان آلیب اسکندرون مسئله سی یوزندهن تورکیه-
فرانسا مناسباتندا سووقلق کورونه باشلاغان ایدی. ملتلهر جمعیتی قرار
اوردینه محلی پارلامان سایلاوینی حاضرلاماق اوچون سانجاققا یو-
باریلغان «بطرف قومسیون» نگ طرفگیر حرکتی محلی تورک خلقینگ
وه تورک حکومتینگ ناراضیلغینا سبب بولغان ایدی. تورکیه حکومتی
ملتلهر جمعیتی قومسیونینی سانجاقداغی تورک عنصری سائینی آزالتم
چقارماق اورونوشی یلهن عیلهدی. فرانسا تیکشیروی آستداغی محلی
اداره ده تورک اهالی وه تورک طرفداری بولغان کشیله رنی آچیق تهدید
ایتک نلک وه حتی زورلاغانلق یلهن عیله ندی. محلی تورک اهالی یلهن
زانداره! آراسندا قانلی توقناشمالار دا بولب اوتدی. تورک وه فرانسوز
غازیتالاری آراسندا کیسکین مناقشه لهر باشلانیدی. شبهه سز حکومت
دائره سنده کی فکرلردهن متأثر تورک غازیتالاری تورکیه نگ ملتلهر
جمعیتدهن چیکیلووی احتمالندان، وضعیت ایجاب ایتدیرسه، تورکیه نگ
سانجاق اوستنده کی طلبه رینی ایشکه آشیرو اوچون هیچ بر تدبیردهن
قاچمایاچاغینی، حتی سوغوشچان تدبیرلر که قادار کیتجه کینی یاز-
دیبار. تورکیه حکومتی ملتلهر جمعیتی قومسیونینی یلهن مناسباتقا کیرودن
باش تارتدی وه قومسیوننگ کیری چاقیریلووینی ایسته دی. اولدوقچا
کیرکین بر وضعیت توغدی. لکن پاتیرتیلی غازیتا مناقشه لری، بعضی

يۈرۈشكە كەدە بولغان مستولى دولت مقدراتى حقدىدا ھىچ بىر تۈرلۈك اويلاپ
اوتۇرۇنگ كىرەكى يوق.

بىر قانداق اوزاپ كىتكەن بۇ مقاله نى بىرەر آلدىدا شىرقى تۈركىستانلى
توغانلار يىمىزنگ، بالخاصە سوڭ مىلى قورتولۇش كۈرەشلەرنىدە قاتناشى
بولغان توغانلار يىمىزنى بۇ قورتولۇش مفكۈرەسى كۈرەشى يولدا تو كۈلگەن
قانلار، مەلت ۋە ۋەتەننگ اوموزلارنى يۈكەلەدىكى مەسئۇلىتىنى مەدرك
بولۇلارنىنى امىد ايتكەنمىزنى يىلدىرىپ اوتىمەكچى بولامىز. بۇ مەسئۇلىت
تويغوسىنىنى فەالىت بىلەن كۈرەشەتۈ زىمانىدا كىلگەندى دىب اويلايمىز...
تېشىقى دىنياغا دعوا مىزنى آچىق آڭلاپ كۈرەشەتۈ ۋە كۈرۈنۈ زىمانىدا
كۈبىدەن كىلمىشدر. شىرقى تۈركىستان اسىنى بىلەن دىيانىگ ھەر بۇرچە
كندە تىجارت قىلپ يۈرۈچى مەسئۇلىتىز كىشىلەرنىگ يۈزىدەكى ماسقا-
لارنى بىرىتە تاشلاۋ، كاشغار ۋە خايقاۋداغى ختاى - بولشەۋىك روس
پاترىوتلىغىنا قارشى حقىقى شىرقى تۈركىستان تۈرك مىلى پاترىوتلىغىنى قۇيۇ
زىمانى كىلدى...

شىرقى تۈركىستان انقلابى اطرافىدا (☆)

IV

جەھورىت ۋە خوتان مەلكلىكى

شىرقى تۈركىستان انقلابى ظلمغا قارشى عىيالىق، ۋە دىنى - مىلى
حقوق تەمىنى اۈچۈن بولغان بىر اىمتىلىش ايدى. فقط شىرقى تۈركىستان
مىجەھدەلىرى بۇ حقوق آلىش مفھومىنى يەنى كوڭل اىستەگىنى تىل بىلەن
لايىقىلە افادە ايتە المادىلار. قومول كۈتەرىلىشىنگ قانۇنى دعواسى:
«مەركىز تەنكىنغا تەبىع بولۇپ، ختاىنگ بىر ۋىلايىتى صىقىلە جەھورىت
قانۇنلارداغى مەسەد مادەلەردەن، حقوقلاردان فايدالانامىز، تاجىز
حەكىمدار، حەكەم مطلق اورومچى حەكومىتلەرىنگ كىفى اداۋەلەرىدەن
قۇتۇلۇمىز» دان عبارت اىكەن، سىر كۈردەلەر مىلا خۇاچە نىياز حاجى اۈنى
(*) باشى «باش تۈركىستان» نىگ ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴ ۋە ۱۰۵ - نچى سانلاردا.

ختای اسارتیدەن قوربولوش دىب تلقى ايتەر ايدى. خلقدا واسلام آباد،
ذهنتى حاكم ايدى. كوزگە كورونگان ختايلار يوقاتلسا وە تور كستان
قولغا كيرسە، آندان سوڭ نيمە قىلاريمزنى مەلۇملاشيب بىلكىلەر بىز
دېلدى. اورومچى گە نانكىن دان ياردم كىلمە بەجە گى قىناغى بار ايدى.
اما كوزىنى بزگە تىكىپ تورغان غربى قوشنى روس وە اونك يانگ.
جىڭ زاماندا توتقان شرقى تور كستان سياستىنى جەلمز آرقاسىدا
بىلمەي قالىب، اڭ ياقىن تىلكەنى وقتدا سىزە آلمادىق. اونگچون شرقى
تور كستان انقلابى تىجەسى فوج عاقبتگە اوچراب قالدى.

شرقى تور كستان جغرافى موقى اعتبارىلە دە كوپ مەم بر اولكەدر.
بو اولكەدە گى سياسى خرىكلەر يالغز غرب قوشنىسىنى ايمەس، عىنى
زماندا جنوبداغى دولتلەرنگ منفعت وە ضررلارنى دا كوپ علاقەدار
ايتەدر. انقلاب چاغى انقلابچىلار ھەر ايشىكنگ آلىدا توروب بر بر
سلام پىرىب قاراغانلار. «دكزگە توشكەن يىلانغا سارىلادر» دىلگە نىدەك،
سىقىنتىلى چاغدا كولەر يوز، مشفق نظر غرب طرفندان بولدى!.
خواجە نیاز حاجى نىڭ اورومچى ايله معاھدە ياساغاندان كىين ۱۹۰۹ جەھور
رئىسلگى عنوانىنى قبول ايتب يوروشى ايكى نطقەدان ھەم تفسىرى
ممكن حال ايدى...

نانكىن ايله برلەشيب كىتىشنى الحال توصىھ قىلوچىلار وە بوتون
فاجعەلارنگ اساسىنى نانكىنغا يوز قاراتماغانلىقدان كىلىپ چىققان
بر تىجە وە خطا دىب تفسىر ايتوچىلەر دە بار. خواجە نیاز حاجى نىڭ
اورومچى ايله معاھدە قىلغانلىغى اورومچىنى مركز دىب بىلگە نىدەن وە
ختاى پىلەن برلەششنى خائىن دوستى، خرىخوار دىنداشى پىلەن يان يانغا
يوروشكە ترجىح ايتشى دە ۱۹۰۹ نانكىنغا قاراغاندان ايدى. نانكىن، شىڭ-
شى-تسەي نى خائىن دىر وە اوروسنگ شرقى تور كستانغا كىرىشىگە
راضى ايمەس ايكەن، نىچىن اونى اوز فائىدەسى اوچون قوتقازمايدىر؟
نانكىن بر مركزگە ياراشاتورغان شىكلدە خرىكت ايتمەدى. قوشنىلاردا
قوشنىغا ياراشاتورغان علاقەنى كورسەتمەدىلەر. «قوم ايتنەرن» و طىفەسىنى

ھېچ بىر تۈرلۈك ئەھمىيەتلىك مەسئەلە بولمايىچە مۇھىم كۆرۈش ئىشلىرىنى تەشۋىش قىلىشقا
ئىشەنچسىزلىك بىلەن ئىشلىتىشكە بولىدۇ. چۈنكى شىمالىي تۈركىستان ئىستانبۇل
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بىر شەكىلدە يېتىلدۈرۈپ
تەلەپكەنلىك كۆچۈرۈش ئارقىلىق بولسا، بۇ ئىككى كۆچۈرۈش ئارقىلىق تۈركىيە
ئىستانبۇلدا تۈركىيە كېلىمە كەم بولسا، دا شىمالىي تۈركىستان مىللى مەنپەئەتلىرىنى
ئىشەنچسىزلىك بىلەن قورقۇتۇش، ئىشەنچسىزلىك بىلەن قورقۇتۇش، بۇ كۆچۈرۈش
ئىشەنچسىزلىك بولسا، دا تەبىئىي شىمالىي تۈركىستاننى ئىستانبۇلدا

ئارقىدىن ياشىرىش بولسا، ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىنى ئىشەنچسىزلىك بىلەن قورقۇتۇش
بولسا، ئىككىنچى خىتاي - چاغاتاي شەكلىدە تۈركىستاننى شىمالىي تۈركىستان
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا

شىمالىي تۈركىستان ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا
ئىستانبۇلدا تۈركىيەنى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا

(۳) بۇ غەزەتتىكى بىر نەرسە تۈركىيەنىڭ مەنپەئەتلىرىگە ياراتقان بولسا، ئىستانبۇلدا

قائتاریب بزرگه ندهن سوک (۱۸۸۴ء) ختای حکومتی طرفدان قبول
وه تطبیق ایتمله باشلاغان اسمندر.

غازیتاداشی مقاله لهر کویچیلگی یاپونیاغا قارشى کوره شکه چاقیر-
تان یازیلارله «یه گى (یعنى ساویت) حکومتینی» ماقتاب، اوگا «خیانت
قانان جهانگیر قویروقلاری» خواجه نیاز وه باشقالارنگ «لعتلهر»-
نون عبارتدر. بو تورک تیلمده چقاتورغان بولشه ویک - ختای غازیتاسینگ
یشتی قورولوشی اوزی قیزیق. برنجی یتده سولدان، غازیتا اسمیله
قاتاردا بربریله یاپشتریلغان ایکی مثلث کوره سز. بو شکلنگ اورتاسندا
«آلتی بویوک سیاست»؛ گوشه لهرنده ایسه «جهانگیر که قارشى توروش»،
«ساویتلهر پله ن دوست بولوش»، «ملتلهر حقوقدا برابر»، «پارا خورلقنى
یوقاتیش»، «تعمیر قیلیش»، «اتفاق بولوش» دیگن سوزلهر یازیلغان.
جهانگیر که قارشى توروش

اتفاق بولوش

دولار یله ن دوست بولوش

تعمیر قیلیش

ملتلهر حقوقدا برابر

پارا خورلقنى یوقاتیش

«کاشغر شینگجاڭ کونلوك گزینی» نگ جهان ایپه ربالیزمی وه دنیا
یستی کبی نهرسه لهرده ن بحث ایتم مهم شعارلار قویوب اوتوروجی
بله مدن باشچیلاری بورچه کلهرینه شعارلارینی یازیب چیقاردیقلاری
پسنگ یهودیله ر نشانی ایکه نینی ده یله رنهرمی ایکن؟ یهودیله ر
دن شو نشان («دود قالقانی») آستندا فلسطین کوره شی یوروتسه کده
یولدا اوزلهری ده قوربان بیرمه کده بولغانلاری کبی، داها زیاده
«رب قانی توکمه کده لهر» عجبا شو یهودی نشانی کوشه لهرینه شعارینی
یازیب آلمان غازیتانگ روس - ختای بولشه ویت، حکومتینه صداقت وه

ختای اوردولارینا یارده مکه چاقیروینا آشیق بوجوروشکهن آخوردولار
ایشان وه خوانجه لهر ده شونی پلب توروب ده ایشله گه نله زمی ایلک
مه نه سز که شرقی تورکستاندا ایشکه آشینز یلماقدا بولغان بولمیش
سیاست — «جهانگیر که قارشی توروش»، «ساریتلهر پله ن دوروش
بولوش» استقامتیده باریب یهودیلهرنگ مقدس تامغاسیله سینمالانمیشدر

* * *

یوقاریدا ایله دیگمز ایکی نثریاتنگ ایکنچیسى «اوروش خبری»
در. او شو ییل ایون آیندان آلب ختاینگ موقت مرکزی خاقاندا
مجموعه شکلنده چیقا باشلادی. «تورکستانلی یورتداشلار اویوشماسی»
اسمندن چیقاریلا باشلانغان بو مجموعه نی عیسی پیک یوسف پیک اوعدا
أداره ایتدر. مجموعه نگ تیشقی قاپاغنا اویغور، موغول وه تیه تیللر
طرفدان «شرق رهبری» چانقای-شک که صداقت علامتی اولاراق
بیریلگن بایراق رسمی قویولغان. «اوروش خبری» نگ ایلک ۶ ییلی
شوندای رسملر پله ن اشغال ایتیلگن. بو رسملهرنگ برنجیسی «بورون
داهی» چانقای-شک، ایکنچی رسم ختای حکومتی طرفندان عسکرلهرنگ
«مسجدلرده عسکر تورماق ممنوع» دیب چیقاریلغان امر. اویغور، موغول
وه تیه تیللهرنگ ختایفا صداقتینی کورسه تمه کچی بولغان ۵ غروب رسمی
یولبارس پیک بو رسملهرنگ بوتونسنده، عیسی پیک ایسه ۴ نده کورونهدر
رسملهرنگ بریسنده یاپونلار طرفندان قولاتیلغان شاهخاندای
«سون-یات-سهن» هیکلی کورونهدر. بو رسمده برنیچه یاپون سون هیکلی
نگ قولاغینی تارتب تورادر. بونگ اوچون ده ختای پاتربولمیش
قوزغاب کیتکهن عیسی پیک یاپونلارنی سوکوب شرقی تورکستان
تورکله ری نامیدان «یاپوتنگ پاسکهن آیاغینی» ختای توپراغندان ناز
لاب، توکیوغا باریب، سون هیکلینی یاپونیا پایتختی توکیوغا اورنایب
آکلاما بتورغان یاپون ایمپراتوری ایله یاپون ضابطلارینی توتوب آنکی
قولاتینی قاتلیق تارتیب توروب، قولاقی ایچیگه تیقلانان آدام گوشینی

چقاریب، بلند آواز ایله «غفلتدهن اوینان، اوروشاقلار» دیگونچه
تینیچمایتورغانینی وعد ایتدی. («اوروش خبری» ص ۴۲).
مجموعه داغی رسمه روه اونلارنگ آستینا یازیلغان سوزلەر مجمو-
هه ننگ مضمونینی وه سیاسی استقامتینی ده آچیق کورسه تب تورادر.
عیسی بیک وه یولبارس بیک شرقی تورکستانگ ایسکیدهن پیری
ختای پیری بولغانلیغینی، اونگ تا ایکی میگ ییل اول اوز تله گی پیلهن
مقدراتینی ختایله باغلاغانلیغینی (!؟)، اونگ ختای قولی آستندا دائما
بختلی یاشاب کیلگه نینی، ختای حکومنینگ دائما شرقی تورکستان
تورکلهری حقتدا مشفق بر آتا کبی ایر که له آیب، قایغریب کیلگه نلیغینی،
آرادا بعضی بر آگلاشماغانقلار بولغان بولسا، اونگ دا گناهی
تورکستانلارنگ اوزنده ایکه نینی آغا سوروب ختایغا متدارلق قلب
بشرد آمایدر لار.

«اوروش خبری» یازیلارینی اوقوغاندا شرقی تورکستان تورکلهری
ختای حکومتی طرفندان هیچ بر ظلم کورمه گن، تهرسنجه اوز اوزلهرینی
یزگه نلهر، حاضرغی کونده شرقی تورکستانی ختایلارنگ یارده می
پیلهن روس بولشه ویکلهری ایمه س، یونلار ایزیب اوتورغانلار ایکن
دیگن اوینا کیله سز. «اوروش خبری» یازیلارندان شرقی تورکستانلار
ختای روس بولشه ویکلهری تضییقی بوزندهن ایمه س، یونلاردان
قاجیب یوزتلارینی تاشلاب چیقماقدا ایکنلهر دیگن تأثیرنی آلاسز.
بو کون «اوروش خبری» ییتلهرنده شدتلی ختای پاترویونی بولوب چیقیش
قنماقدا بولغان یولبارس بیک (۴) ننگ شرقی تورکستاندا او بیرده کی
ختای حکومتده قارشی ایمه س، غالباً یاپونیاغا قارشی عصیان کوتهرگن
ایکه نلگی آگلاشیلب قالادر... بو یازیلاردن یولبارس بیک، عیسی بیک
نرنگ ختای پاترویوتلیغی فعالیتلهرینی شرقی تورکستاندا «برادرلهری»

(۴) یولبارس بیک حقتدا «باش تورکستان» بیک اوتکن سانلار داغی مجدالدین احمد

بیک مقاله لهرینه باقباسین.

ظالم ختايلار حكم سوز كه ملكندهن اينهس، غالبا ياپون استيلاسي آستينا
بولغاني اوچون يورتلازي خازجدا يوزوتو مجبوريتنده قالغانقلاروي
اونا كيلو ده ممكن.

بولبارس پك وه بالخاصه عيسى پك ختاي انقلابينگ «۳ عمد
سندن» كوب بحث اينه در وه اونلارني شرقي توركستان توركلهري
ملي طلبهريني تولوق صورتده تطبيق اينه جهك مقدس شعارلار قىل
كورسه تيشگه اورونادر.

بز ختاي انقلابي اطرافنداغي ادبيات، ايستهر سون-يات-سهن، ايستهر
ده اونگ خلفي «گومندان» فرقه سينگ حاضرغي (چاقاي-شه كدهن سون
۲ نچي) باشلوعغي وونغ-شينغ-وهي ننگ اوز يازيلاريله ختايلارننگ بعضي
آوروپا وه اميريقيالي دوستلارينگ دا اثرلهريله آز ماز تانيشليغمز بار
نه سون دا وه نه ده وونغ دا عيسى پيكله رنگ كوب تكرار لاديني «شين
مين-جوي» ملتله رنگ اوز مقدراتينا ايگه بولووي پرينسپيني ايچينه آلايدر
«سين-مين-جوي» ي يعني «اوج ملي عمده-سنده» برنچي ماده «ملي ته گللك»،
يعني ختاينگ باشقا دولتهر پيله ن تيكيس حقوقدا بولووي؛ ايكنچي
ماده «سياسي حق ته گليگي» در؛ مملكت ايچنده گنه «خلق ته گليگي»
معناسندا بولغان بو ماده ده سون خلقنگ سايلاو حقيني، سايلانغان
كشيلدرني كيري چاقبرو حقيني، نهايت ده تشبث حقيني آگلاغان ايدى
سون «اجرائي»، «تشريعي»، «عدلي»، «آنكته» وه «معارف» ديت
ادارهني بيشكه آيرو («۵ يوآن») نظريه سيني ده مه نه شو «ايچكي سياسي
ته گللك» ماده سي آستينا كيريتكهن ايدى. اوچنچي ماده «اقتصادى حق
ته گليگي» يعني سرمايه ني تيكشيرو آستينا آلماق وه بيردهن آلتناحق
آرتيق قازانچنى مليله شترمه كنى توشونگهن ايدى.

شو كوردىگمز سون ننگ «سين-مين-جوي» ينه ختاي قولى آستينا
بولغان آيريم ملي اولكله ر ملي مسئله سيني بيشوني قالاي كيريتيله آلا
جانغى بولبارس وه عيسى پيكله رنگ گنه پيله جه كلهرى بر سردر
سون-يات-سهن وه وونغ-شينغ-وهي ننگ خلقلارننگ تعين مقدرات

حقدان بخت ايتكە نلكەزى دە بار. فقط بو پىرمانا، قوربا كىيى بىر وقت
ختاى قولدا بولوبدا باشقالار طرفندان آلىنپ قويولغان مملكتلەرگە
داىردىر. بو ايسە «ايمپىريالىستلەر» قولى استىداغى خىلقلارغا آيرىلىپ
كىتكونچە گە بازارلق درجەدە كىيى نىيىن مقدرات حقى طلب ايتىپ
قىردىغى حالدا روسيا قولى استىدا توشو بختىزلىغىنا اوچراپ قالغان
خىلقلارنى ھىيىت عمومىە سىلە بوغماقدا، قىرماقدا بولغان روس بولشەويك-
لەرى نظرىە سىنە اوخشامايدىمى؟

يوق، ختاى انقلابى پىرىنسىپى شىرقى توركىستان خىلقىنگ اوز
مستقل تورموشىنى قورويىنا حق پىرمەيدىر. تەرسىنچە شو عىسى يىك،
بولمارس پىكلەر طرفندان تىقدىس ايتىلگەن «سېن-مېن-جوى» پىرىنسىپىنە
اويغون ياسالغان سون-يات-سەن پلانى بويونچا شىرقى توركىستان اون
مىليونلارچا ختاى مھاجرېنە پىر پىرمەلى ايدى.

شىرقى توركىستانلار آراسىندا ختاى پاترىوتى بولوب خىقب شىرقى
كىستان توركلەرىنى ختاى دولتى منفقىتى ازچون قان تو كوشكە دعوت
بىپ يوروجى كشىلەر شونى آچىق بىلمەيدىرلەر، كە شىرقى توركىستان-
نىڭ مستقل تورموش حقدان واز كىچووى، اونى ابدىا ختاى مستملكەسى
بىپ پىرو وە يادە بو كونكىسى كىيى ساويت روس-ختاى بىرلەشك مستملكە
سىستەمىنى محكمەلە و دىمەك بولادىر. شىرقى توركىستانلى ختاى پاترىوت-
لارندان بعضى بىرلەرى بو جەھتى جودە باخشى بىلسەلەر دە كىرەك.
بىز ختاى خىلقىنا قارشى ايمەسىز. لىكىن شىرقى توركىستانداغى
بىزىمانلار بىزنىڭ مىلى استقلال خىقنە طرفدار بىغىزنى ھىچ بىر صورتلە
بىيىتە دە آلمايىز. شىرقى توركىستاننىڭ مىلى قور تولوش — وە مستقل
بىزنىڭ دولت قوروشى طرفدار بىمىز. تارىخ، بالىخاسە سىڭ يىللارنىڭ تارىخى
بىزنى اوگرەتدى، كە اوز مىلى استقلالى مفكورەسىنى تىحقق ايتدىرمەك
بىزچون ھەر پىر كە باش اورماق وە بو يولدا قاي بىزدەن قانداى ياردەم
كېلتورغان بولسا، فايدا لانماق لازىمىر. اوز خىلقىڭ اوستىدە حكمرانلىق

بولار ايجيده موسقوانى زيارت ايشكەنلەر وە اوندا شوق ايتستيوآله رېنى
پىر كەنلەر ھەم بار. اورومچى دە قادرو حاضر لاندى. بونكلە قانقماغان
ساويتلەر بويوك اورون وە مسئول ادارەلەر كە موسقوادان مشاورلەر
پىلكىلەدىلەر. كوب زمان آق روسلاردان دىب آتالغان كەنەراللار قىزىل
عسكەر مشاورلەر ايدى!..

اورومچى حكومتى خلققا اوزىنى يوشاق وە كوزەل وعدلەر
ملايم معاملەلەر وە تسخير قىلغودەك شعارلار ايله تانپتا باشلادى. استبداد
دان بى زار بولغان، كولەر يوز كورمە كەن، حقوق مساواتىنى وعد
حاليدە بولسا ھەم ايشىتمە كەن شرقى تور كستان خلقى تىز وە قولايچا
اغفال ايتلدى. بىچارە خلق، قوى تىرىسى آستىغا بورى ساقلانغانىن فرق
ايتالمى، «آقبتغان قانپىز بوشغا كىتمەدى، عادل حكومت قورولدى،
ديدى. دىندە حرىت، سوزدە حرىت... ھەر ساحەدا حرىت دىگەن
توقوز مادەلىك بر شعار چىقىپ، مساوات وە حرىت تام معناسىلە قبول
ايتلگەن ايدى. بر آزدان سوڭ دىندە حرىت وە باشقالار توشورولوب،
«مقدس آلتى مادەلىك شعار» اعلان ايتلدى: ۱ — ملتەز حقوقى برابر،
۲ — شورالار حكومتى بىلەن دوست بولوش، ۳ — جهانگىر كە قارشى
توروش، ۴ — اتفاق بولوش، ۵ — تعمىر قىلىش، ۶ — پاراخورلقنى
يوقاتىش (۱).

اورومچى حكومىتىنگ تايانچىنى «فەندى - خوى» (Fendi-hui)
دىگەن تشكىلاتدر كە، بو قوممونيست فرقه سىنگ اىكنچى بر تقليددر (*).
شراقى تور كستانگ نفوسى ۴ مىليون بولوب ۱۴ ملتەن تشكىل
ايتكەن بولدى! يعنى نفوس تخمىن خلاقىغا آز وە شرقى تور كستاندا
باشاما قدا بولغان خلاقلارنگ مقدارى اون تورت كورسە تىلدى!

(۱) «باش تور كستان» نىڭ شو سانداغى باش. قالدەنگ ۴ نچى يىتدە كى قسىنا باقلىسىن
(* «باش تور كستان» نىڭ ۷۹ نچى سان، ۲۶ نچى يىتدە، كاشغار غازىتاسى «بەگى
جات» نىڭ ۱۹۳۵، ۹ دەقابر تاريخلى ۱۱۵ نچى ساندا «فەندى - خوى» حقتدا باسىلغان
معلومات باردور. باشقارما.

- ۱- اویغور، ۲- قیرغیز، ۳- قازاق، ۴- اوزبیک، ۵- تاتار،
 ۶- تارانچی (بولار تورک نسلیدن بولوب مسلماندرلار)، ۷- دونگن،
 ۸- موغول، ۹- تاجیک، ۱۰- ختای، ۱۱- سولون، ۱۲- شیور،
 ۱۳- قالموق، ۱۴- روس!

حقوق برابرلگی سیاستی یوروتولمه زسه بیک آزلقدا بولغان غیر
 عنصرلارغا ایش تیکمه سدن قالادر. شرقی تورکستاندا بو شکلده ملت
 مسئلهسی توغدوروش اورومچی ننگ استادی بولغان موسقوانگ سیاستی-
 در! بو خیالی اون تورت ملتله مملکتده حاکم ملت ختایلاردر. خصوصاً
 اویغورلار دایما معاون صفتیده. تورکستان دیگن اوزبیک تاریخی
 اسمی بیلن یوروتوش بو اولکده یاشایتورغان دیگر برادر (!) ملتله
 اوچون موافق کورولمه گنیدن «شکجانگ» دیمه ک لازم تاپیلدی.
 غربی تورکستاندا «تورکستان» آتینی آتاشدا هم شو قورقو بولغان
 ایدی. عجب اوزبیکستان یا که قیرغیزستان دیگنده او یرده کی باتلار
 چقیب کیتکه نلرمی ایدی؟ یا خود فرانس دیگنده او یرده بوله ک
 ملتله رده ن هیچ کیم یوقمو؟

دوشمان ادعالارینگ قوروق واهمه اوستیکه قورولغانینی اثبات
 اوچون بو یرده دلبللر کیتسه ک بحث اوزاب کیتجه کدر.

اورومچی ننگ تیشقی کورونوشی نانکین غا قاراشلی بورولغو شکلده
 فقط اوندان عادل بر «ولایت حکومتی» بولوب، ایچ یوزی تمامیه نانکین
 بیلیننده در وه موغولستانغا اوخشاش ساویت جمهوریتی اعلان قیلماق
 نیتیده در. اورومچی حکومتی نانکین ننگ هیچ بر تورلو امرینی تیکلاماید
 وه اونگ شرقی تورکستانغا یوبارغان تفتیش هیئتله رینی تحقیر ایتب
 قاماید. شرقی تورکستانگ دیکتاتوری سانالاتورغان اورومچی ده کی
 «شیگ دوبن» هه ر ایشینی موسقوانگ کورسه تمه سی بیلن یوروته در.
 (دوامی باز) مجدالدین احمد

کوریدی قارا، آق وە نەیات قازیل روسک مقصدی حاصل بولدی
بزیئنگ آیتقاندهك «شرقی تورکستان مختلف قارا-فارشی عئاد لارنگ
قربانی بولدی!»

دونگه نلەر عئاد قیلدی. «بزرگه یئغلاب قوتقازینگ دیب التماس
قیلمادی» دیب نانکین اوز نبعه سیدان خفه بولوب عئاد قیلدی. جنوب
قوشنی ایسه «شرقی تورکستانداغی حرکاتنگ بوتونسی بولشه و بولشه
اویونی، بو حرکاتدان بر نهرسه چیقمايدز، بولشه ویک شرقی تورکستانغا
کیره آلمایدز» دینگن ادعانی آغا سوروب، سوگنو کونلەر گه چه دونگه
لەر یلەن بزلەشیش اوستنده عئاد ایتدی. باشقا یریسى ایسه آچیق بر
نهرسه سوبله مەسدهن، هیچ بر نهرسه نی یاقرماسدان عئاد کورسه تیب
توردی...

خصوصاً دونگه ن دینداشلار یلەن بزلەشیشنی توصیه ایتکه نلەر ما
جوانلگنگ موسقواغا باریب، اوروشسز خوتانغا کیلیشی وه ائک نهایت
۱۹۳۷نجی یل ۲۹ مای وه ۱ سەئابر وقعەسینا نیمە مینا بیره درلەر؟

*

انقلابدا بالغز دونگه ن - اویغور آراسنداغنا ایبهس، اویغور لارنگ
اوز آرا لارندا دا اختلاف کورولدی. خوتان قدیم امارتینی ساقلاماق
خلیاسینا مع الاسف قاتغ باغلاندى. قومول انقلابنگ ایگه سی بولوب
اورتاغا چیقدی، قیرغیزلار فاتحلق ادعاسیدا بولدیلار. کاشغار قوزمو
پولیت وه اوزینگ هر ایشده ائک آلا ایگه نینی آغا سوردی. بو آزادا
کوب کشلەر اوز تجربه لهریندن انقلابنی فایدالایترماق (!) ایشیگه
کیریشدیلەر... احمد توفیق افندی سیاستی، مصططی علی بک سیاستی
وه محمود ندیم افدینگ خوتانداغی مدافعه تدبیرلهری قسماً وقتسز
وه قسماً ایش ایشدهن اوتکه ندهن کیین وه عموماً زمین حاضر لانماسدان
ایکیلگن توخوملاردز.

ایشن باشداغیلار بوندان اوج عصر اولگی ذهنیت یلەن حرکت
ایتدیلەر. اطراف وه دنیانگ تقاضاسینا قاراپ ایش قیلش خاطرغا

هه كىلمادى خوتان، جمهوريت حكومتىگە باردىم بىردى، جمهوريت
حكومتى خوتان امارتىگە معاونت ايتدى، اما سىياسى نىسابتا وه غايە
برلىكى، قارشىلىقلىق اينانچ بولمادى. قومول - نورغان سوغوشچانلارنى
كاشغار - خوتان انقلابچىلارغا، اوزىك - قىرغىز لارغا، خلاصە بىرى
دىگىرىگە شېھە ايله قارادى. شېھە، بو بى امان دوشماندىر. شېھە يوزىدەن
كوب وقت «تەنجاك»، «امىرلشكر»، پىلەن اوروشوب سىلاخىنى آلدى.
يوقارىدا قىد ايتلگەندەك، شرقى تور كىستان انقلابى پروگرامسىز،
قطعى ھدفى بىلگىلەنمەي باشلانغان ايدى. انقلابىك حدودى كىگە يگەن
سارى دىماغلاردا بىر بىرىگە ضد مقصدلار كورولە باشلادى. بىرلەشك وه
ياردەمچى بولغان دونگەنلەر نانكىن نىك «۳۶ نچى سىنجا گلىق» دىگەن
عنوانىنى تاشىدىلار. دونگەنلەر باشلىغى نىطقلاردا: «آرتىق اسلام آباد
بولدى. ختاينىك پولىنى ايشلەتمە گلەر. مەنيم چىقارغان بولوم يورسون»
دېدى. بايراق نانكىن بايراقى ايدى. سوز باشقا، ايش باشقا ايدى.

ھىج - مەرج اىچىدە دوام ايتكەن انقلابى ىنە دە چو والتروغا
اورونغان دوشمانلار، بو بولانىق، لايقا سودا بالىق اولاماق اىستەدىلەر.
بىلەمسىزلىك، كوچسىزلىك وه يىتمىسىزلىك ايله ظام وه قەرغا قارشى ياشالغان
قوزغىلىش يانغىز مىلى تويغونىك غلبەسىلە خىرتاندا «مىك» لىك وه كاشغاردا
«جمهوريت» شىكلدە تبارز وه تكامل ايتدى.

ھەر مىلت وه مملكتنىك اىركىن ياشاماقنى تىلەمەگى اونىك طبيعى
ھىقدىر. دىيادا مستقل بولوب ياشاب تورغان اولكەلەرنىك بارىسى عىنى
قوت وه عىنى شىكلدە اىمەسدر. ھەر مىلت اوزىگە كورە حكومت قورغاندىر.
شرقى تور كىستان انقلابىدا مىلى بايراق كوتەرىلدى. مىلى تويغو،
مەنلىك سىزگىسى اويغاندى. قىسقاغنا دوام ايتكەن توشدەك او تاتلى
كونتى تور كىستان ياشلارى، منور زمرەسى اونوتمايدىر وه كوب قوربان
بىرىب آلغان تىجربەسىدە. كورولگەن لقسانلارنى تولدوروب، يا گلىشلق-
لارنى توزاتىپ، اوز يورتىنىك استقلالى اوچون كورە شەجە كدر. تورك
خلقى اوز عرقىنىك شرفىگە ياقىشار بىر طرزىدە اىركىن ياشاماقنى اىستەيدىر.

پانگ زهك شىنگ نى اولدوروب قانلى منصبا اوتورغان جىك شورين نىگ اوزون سورمه گەن دورى ظلم ايله تتولو بولوب، سوڭ عصيانىك چيقتىغا سبب بولمشدر. جىك شورين نى روسيا، آرقالى ختايفا يوبارغان شىگ شى-تسەي هەم سلفلەرىگە اوخشاب (بلکہ ختای عادتى شودور)، قوليني قانغا بوياب، اوزيني «دوبەن» اعلان ايتىردى. لى شو-تانغ ايله ايكى آرقاداشيني بيرلەلەرگە متمایل كورونگە نلەرى اوچون اولدوردى (۱۹۳۳نجى يىلنگ ايول باشیدا). بو اوچ باش ختائى تانىغان تورك ياشلارى خياي قاينيرير وه شىگ شى-تسەي حقيدا شېهە پلدىريرلەر. كينكى احوال بو شېهەنگ تام يىزىدە اينكەن كورسەتدى.

شىگ شى-تسەي اصلاً مانجوريالى بولوب تماماً ختای تربيه سي آلمان، عالی تحصيليني ياپونىادا بىرگەن. جىك شورين ازمانيدا نانكين دان اصلاحات اوچون شرقى توركستانغا چىققان شىگ شى-تسەي گە جىك شورين شېهە ايله قاراپ، اوگا او قادار التفات ائتمەمشدر. فقط قومول عصيانغا زيهو (از كان حرب) صفتيله يوللانغان شىگ شى-تسەي گە توركلەرنى قيريشداغى مهارتى تقدير ايتليب، عسكرى ايشلەر پلەن مشغول بولوش اوچون امكان وه رخصت بيريلگەن ايگەن!..

شىگ شى-تسەي سوسپالست فكرده بولوب، بولشەويكلەرنىگ ختايفا تاثيرلەرى اتاسندا بولشەويك مذهبيگە كىرمشدر. نانكين حكومتى اونى اوزىدەن اوزاقلاشترماق اوچون توركستانى اوگا منفا تعين ايتكەن. جىك شورين، شىگ شى-تسەي نىگ توركستانداغى كىفى اداره-سىگە مداخلە ايتشىدەن شېهەلەنىب بر مدت اوگا التفات قىلماغان بولسا دا، او شيطانلق قىلب جىك شورين نىگ ايشانچىنى قازانغان وه نهايت اونىگ باشيني يىگەن. شىگ شى-تسەي اورومچى دە ساويت محافلى ايله ياخشى غنا تىماسغا كىليب، اولارنىگ دا ايشانچىنى قازانغان روسلار، ساويتلەر جىك شورين پلەن قىلينا تورغان ايشلەرنى داها اساسلى وه

مكبل خورنلو شىگە - شى - تىسەي يىلەن قىلوعا قىناعت كىتىپ چىگە
شورين دەن آرتىق اوزلەرىگە فائىدە كىلمەسلىكىنى بىلگەنلەر ساوتلەرنىڭ
عادىتى بىر شىخىس يىلەن فائىدە لايىپ تورغان مەدەتچە ياخشى مەاملە قىلماق،
آندان كىين اونى ايشىدەن آتماق وە يا اولدورمەككەدر. بو كۈن ساوت
مىلكىتىدە بولوب تورغان وقە لار بونىڭ اڭ اويتون شەھى در. شىرقى
تور كىستاندا ايگەن ساوت فائىدە سىغا چاليشقان وە چاليشقان چىگە -
شورين نى روسلار سىلاب، اوڭا آلتفات قىلغان بولوب، اونىڭ روسيا
توپراغى آرقالى اوتوب كىتىشىگە مساعدە ايتىپ، يىرىگە شىگە شى - تىسەي
نىڭ «دوبەن» بولوشىنى قوتلادىلار.

بعضى يىرلەردە قضا محكمەلەرى حاكىمى وە قضا باشلىغى (شەن،
شەنگەن، شىنجاڭ) بولوب، نەھىت اورومچى واليسى بولغان «لى»، موسقوا
نىڭ تەلىماتى ايله، ولايت حكومت رەئىسى (جوشى) اولاراق بىلگىلەندى.
روسىانىڭ تا ايسكى زاماندا بويان شىرقى تور كىستانغا كوز تىككەز
لىكى مەنسەب كىلدىكچە قىد ايتلمە كەدەر. بو كۈنكى ساوت روسيا
بورونقو چار روسياسىنىڭ بوتون سىياسىتىنى قىزىل تامغا ايله بەجەرىپ
كىلمە كەدەر. دىئا يوزىنى قىزىلغا بوياماق اوچون قورولغان «قوم ايتنەرن»
فەالىتىنى ساوت حكومتىدەن آلتان قوتى يىلەن يوروتتە كەدەر. ساوت
روسيا شىرقى تور كىستاننى تىشىقى موغولستان كىبى استىلا ايتوگە كىرىشكەن.
بولشەوىك انقلابىنىڭ تا باشىدا مۇخلىف پەھانلەر ايله ساوت توپراغىنا
اوتوب قالغان اويغورلارنى بولشەوىكچە تىرىپەلەپ، آرتىق اولارنى تور -
كىستانغا اوتكوزە باشلامىشلاردر. بولشەوىك تىرىپەسى آرقاسىدا مىلى يولنى
تەنمەي قالغان وە آداسقان بو اويغور بالالارى موسقوادا تىرىپەلەنگەن
موغول بالالارىنىڭ تىشىقى موغولستاندا ساوت روسيا مەنقەتىنا ايشلەپ
تورغان حەركەتلەرنى شىرقى تور كىستاندا ايشلەمە كەدەر...

شىگە شى - تىسەي ايش باشىغا كىلگەچ بولشەوىكلەر حەركەتى اوچون
شىرقى تور كىستاندا زەمىن يەنە دە اوڭغا ياشىدى. شىرقى تور كىستانغا اىچكى
خەتايىدان قىزىل مەفكۈرەدە بولغان كىشىلەر كەلە - كەلە كىلە باشلادىلار.

۱-۵. ایک بولنی بردن آلاسر لار حاضر عاجا بودجه مزده بول یوق،
دیب بو مسئله که جوده ساوق قارایدی بی بیش او قوتوچی،
«کاگنووچ رابونینگ بر مونجا قیشلاقلاریداعی سوادسزلقنی
بیریش وه چهله سوادلینلارنی او قوتوش مکبله ریده گی او قوتوچیلار
غیتوار، فیورال، مارت آیلاری حتی ۱۹۳۷نجی یلنگ دیقابر آبی
اوچون ایش حقلارینی آلالمای کیله ددیلهر. ساچ تپه قیشلاق ساویتده
سوادسزلقنی بیریش مکبئی او قوتوچیلاریدان عارف اوغلی، توختابای
اوغلی، نیاز قیزی، دهقان آباد قیشلاق ساویتده ایسه محمدعلی اوغلی،
توردی قیزی لار ییل باشیدان بویان معاشلارینی آلمانلار... — ایکی
او قوتوچی!» («قزیل اوزبیکستان» ۳۸.۵.۳۰).

تاشکند او قوتوچیلاریدان شیرحاجی اوغلی حاجی پای دیگن
بریسینگ «قزیل اوزبیکستان» نگ ۴.۶.۳۸ تاریخلی ساتدا برخطی
باسیلغان. بو خطدا معلم حاجی پای «آغاسی خلق دوشمانی، شونگچون
او قوتوچی بولماسلنی» حقدن بویروق آلیب ایشدهن بوشاتیلغاندان سوک
معارف قومیسارلغنا باریب اوستیگه آیلغان تهمتنی آینقلا تیفونجا قاندای
ماجرالار اوتکه زکهنی، نهایت تاشکند او قوتوچیلار (سبزار دهه سی)
معارف بولومی مدیری قوردووا (Kordova) یانغا باریب عرض قیلغانینی
وه اونندان «سهن سوادسز سگ، بز سهنی او قوتوچیلق وظیفه سیگه
قوبالمایمز» دیگن جوابنی آغانینی یازیب مکتوبینی «آلتی ییل او قو-
توچیلق قلیب، هیچ وقت بوندای حقارتلی سوزنی ایشتمه گن ایدم.
مه ن او قوتوچیلقنی سبومه ن. تهمتچیلر که قارشى تیشلی چاره نی کوروب،
مه نی او قوتوچیلق وظیفه سیگه قایتاریشنی طلب قیلامه ن» دیدر.

مه نه یوقاریدا ساویت غازیتا لاریدان آلیب کتیریلگن فاکتار
معارف ایشلهرینگ تورکستاندا ۱۹۳۸نجی ییلی ایچنده ده خلق احتیاجینا
یارامای تورغان بر طرزده بارایاتقانلغن کورسه تمه یدرمی؟ عبدالوهاب

شرقى تور كستان انقلابى اطرافىدا (*)

۷

دوئنگە نلەر ۋە اولارنىڭ شرقى تور كستان انقلابىغا ئارالاشىشى

دوئنگە نلەر ياكە چىن مىلىمانلارنى نامى بىلەن تانئىلىپ كىلگەن بو دىنداشلار ختاينىڭ قانسو-سوجو ۋە بولەك ۋ لايتلەر بىدە ، آينىقىدا ختاينىڭ شمال ۋە شمال غەربى ۋ لايتلەر بىدە ، باشايدىرلار ، باشايشى ، كىيىنىش ۋە تىل اعتبار بىلە تاماماً ختاى درلار ، علما لارى ايچىدە حجاز ۋە مىصر دا اوقوغان دىنياتدان خبردار كىشلەر دە بار . فقط بولاردا محلى عرف ۋ عادتىڭ تاثيرى كۆيىدور ، خرافات ۋە تعصب آرتىغراقدر ، شرقى تور كستانغا كىلىپ اورناشىپ قالغان دوئنگە نلەرنىڭ كۆپى قانسو ۋ لا- يىتدەن كىلگە نلەردر .

اينىكى چاغلاردا شرقى تور كستاننىڭ ختاى بىلەن بولغان مىجادلە- لەرىدە دوئنگە نلەر ختاى طرفىدا بولوب ، انقلابلارنىڭ ختاى فائىدەسىغا توگەشىگە خدمت قىلغانلار بىدان ، يعقوب خان بدولت يە شونداغ بىر انقلاب چاغى تورفان اطرافىدا دوئنگە نلەرگە قارشى فوق العاده تدابىر كورمەك مجبور بىتى سىزگە نىدر . اكر يعقوب خان بو شكىلدە حرىكت قىلماسايدى ، ختايلارغا قارشى مىجادلەسندە مغلوب بولوب قالاردى . بدولت زماىندا ۋە اوندان اولكى بىر جدالده روسياغا قاچىپ سىغىنغان دوئنگە نلەر شرقى تور كستانغا ياقىن بىرلەردە ، آلا- آتا ۋە پىشپەك تىوهرە- كىدە توپلوق حالده قىشلاق قوروب باشاماقدادرلار .

ختايلار حدذاتىدە دوئنگە نلەرنى ياقىرمايدىرلار ، اولارغا نفرت ايتە- درلەر . فقط شرقى تور كستانداغى سىياسى مقصدلار ختايلار بىلەن دوئنگە ن- لەرنى بىر بىرلەرىلە آڭلاشماق آلمان . شرقى تور كستاندا دوئنگە نلەردەن بو كسەك مأمورلار بولغان ، والى ، قضا قائىمقامى ، حاكىمى ، عسكىرى رتبه- ده كى كىشىلەر حتى گە نەرائلار كۆيىنچە دوئنگە نلەردەن ھەم كورولەر ايدى . حالبو كە بو مأمورىتلەرنىڭ ھىچ بىرىدە بىرلى توكلەردەن بولماغان . ختايلار

(*) باشى « ياش تور كستان » نىڭ ۱۰۲ ، ۱۰۳ ۋە ۱۰۴ - ۱۰۵ ، ۱۰۶ نچى سانلار ئىدادى .

شرقی تورکستاندا دونگه نلهرنی اوزلهرنگه یاقین کورلوب، شهر ساحه ده اولار پلهن آکلاشیب، ایشلهشیب کیلکه نلهر درخال شو جهتی ده آیت اوتوش کیزهک، که دونگه نلهر ایچیده بوتونلهی بیرلیلهشیب مسلمان لاشقان وه محلی منفعتی آغا سوره تورغان کشیلهر ده یوق ایسه سدر یوقاریدا سویله ننگه نیدهک، یولبارس پیک بر که آلیب چیققان دونگه ن سرگرددسی ما-جو-اینگ ننگ ایشکه قاتناشیقی آرقاسندا دونگه نلهر ده شرقی تورکستان انقلایینغا آرا لاشیب قالغانلار. اولار تورکلهر پلهن بولغان اوروشلاردا بعضی شهرلهرنگه یه گئی شهرینگه یعنی ختایلار اورناشغان قسملاریغا کیریپ آلیب ختایلار پلهن بر صفدا اوروشمشلاردر. دونگه ن عسکرلهری آراسیدا ختایلار هم بولوب، بولارنگ حرکاتی وه منفعتی مشترک بولغان.

قانسودا ایکن اوز تاغاسی ما-بو-فلاکغا اطاعت قیلماغان ما-جو-اینگ تورکستان انقلایینغا آرا لاشیب، نهایت تاغاسیغا خواجه نیاز حاجی طرفدان توصیه مکتوبلهری یازدیرتیب، اوگا هدیه وه تارتوقلار بیریپ، اوزینی عفو ایتدیریب یه قانسوغا قایتادر. ما-بو-فاک اوزینگه قایتب کیلکه ن جیه نینگه یاردهم ایتمه سه ده قارشیلق کورسه تمه دی. ما-جو-اینگ قانسودا اوزون زمان قالماي، تکرار شرقی تورکستانغا کیچدی. دونگه نلهر اوقوماغانلیقدان کیلکه ن جهالت پلهن ایسه س، آنا-دان توغما بر جهلکه مبتلا انسانلار بولوب، بونگ نتیجه سیده قانخور، قان توکوجی درلهر.

دونگه نلهرنگ انقلاب چاغی دینداشلاری تورکلهر که قیلغان خیا-تلهرینی اطرافلیجا آکلاشیش امکانی یوقدور. نهایت اونلار تورکلهرنی بیزدیریب یوباردیلار. دونگه نلهر ایله تورکلهر آراسندا یوز بیرگن نفرت، میلتیق تالاشیش وه سوغوش اورومچی فائده سینا بولوب چیقدی. دونگه نلهرنگ شریعت احکامینگه رعایه قیلماي اوز دینداشلارینی تا-لاشلاری، گناهسز انسانلارنی اولدوروشلهری حتی بالالارنی، خاتون-قیزلارنی قیناشلاری ختایلارنگ مظالمینی ده اوزوب کیتدی.

ما-جو-اینگ «غاسلینگ» عنوانی بیلەن مەستەدە گئی عسکرلەری
«۳۶ نچی سیدھا کلق» دیب یوزوئیدی وە ما-خوسەن دینگەن اوز اقر باسینی
«سیدھاك» (گەنەرال) قلیب بیلگیلەدی. باش قوماندان مغلوب بولوب
۱۹۳۴ نچی ییل آپریل آیندا کاشغارغا کیلیب توردی. ما-خوسەن نی
عسکرلەری بیلەن خوتان طرفغا يوللادی. ایول باشیدا ما-جو-اینگ بر قانچا
آداملاری ایله روسیاغا اوتوب کیتدی. عسکرلەری خوتانغا کیلدی.
کاشغارنی بوشاتدیلار. اورومچی عسکری اوروشز کاشغارغا کیردی.
بو سیاسی اویونغا هیچ کینگ عقلی بیتمەدی. دونگەنلەر خوتان
طرفدا ما-جو-اینگ ننگ روسیاغا آیروپلان، تانق، میلیتیق وە بولەك
اوروش قوراللاری کترمەك اوچون کینگەنلگین سویلەب خلقنی آلدایب
یوردیلەر. قارغالیق داخل بولغانی حالده خوتان مرکز اولماق اوزره
اوپرف دونگەنلەرگە وە یار کندنەن اعتباراً بو طرف بوتونلەیی اورومچی
غا تابع بولوب قالدی.

دونگەنلەر اوروشچان بر خاقدر. فقط آقسو اوستیدە گی بر
اوروشدا اورومچی آیروپلان وە غاز قوللایب، کوب دونگەنلەرنی
تلف ایتمەنیدن، اولار آیروپلانلار قورقاتورغان بولوب قالغانلار.
ما-جو-اینگ روسلار بیلەن کاشغاردا یاخشی غنا تماسغا کیلدی
وە اولارغا آلداندى. بو یاش دونگەن سر کرده سینگ سر گذشتچیلگی
دە اونگ روسلار قولینا توشوشیگە کوبگنە یاردم ایتمەندر. واقعا
روسلار ایجاب ایتمەرسە، ما-جو-اینگ نی شیگ-شی-تسەیی ایله آناشترو-
دان دا تارتینماسلار ایدی. روسلار اساس مقصدغا ایریشمەك اوچون یاش
ما-جو-اینگ نی اوج یاریم ییل موسقوادا تربیە قیلدیلار. خوتانداغی
دونگەن عسکری بویوکلەرنگ کاشغار اوستیدەن موسقواغا اوتوب
کیلیشلەریگە رخصت ایتمەلەر. مثلاً: «ئەرلو لویجاك» بر نیچە «تەنجاك»
لاری ایله موسقواغا باریب کیلدی. جاھل دونگەنلەر «روسلارنی آلدایب
ایش قیلماقدا» ایگەنلیکلەرنی سویلەلەر ایدی. موسقوادا اوتورویچی
ما-جو-اینگ دەن خوتانداغی ما-خوسەن گە خط وە امرلەر کیلیب توردی.

«اوروش خبری» ننگ ۶ نچی صحیفه سیده تور کستان اسلاملاری ایله برلیکده بوتون مسلمانلارنگ ختای ملتیکه مظاهرت وه طرفدارلیق کور-سه تیشلهری، مادی یارده مده بولماقلاری انسانیت نامینا التماس قیلنمشدر. ۱۷ - ۱۸ نچی صحیفه لهرده ایسه تور کستانلیلارنگ ختایلارنگ مبارک مجادله وه محاربه سیگه یارده م قیلیشلاری قایتا - قایتا تأکید ایتلیب، ختای-لارنگ ظفرغا ایریشکه چ تور کستانلیلارنگ قورتولوش حرکاتینا قولیدان کیلگن کومه کنی آیامایتورغانلیقلاری ایسه تیلمشدر.

بوگون هر ملت اوزی اوچون قایغیرادر. حتی یللاردان بیری دوام ایتب کیلگن فلسطین ده کی عرب - یهودی مجادله سیگه مصر، عراق، حجاز، یمن، سوریه اسلاملارنگ یارده می کورولمه گه نی کبی، سوک چاشلار عربلار ایله قودا لاشقان ایران حکومتی ده فلسطین عربلاریغا یارده م بیرالمناسلغین آچیقراق یلدیرمشدر. ایمدی دنیانگ کیتیشی شونداغ بولوب تورغاندا بوتون دنیا مسلمانلاریدان امداد کوتوش فایده سز بر نهرسه در. نظام ختایلارنگ اسارتی، بوزوق اداره سی آستندا قالیب، بوگونگی جفانی یاشاب تورغان بز تور کستانلیلار ایسه ختایلارغا یارده م قیلو بر طرفدا تورسون، اولارنگ ایمدیگی مجادله دن مونقیتملی چقیشلارینی اصلا ایسته مه ی تورغانیمزنی ترددسز سویله مه کده میز.

«اوروش خبری» ننگ ۷ - ۸ نچی بیتلهریده بزلهرنی حیران قیلاتور-شان ختایلار اوچون کوگلو عسکرلهر تشکیل ایتیش، هلال احمر جمعیتی قوروش، مخصوص هیستلهر بوزوب اسلام دولتله-ریگه، پادشاهلاریغا وه رئیس جمهورلاریغا مراجعتلار قیلیب، ختای ملتی اوچون معاونت سوراماق وه مقدس بیرلهرده ختایلار اوچون دعا مراسم قیلماق کبی بر سورونه رسه لهر مصلحت کورولمشدر. بو مصلحت-لار گزنی دقت یله ن او قودوق وه هر طرفنی یوقلاب سز که شو جوانی یازامیز: بزنگ هوسکارلاریمز، فدا کارلاریمز، مجاهدلریمز وه بار-چامیز یالغز اوز تور کستانمز اوچون جهادغا حاضرمز. بز بوتون فدا-

كارا قىلى ئوز يورتىمىز ۋە خەلقىمىز اوچون صرف ايتوڭ تاپتار اينكە نىكەمىزنى
بىلدىرىپ ، بىر تۈرك شاعرىنىڭ :

ۋەتەن شوقى ايله ھەر لىحظە ھەر دم جان سپاراتر
بو يولدا قان تو كۈلسون ، جان قىرىلسىن شاد خندانر
دىگەندى سۆيلىب اۋتەمىز .

بىزنىڭ ھىلال احمر جەمئىيىتى ئوز مۇسسەلەرى ظەرفندان قورۇلغان اڭ
اۋبىدان اساس بويۇنچا ايش كوردەدر . ئوز يولىدان باشقا يوللارغا ،
ياپون - ختاي اوروشلارىغا بو كۈن ھىت يوبارا آمايدىر . اونىڭ ۋەظىفەسى
ئوز ۋەتەندا يارالانغانلار ايله مشغول بولماقدىر .

بىزنىڭ مىلى عسكەرلەرىمىز ئوز يورتىنى قورۇياجاقدىر . غايە مۇنداق
بولغانىدىن كىين ختايلىرىنىڭ قوشنىلارى ايله بولاتورغان اتفاق مادە -
سىنىڭ بىزنىڭ تور كىستانغا عائد قىسى ئوز اۋزىدەن باطل بولادىر .

اسلام عالمىنىڭ رەئىس جەمئۇر لارىدىن ، پادىشاھلارىدىن مدد سوراش
خىصوصداشنى فەكرىمىز يوقىداغى سطر لاردان آڭلاشىلغان بولسا كىرەك .
ايمىدى دعا قىلىش مەسىلەسىگە كىلە بايك . مقدس پىرلەردە ۋە باشقا جايلاردا
ختايلىرىدىك دىنى ، مىلى دۈشماتىڭ غەلبەسى اوچون دعا قىلىش بىر طرفدا
تورسون ، ائزنى كوڭلگە كىلتىرىش اۋزى گناھدىر . دىنيا مىسلمانلارىغا ،
آينىقسا اسلاملار قىلەسى مەكە مكرمەدە ياشاغۇچىلار اوچون بۇنداق بىر
ايش اصلا يارامايدىر . بىز اسلاملارنىڭ اتفاقسىز لغمزدان قىزىل فلاكتە
اوچراغانلغىمىز اۋزى بىتسە دىمى ؟ ايمىدى سارىنىڭ حقىغا دعا قىلىپ
اىكەنچى فلاكتە بولۇقۇدان ساقلا ناىلىق . ختايىنىڭ غەلبەسى اوچون
دعا قىلىش كەتتە بىر جىنايەتدۇر . يالغىز ئوز يورتىمىزنىڭ اىر كىنلىكى اوچون
دعا قىلىشىمىز . يالغىز ئوز تور كىستانمىزنىڭ مقدراتى اوچون جەمئىتلەر
قورۇشوب ، ئوز ياشلارىمىزنى ئوز مىلى مەكۇرەمىز ۋە اۋزىمىزنىڭ مىلى
قورۇلۇشىمىز اوچون تىشىرىشىمىز ضرور . بىزنىڭ بوتون فەكرىمىز ، خىيالىمىز
ئوز ملتىمىزنىڭ سەئادىتىنى توشۇنمەك ، بوتون عمرىمىز بويۇنچا ئوز ملتىمىز
ازچون قاينىرماقدىر . ختايىنىڭ نىجاتىنى توشۇنمەك ۋە اوڭا ياردەم ايتىمەك

اورومچى ايله آرالاردا بولمىش بىرلىكنى قورسالىپ، بىرلەر كېلىدى،
اورومچى خوتانغا والى بىلگىلەدى، قەت بولۇپ تاهرى احوالىنگ ايچ بورىنى
آكلوچى بوقدى، عرب تصادفەز مشوم، غاقىنگە باردەم، ايشە كەدە
وہ «موسقوانگ ئەكە كېگە باغ سورتمە كەدە» ابدى اورومچى دە،
دونگە نلەر دە موسقوا قولدا ايدىلەر. موسقوا اوز سياستىنى موافق شكلەدە
بوروتوب باردى.

دونگە نلەر تا انقلاب باشدان خوتانداغى اوج ياريم يىل سورگەن
حكمرانقلارى دورىدە، هيچ بر يىردە حكومت دىب اتارلىق بر اداره
قورمادىلار. حاكم بولوندىوقلارى شەرلەردە خلقنى تالاب، آلتىن، كوموش-
لەرىنى آلب، قاچيشغا حاضر بولوب تورديلار. شونداغ كۈنلەر بولدى، كە
بوكون موجود دونگە نلەر ايرتەسى كون يوقالپ، كىتدىلەر. اولارنگ
بونداغ قىلقلارىدان اھالىنگ تارتقان جفاىنى آكلاتو كوب قىين.
دونگە نلەر مملكتنگ تىنچلىغىنى، اجتماعى-مدنى خصوصلارنى اصلا
توشونمەدىلەر. اولارنگ بوتون توشونجە وە حركتلەرى جىلەرىنى
تولدورماق وە خلقنى قىنماق بولدى.

تورك، دونگەن وە اورومچى حكومتىنگ سياستلەرى

شرقى توركستانگ حقيقى ايگەسى بولغان توركلەر انقلابغا
اطرافلىجا اويلاپ وە كېزە كىچە حاضر لائىب كىرىشمە گەنلىكلەرىن،
دوشمان خصوصىدا توغرو فكر يوروتمە گەنلىكلەرىن وە توكونگەن قان،
بىرگەن قوربانلارنگ بوشغا كىتكەنلىگىن آز كۈندە سىزىپ قالدىلار،
جمهوريت، مىلكلىك، مختارپت، حرىت... دىگەن نەرسەلەرنىگ برەر خيال
وہ رويأ بولوب كىتكەننى آكلادىلار. «ملتچىلك قىلما!» دىب تورككە
يول بىرمەسدەن، ياتلارنگ تىپە گە چىقىپ آيشلارنى، جان بىرىپ آلمان
مجاهدلەر آراسىدا بر توشونوشكە سېب بولدى. ھەر طرفى شەيدلەر قانى
بىلەن سولانغان بو مبارك-اسلام اولكەسىدە چىركىن آياقلارنگ
بوروشى، عزيز شەدا قانىغا سايغىسزلىقى سادە دل انقلابچىلارنى تىزگە

اورىقودان اورىغاندى... فقط ايشن ايشدىن اوتكەن، قىست، قاجىر باغان
 ايدى. اونىڭچون موجود خالىنى غىيىت يىلىپ، بۇنداق فائىدە لايىتىن
 مىللەتى قالغان ايدى. موجود حكومت ظاهرى كورونوشنى ساقلاماق
 ۋە كوز بوياماق، آلاماق اوچون بعضى بر خصوصلاردا كېڭچىلىك
 بىر گەندىك بولوب تورغان ايدى. مىلا: محمود محبى نىڭ «سېچاك»
 (گەندىك) رتەسىپە كاشغاردا توروشىغا ۋە ياندا ۳۵۰۰ — ۴۰۰۰ قادار
 قوراللى تورك عسكىرى ساقلاشىغا مساعده ايتىپ، اۇنى ختاي مارشالى
 (سېلىگ)غا اورونباسار قىلىپ كاشغارغا تەيىن ايتكەن ايدى. كاشغاردا
 ياش مىنگە ياقىن قوراللى ختاي ۋە تورك عسكىرى ساقلاش ايدى.
 خوتاندا دوتكەنلەر نىڭ توروشى توركلەرنى اندىشە گە سالغان بولسادا،
 اونىڭ سىياسى ماھىتىنى قىسىپ سورتىدە آڭلاپالمادىلار. ايشن باشىداغى
 توشونجەلى مجاهدلەر موجود تورك-اسلام عسكىرىنىڭ عصرى تەلىم-تربىيە
 كورۇپ تاييار بولوشلارنىنى مناسب تاپىپ عسكىرى تربىيە گە اھمىت بىردىلەر.
 عسكىرلەر آراسىدا دىنى، مىلى ۋە وطنى تربىيە نىڭ كوچە يىشىگە كوشىش
 قىلدىلار. كذا وقف ايشلەرنىنى تەنظىم ايتىمەك ۋە حكومت قولغا اوتوب
 كىتمەسەن اول اوندان فائىدە لانماق چارەلەرى كورولدى. بوتون خطا
 ۋە بوتون فوجىع عاقبتىڭ سېچىسى جھالت ايكەنى، خصوصاً عصرى
 بىلىملەردەن خىرسىز، دىنى تربىيە نىڭ اساسىز شىكلدە قالغانلىقى نظردا
 توتولوب، معارف نىڭ بايلىشىغا، مەكتىلەردە دىنى، مىلى روحدىا تربىيە بىرو
 ايشلەرىگە، مىلى غايەنى ياش نىلگە توشۇترو گە ۋە اولارنىڭ فلاكتەن
 ساقلايشىغا عملىي سورتىدە كىرىشىلدى. روحانى طبقەنى بعضى بر بوزوق
 ۋە ياڭلىش توشونجەلەردەن آزاد قىلماق ۋە اولارنىڭ فېكرىنى آچماق
 مقصدىلە مەدرىسەلەرىمىز نىڭ اصلاحى ۋە مەسجىدلەرىمىز نىڭ شىرىعت حكىمىگە
 لايىق سورتىدە تەنظىم ايتىلمەسى ايشلەرىگە كىرىشىلدى... فقط اورومچى
 مجاهدلەرنىڭ بو ضمنى توشونجەلەرنىنى اوز يولىغا معارض بولغانلىغىنى
 سىزىپ قالىپ درحال تورلو بهانەلەر اورتاغا ايتىپ توسوقلوقلار چىقاردى.
 ھېچ كىم شىبەلەنمە تورغان ۋە بلكە بعضى بر منفقەپرست ۋە جاھل، سادە

دې كشيله رڼې تماماً طرفدار قىلاتورغان شىكلده كنى سياستى بىلەن اورومچى
 مجاهدلەرنگ بوتون ايشىنى بوزدى. بو صورتله خىرلى ئىشلەر، كىنگى
 كىمنى مجادله هم مغلوبىت بىلەن نىجەلەندى. وقت اوتكەن بولغانلىقدان
 ھەر ساھدا، ھەر ايشده موفقىتسزلىك باش كورسەتە باردى. مركز
 بىلەن خصوصاً دىنى، مىلى، كىمنى مجادله كە صحنە بولغان كاشغار
 اورتاسىدا آچاغا تارتىشما بارىپ، نھايت اورومچى نىغالبىتى ايله بو
 مبارزە هم بوغولدى!..

*

شرقى تور كىستانغا تاشقارىدان كىرگەن كىلگىندى دونگەنلەر خو-
 تانداغى آلتون كانلارنىڭ ئىرتلىك كىشله رڼىگ بساطنداغى آلتون،
 كوموش ۋە مجوھراتىنى آماق، خوتاتىگ اپەك، يون، تىرى، اىچەك
 ۋە كىلەملەرنىنى صرف اوز شىخى منفعتلارى اوچون تالاماقدان باشقا
 بىر ايش قىلماسدان خلقى دائىما قىتاب، آداب «ما-جو-ايگ موسقوادان
 آيرويلان آلب كىلەدر، دىب اغفال ايتب، توپلادىقلارى ئىرتى چىرىن،
 لوپ يولى بىلەن قانسو طرفىغا يوللاب توردىلار. خلق بايزىلدى، بىزار
 بولدى. بو حال قوممونت بولسا هم ختائىنى ترجىح ايتش درجەسىگە
 كىلدى. اورومچىغا قاراشلى بىرلەدە دونگەنلەر رايىچ آقچانى خوتان
 تىبەسىدا اوتەمس قىلىپ اوزلەرى پول چىقاردىلار. بو پولغا مقابل دىب
 خلقدان يە سالىق قىلىپ پول-آلتون آلدىلار. باياقىش والى (سابق مىلىك) نى
 مجبوراً دونگەن - خوتان پولغا قول قويدوروب آلتون (رهن) نى اوز-
 لەرى جىبلەرىگە سالدىلار. اوزون يىللارنى دونگەنلەر شونداى ياراماس-
 لىقلار بىلەن اوتكەزدىلەر. اولار اوستىدە اورومچى نىڭ كىشىنى بو قىلدى.
 بعضى بر ايشنى قىلىشغا امكانلارى بار كەن قىلمادىلار. «اورومچى نى
 آماقچىمىز، اورومچى نى آداما قدامىز» دىگەن سوزلەر بىلەن كوز بوياپ
 يورودىلەر!..

*

اوزىنى اوزى «دوبەن» قىلىپ ئانكىن دان تصدىقلايب آغان شىگ-

شىنشى تام مەھسۇس دىكى تۈر ايدى اۋىنگ تونقان تىياسى ، تعقيب
ايتكەن تىياسى شىرقى تۈر كىشىنى ، تىشى موعولستان كىبى ، موسقواغا
قاراشلى قىزىل بىر مەستىلكە خالىغا كىلتىرىش ، «مظلوم ملتەلەر جامىسى» دىب
تائىتىلاتورغان موسقوانگ يول - يوروغىنى عىنا ، حتى بعضى خصوصلاردا
شىرقى تۈر كىستان شىرائىنى اصلا نظرغا آلماسدان ، تطبيق ائتمەك ايدى .
اورومچى حكومتىنگ تۈرك عىسكرلەرىنە يەكى قوراللار بىرەمز
دىب تارقاتماسدان توتوب تۈرۈشى ، اورومچىنگ تۈرك انقلابچىلارغا
حرمتدەن زىادە ، اۋزىنگ ايلەرىدەكى منحوس بىر سىياسى اوچون
اولارنى قوللانماق نىتىدەن كىلگەن بىر مەسىلە ايدى .

اورومچى دونگەنلەرنى ۱۹۳۴نجى يىلى ايون - ايول آيلارىداغى
قورالاشىدا دوام ائىسەيدى ، اولارنى خوتان يولدا توگەتەب خوتانى
قولغا كىرىتكەن بولور ايدى . اورومچى بونى قىلمادى وە تورت يىلغاچا
دونگەنلەرنى اۋز اختارىغا قويدى . بو دا سىياست اىجاباتدان ايدى .
مايجو-اۋىنگ ايشانچلى يۈرەك ايلە موسقواغا كىتە يىلىشى اوچون
اورومچى حكومتى انقلابى توگەتەب ، تۈر كىستانگ هېچ بىر طرفىدا
جانجال قالدىر ماسدان تمام باسب آلدى وە تىنچلق اورناشتىردى دىر تەمەك
اوچون خودبخود اوروشنى توختاتدى .

اورومچى حكومتى شىرقى تۈر كىستان ايشلەرىنى روسيادان وە
ختايدان «پلەرمەن» صفتىلە كىلتىرىلگەن كىشىلەر آرقالى يۈرۈتە باشلادى .
مكتەبلەر فكر آچىلىشىغا ، مەكۇرە تارقالىشىغا واسطە بولادىر . اكر
مكتەبلەر منقور مەكۇرە يولدا خدمت قىلسا ضرر بولور ، دىنى ، مىلى غايەنى
تعقيب ائىسە البتە ملتىنگ نجاتىغا مەم خدمت قىلاتورغان مۇسسەلەر بولور .
شول سېدەن غفلتدان كوزى آچىلغانلار وە منورلەر مەكتەب ، مەعارف
دەيدىلەر . اورومچى هەم مەكتەبگە اھمىت بىرە باشلادى . يالغىز شو فرق
ايلەكە بىر نچىلەرنى مەقسدى ملت بالالارغا مىلى حسن ، دىنى تەربىيە ،
يورت سىو كىسى تلقىن ائتمەك وە قانلى مجادلەنگ شانىگە ياراشارلىق
(دوامى ۳۱نجى يىتدە)

(۲۸ جۈمۈي يېتەن دوام)

باشلىق حاضر لاي، مىلى مجادلەنگ طلب ايتدىكى وظيفەلەرنى اولارنىڭ
عقيدەسىگە اوتماق ايدى. ايكنچىسىنىڭ مقصدى بولسا «قىزىل تىزىم»
و «موسقوا زوجى» بىرمەك ايدى.

خلقدا غير شعورى بولسا هم مىلى وە وىطنى تويغو، خرافات
آرالاش وە تعصب قاتىشقان بولسا هم دىنى رۇخ بار ايدى. اورومچى
خلقنىڭ بو مىلى تويغو وە دىنى رۇخىغا قارشى كورەشنى ضرورى تاپىپ،
خلقنىڭ ذھنىت وە عقيدەسىنا قارشى عينىلە روسنادا بولغان طرزەدە مجادلە
يورۇتدى. شرقى تور كستاندا هم «ك. پ. او» غا اوخشاش بر مؤسسە
قوزولدى: «كوڭ-نەن-جوى» (گوىا بوليس ادارەسى) دىگەن بو مؤسسە
پاشىغا ياراماس، قوپال وە مستەب كشىلەر كىلتىرىلدى. بولار خلقتى
قورقوتماق، قاماماق، اولدورمەك ايلە مشغولدوز لار.

غازىتا ئشرى مەئلەسى شونداى حالفا قوبولدى: كاشغارنىڭ «يەڭى
حىيات» ى، چوگوچە كنىڭ «بىزنىڭ تارش» ى، ايلى (غولجا) نىڭ «ايلى»
سى تورلو اسملەر پىلەن چىقىماسىن، بارىسى بر اسم آستىدا بولسۇن
دېىلدى. ھەر غازىتا باشىغا بر ختاي مسئول محرر اولاراق پىلگىلەنىپ
تور كچە غازىتا اونىڭ ادارەسى آستىدا چىقماقدا بولغان ختايچا غازىتانىڭ
ترجمەسى بولسۇن دېىلدى. «كاشغر شىنگجانىڭ كىزىتى»، «چوگوچەك
شىنگجانىڭ كىزىتى» و. س. دىپلىسىن دىپ عينىلە روسيانىڭ غربى تور كستان
وە باشقا تورك وە غيرروس ازلەكەلەردە تعقيب ايتدىكى اصول شرقى
تور كستاندا هم اجرا ايتلە باشلادى. خام اشىيانى روسياغا تىكىزدە توزغان
انحصار ادارەسى قوزولدى. خلاصە تجارت، خوجالىق وە زراعت ساحە-
لارندا دا زدالتلەر ايشلەندى. بو ساحە لارنىڭ ھەر برى اوستىدە آبرى-
آبرى سويلەمە كچى بولساق، بىشمز اوزانپ كىتەچە كدر.

شرقى تور كستانداغى وقفلار خىلى مكمىل كىلىر مەبەدىر. عشر،
ذكاتلار آنچا بايلىقدىر، اورومچى بعضى مەنفعەتپرست ملالارنى اغفال ايتىپ،

بو دینی وارداتنگ مجراسینی اوز خزینه سیغا توغزو لایب یوباریب، اغفال
ایتلگه نله رتی ده بو دینی وارداتدان مجروم ایتب قوییدی. ایمدی اولار
نادم بولماقدالار، نه فائده؟..

(دوامی بار) میجدالدین احمد

«اوروش خبری» مجموعه سیغا جواب

جهادیز دین اوچون وطن اوچون در.

آمالیز، افکاریز اقبال وطن در.

سرحدیزه قلعه بزم خاک بدن در.

خانقاودا «تورکستانلی یورتداشلار اویوشماسی» اسمندهن نشر

قینغان مجموعه نی اوقوب مقصد وه مراملاریدان خبردار بولدوق. اوچ-

تورت نفر یورتداشمزنگ قانداغ وضعیتده قالغانلارینی اوبدان آکلادیق.

مجموعه ننگ ۴ - ۵ نچی بیتله ریده «خطالاریمزنی کورسه تیب، یتشمه،

که نله رینی هم اوز فکرله ریگزنی بیلدیرمه کگزنی رجا ایتهمیز» دیگه ن

رجالاریغا بنا بزله ر، شرقی تورکستانلیق یورتداشلار توبه نده حر وه

مستقل فکرله ریمزنی یازیب بیلدیرمه کچیمز.

مجموعه ننگ تولا مشقت بیلن یوزه که چیقانی وه بو موفقیتله ری ننگ

خیلی قیمت بهاغا توختاغانی بیلندی. مجموعه چیقاریب ملتنگ آمالینی،

افکارینی تارقایتب، ملتنگ کیله جه کده کی سعادتنی اوچون چالیشماق

وطنغا خدمت دیب آتالیر، اوبدان ایشدر، باعث ترقی در. لیکن بو تیلک

قولایلیق بیلن قولغا کیلمه تورغان که تته بر یوتوقدور. مونداغ مجموعه

بیتله ری اوز ملتزمزنگ فائده سیغا، اوز یورتمزنگ مدافعه سیغا وه اوز

ملتزمزنگ ترقیسیغا عائد یازولار ایله بیزه نیب، شخصی منفعتدان اوزاق،

نفسانی غرضدان پاک، چیت عاملله ر مداخله سیده ن خالی بولوب، شیطانی

اویونلارغا آلدانماسلیغی وه قورال بولماسلیغی شرطدر. اونداغ بولماسا

بر مجموعه وه یا غازیتا ملتکه نیبه فایده، وطن اوچون قانداغ یوتوق؟

ملتنگ فایده سیغا دیگه ن شعارلار بیلن ملت وه وطننگ ضرریغا نتیجه

بیره تورغان بر مجموعه نی قینلیق ایله باستریب مشقت بیلن تاراتوغا نیبه

سرورتن بار، اوز ملتنگه خدمت قلماعان، وه اوز وطنغا جان سپر
بولماعان وه اوز يورتنى اوجون قوربانى بىرمه كهن بر ملتنگ تاريخ
صحنه لهرنى قارا، دوستلارنى قاشندا مذموم بولوب، دوشمانلارنى آلدیدا
مردود ايگه نى عصرىمىزنگ تجربه سى ايله معلوم بولغان وه انكار قىلىنماي-
تورغان بر حقيقتدر. اوزى توغولوب اوسكهن، آب هوا سىدان بهره
آلت شوويما تاپقان اوز وطننگ منافعى اوتوتوب يا خود اوزى اوز
نفسانى غرضىغا قورال قىلوچىلار آلدانېب وه ياساتىلىب غير لار اوجون
جالىشسالار خائن دىب آتالادر لار.

ملتلهرنى نجاتغا، ظفرغا ايرىشتر وچى يول ملتچىلك وه عرفچىلق
بولدز. آلمانىنگ يوتوقلارنى، فاشيستلارنگ ظفرنى، تور كينهنگ
موقفىنى وه بالقاندا صاف تورك مهاجرلهرى كىلتريشنى، چه خو سلووا-
قىداغى تارتىشمالارنى وه فلسطين ده كى ملىت دعوالارنى ملتچىلك وه
عرفچىلق آقىملارى توغدور مشدور.

«اوروش خبرى»نگ ناشرلارى تورك يورتىدان بولغانلارى حالده،
او مجموعهنگ باشىدان آخريغا قادار هر بير يده ختاي ملتنگه ياردهم
قىلىشنى، ختاي اوجون جان بىرىشنى، ختاي توپراغى وه ختاي يورتىنى
مدافعه قىلىشنى تشويق ايتهدر لهر. آى توغسا دا ختايفا، كون توغسا دا
ختايفا توغسون دىب، ختايفا صداقت كورسه تىب، ختاي اوجون فدا
بولوشنى، نهايت بارچا تور كستانلىلارنگ ختاي خلقى مقدراتى اوجون
قوربان بولوشنى ترغيب ايتهدر لهر. عجباً بزله ردهن بو تشويقا تىغا بىر يلوچى
تاپىلير مى؟ باشقالار اوجون قوربان بول، غير لار اوجون فدا كار بول،
شرقداغى دوشمانىنگ فايده سىغا اوزىكى تلف ايت... كى حاستالقا
خرارتى ايچيده وه يا مجنون بولوب ايسىنى يوقاتىب قوينا نلقدا سويله نكهن
سوزلهرنى تور كستانلىلارنگ هيچ برى قبول قىلمايدز وه قىلالمايدز.

بز تور كستانلىلار ياپون - چىن اوروشندان فايده لانوغا اورونايلىق.
نيمه اوجون بز ختايفا كومه كله شه يلىك؟ قارا تاريخ اوجونمو؟ اوزىمىزنگ
انقراضى اوجونمو؟ قىزىل موسقوا ايله برله شىب كىته ياتقان چانقاي-

بەزى ئىنگىلىز مەملىكىتى ئۈچۈنمۇ؟ بۇ سۆز قىلار بىزنى ئوبدان ئىنسانىيەتتە مەھكەم
ئېتىلىپ كەلدى. بىز تۈركىستانلىقلار دىنى ۋە مىللىي دۇشمانىمىز بولغان خىتايلارغا
ياردەم قىلمايمىز ۋە قىلالمايمىز.

«ئوروش خېرى» بىز تۈركىستانلىقلارنى خىتاي توپراغىداغى مىللىي
مىجادلەشكە چاقىرادۇر. بىز ئىنگىلىز مىللىي حدوددان ئوزاقدا بولغان ياپون-چىن
ئوروشى بىز ئۈچۈن قانداق مىللىي مىجادلەش بولۇپتۇ؟ ئىنسانىيەتتە مۇسقىلا بولغان
خىتايلار ئىنگىلىز بويىچە سۆزلەشكە ئىمان ئۈچۈن، مۇسقىلانگ، خىتاي، مىخارىت،
آيرىم جەمئىيەت دېگەن بولغان ۋەدەلەر ئىگە ئالدىنقى غەربىي تۈركىستاننى
قارداشلار بىزدىن غەربتە ئالمايدۇلارمۇ؟ بىز تۈركىستانلىقلار مۇسقىلانگنى ئىشقا كىرگۈزۈپ
ئالدىنقى تەلىماتى ئىلە خىتاي قىلساق، ئۆز ئىمانىمىزغا ئۆزىمىز ئالدىنقى
چاقىلان بولمايمىز؟ بىز ئۆز مىللىي ئىنگىلىز مىللىي حاكىمىت ئىلە ئىگە ئويغۇن
بولماغان خىتاي بىزگە تارتىنمايمىز.

«ئوروش خېرى» ئىنگىلىز ۱۴ نچى خىتاي ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ. ياپون-
ئالدىنقى ئۆز ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ۋە دىنداشلىرى بولغان خىتايلارنى ئىزە باشلا-
غانلىقلار ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ سۆزلەر بار. ياپونلار ئىلە خىتايلار ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ
ياقىنلىقىنى ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ شۇ جەھەتتىن ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ: ئالدىنقى ياپونلارنى
ئىلە خىتايلارنى ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ، مىللىي ياقىنلىق بولسا، ئورۇن ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ
ئالدىنقى ئىلە ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ قانداق. ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ، ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ
ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ
قارشى مىجادلەشكە سۆزۈپتۇ كىلىمىشدر. ئورۇن ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىلە ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ
ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ، دىنىي دە، ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ؟
ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ، ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ۋە
ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ۋە ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ
ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ. ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ.
ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ، ياپونلار ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ قارشى قورال كۈتۈرۈپتۇ ۋە
ياپونلار ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ.
ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ ئىشقا كىرگۈزۈپتۇ.

بزیچه خطا در، توغروسی آگزلوق اثریدر.

«اوروش خبری» ننگ ۱۴۱ چچی صحیفه له رییده. یاپونلار ننگ ایچکی

ختایدا قلیب تورغان هجومله ری، زورلوقلاری تیجه سیده. ختایلار ننگ
آچ-یا لانغاج بریشان حالده قالغانلیقلاری، ختایلارغا یاردهم قلیشمز
کیره کلکی وه یاردهم قیلماغان تقدیرده بزلهز اوچونده یاپون استیلاسی
تهدیددی بارلغی سویله نیب وه ختایلار ایکی میگ ییلیق آتامیز قلینب
کورسه تیلیب، شفقتلی آتامیزغا مطیع بولماغمز ضرورلگی یلدیر یله در.
بو ایسه ظالم وه مستبد ختاینگ تورکستانداغی بوتون وحشیلیکله رینی
اونوتوش دیمه کدر. بز هیچ بر زمان ختاینگ ظلملارینی، خلقمزغا
روا کورگن وحشیلیکله رینی اونوتمایمز وه اونوتماسلغمز کیره ک.
تورکستاندا توکولگن وه توکولمه کده بولغان قانلار تورک قاندر.
بوننی اوز کوزله ری یله ن کورمه گن وه حیاتی تاشقاریدا بولغان
کشیلەر، خصوصاً انقلابغا بالذات قاتاشماغان وه یورتداغی حادثه لهر-
نگ روح وه سیبله رینی بیلمه ی تورغان عیسی بیگ که اوخشاشلار اونوتسالار
دا، بزلهز اصلا اونوتمایمز وه اونوتا آلمایمز. اوزون ییللاردان پیری
یورتمزدا توکولوب تورغان قاتنگ بزنگ یورد گیمز که پیرگن تأثیری
بزنگ قلمزدان یورتدان اوزا قدا بولساق دا کیتمه یه جه کدر.

خواجه نیاز دوریده مواسا یولی توتولوب، حتی نفوذلو کشیله ریمز-
نگ اولدورولوشلهریگه کوز یومولوب تورولدی. بویوک کشیله ریمز
بولسا وطن اوچون قوربان بولایلیق، یورت آزاد بولسون دیدیلەر.
شونداغ بولسا هم قیزیل وه ساریغلار برله شیب، مواسا قیلغوچیلاریمزنی
هم خانه ویران قیلدیلار. مونداغ ظلملارنی اونوتماق ممکنمودور؟
اولگندلر اولدی، بزلهز اوز آساییشمزنی توشونه یلیک دیب خطا لارغا
توشمک دینچه ممنوع، انسانیتچه مذموم دور. بز توکولگن قانلاریمز-
دان کوکهریب چیقان بالالاریمزنگ ذهنیگه، وجدانینغا ملی قورتو-
لوش مفکوره سینی تلقین ایتمک وه ظالم ختایلارغا نفرت، عداوت حسمز
باراغینی آچیق سویله مه ک ضرورتی سیزمه کده میز.

ختايدا ۱۹۱۱نجى يىلدا جهوريت اصولى قورولغاندىن سوڭرادا
شرقى توركىستاندا ختاي وحشىلىكى دوام ايتەپىرگەندىر. «ياك-زىنگ-
شىك» وە اونىڭ آرقاسىدىن تا بو كۈنگەچە شرقى توركىستاندا حكامرانلىق
قىلغان وە مەركىزدەن بىلگىلەنگەن مامورلارنىڭ بارچاسى ختاي ايمەسىمى؟
شرقى توركىستاننىڭ بو كۈنگى فوجىع عاقىبتىگە اوچراشىنىڭ باش مەسئول-
لارى ختايلار وە اولارنىڭ روسلار بىلە باغلاندىشلارنى تەمىن ايتكەن
مامورلارى ايمەسىمى؟ بىز توركىستانلىقلار ختايفىغا عداوت ساقلايمىز وە
اوڭا يول كۆرسەتەيىز بىزنىڭ ايزىلىشىمىزگە ياردەم ايتەپ تورغان روسلارنى
دېنى-مىلى دوشمانىمىز دېيەنمىز وە بو ايكى دوشماننىڭ ايشىگە يارايتور-
غان حر كىتلەرگە قاتناشۇنى اوزىمىز اۇچۇن مىلى وە دېنى گناھ دېيەيلىمىز.
ياپونلار حقىداغى فېكرلەرىمىزگە ايمدىلىك قىلغى بىر استقامت پىرو
موسىمى كىلمەگەندىر. دوشمان دېيەنلەن بىر كىشى وە يا دولتىنىڭ ياپونىيا
وە ياپونلارغا قاراشى قانداغ بولسا بولسا پىرسىن. بىزنىڭ ياپونلارغا
قانداغ قارايتورغانلىقىمىزنى زامان كۆرسەتەجە كىدۇر.

بولشەويكلەر ايش باشىغا كىنگەندەن پىرى اوزلەرىنىڭ سىرمايەدار،
بورژوا دولتەرىنىڭ دوشمانى بولغانلىقلارنى، آوروپا دولتەرىنىڭ ظالم
وە مستەبدايكەنلىگىنى سويىلەپ يورۇپ، وقتى وە موسىمى كىلىپ قالغاندا
مىللەتەر جمعىتىگە اعضا بولۇپ، آوروپا دولتەرىنىڭ دوستلارى قاتارىغا
كىرىپ، حتى بورژوا مىللىتى دېيەنلەن بىرلەشكەن بىرلىك ياساپ،
اونىڭلە آڭلاشىپ آلدىلار. بو خەتنە نەتىجەسىدە ايتاليا - آلمانىيا - ياپونىيا
بىرلىكى يۈزەگە چىقىپ قالدى. دېمەك ھەر نەرسە زامانىڭ كۆرسەتتى،
بىلەن دىر. ايش باشقا، سوز باشقادر. سىياسەتنىڭ چىتدە تورغان كىشىلەر
كۆرەيتورغان اويونلارنى كۆپ. اۇنىڭچۇن روس وە ختايلاردان ظالم
كۆرگەن وە بو ايكى مىللىتىگە دوشمان بولغان توركىستانلىقلار «ياپون جەھانگىر
دىر، ياپون ظالمىدۇر» دېگەن سوزلەرگە زامانىڭ كۆرسەتتىگە قاراپ
مەنا وە اھمىت پىرەلەيدۇر.

اۇز مىلى قورقۇنۇشى اۇچۇن كۆرەشىپ تورغان توركىستان دۇنيا

خداوندی ده دقت بیلان تهنیب اینه در. بو کون بولماسا ایزته که تور کستان
او چون ایر کینلیک قویاشی توغاجا قدر. طبیعت قویاشی کی ایر کینلیک
قویاشی دا احتمال شرقدان توغار. بز هر کیچه ننگ کوندوزی، هر
قارانقونقک یاروغلفی بارلغیفا اینایب، شاعرنگ اشبو یتله ریده ن غیرت
وه امیدله نهمز:

فلک هر تورلو اسبابن جناسین توپلا سین کیلسین،
دونه رسم قجه یم ملت یولوندا بو عزیزمتده ن.
قضا هر فیضینی، هر لطفینی بر وقت او چون ساقلار،
قور ایتمه ساقین، ملتده کی ضعف و بطا ائده ن.

*

کشنگ مقصدیفا یتمه کی سعی غا باغلیقدر،
تور ایمدی خدمت ایت ملتکه او یغان خواب غفلتده ن.
در حقیقه قضانگ لطف و فیضینی بزهر کورمه سهک ده بالالاریمز.
نگ کوره جه گنده شک یوقدور. کوچت او تقوزو چیلاردان یمیشینی
یگوجیلهر آزدور. آنگ میوه سینی آرقادا غیلار کورور وه کوچه تی
قویغانلارغا رحمت او قوب، اولارنگ زحمتله رینی تقدیر ایتب، تاریخ
نگ آق صحیفه لریگه کیچیریب، شهید وه غازی لار قاتاریغا زینت قلیب
قویادد لار. بز شهید وه غازی لاریمننگ رتبه سینی بیله میز وه اوزیمز ده
شونداغ اولوغ درجه که یتیشمهک او چون ملی بولیمزدان تایما میز وه
یتیمزنی بوزمای تور کستانمننگ ایر کینلگی او چون جلالله کوره شه میز.
سعی و حرکت بزله رده ن توفیق اللهدان در. ق. ع. چاغاتای.
مکه مکرمه ۶ نجی رجب ۱۳۵۷ هجری (۳۱ نجی آوغوست ۱۹۳۸).

مرکزی ختای حکومتی طرفندان قامالغان تور کستانلیلار

شرقی تور کستانلیلاردان عیسی پیک باشلیق برنیچه یورتداش برنیچه
پیل اپلگهری ختای مرکزی بولغان نانکینده تور کستان نامیدان او یوشما
آجیب، تور کستانی بولشه ویکله رده ن ختای آرقالی قورتانامز دیب پروپا.

غاندا قلیب، بعضی تور کستانلیلارنی آلداب کیلگه ن اییدی. اوتکه ن ییل
 چانقای شیک بولشه ویکلهر ایله برله شیب ختایلارنگ بوتونله ی قیز بلاملاشقانی
 آپ-آچیق کورونگه چ تشویقات دا جدیله شدی. شرقی تور کستاندان
 بولشه ویکلهرنگ وحشیکیلهریگه چیدی آلمای قاجیب چیققان وه ختای
 مرکزیکه کیلگه نلهرده ن تور فانلیق احمد واحد، عیدالله، عبدالولی وه
 مابای لارنی یاپون طرفداری دیب لانجوده توتوب قامادیلار. عیسی بیک
 وه تیوده گنده کیلهرنگ پروپاغانداسیغا آلدانیب، ختای مرکزیکه امید
 باغلاب کیلگه نلهرنی چانقای شیک اوز قولی ایله توتدورغان بولسادا،
 اولار اوزینی هم ملنداشلارینی آلدانلقدان اویالو اورنیغا ختاینگ عینی
 وه خطا لارینی یاپیب، ینه ده خطایلارنی ماقتاب، اولار لهیگه تشویقات
 یورگوزمه کده لهر. عیسی بیک وه تیوده گنده کی برنیچه یورتداشنگ ختای
 فائده سیغا یورگوزمه کده بولغان پروپاغانداسی رسواچلیقدان باشقا نتیجه
 بیرمه سه کیردک.

صمیمی احترامله شرقی تور کستان مهاجرلهریده ن:

تورومتای.

شانقای ۳۸. ۹. ۱۸.

دوقتور مجدالدین احمد بیک

بوتون تور کستان ملتچی وه استقلالچیلاری آراسیدا اسمی حرمتله
 آتالاتورشان دوقتور مجدالدین بکنگ اوزون وه زخمتملی یوللار آشراق
 نهایت استانبولغا یتیشیب کیلگه چ راحتسز لانیب قالیشی خبری قیسقا زمان
 ایچیده ۴۵ تامالغا یایلمش تور کستان مهاجرلهریگه ایشیتیلیب، اونی
 یاقین وه اوزاقدان تانیتورغان بوتون مسلکداشلارینی کوب قایغیرتمشدر.
 «یاش تور کستان» باشقارماسیغا تور کستان حدود لاریغا یاقین وه یورتمزغا
 قوشنی اولکه لهرده یاشاوجی وطنداشلاریمزدان دوقتور مجدالدین بکنگ
 راحتسز لانیب قالغانیدان چوقور متأثر بولغانلیقنی ییلدیروچی وه اونگ
 صحتی حقتدا معلومات بیرلیشینی سوراوچی مکتوبلهر کیلمه کده در.

بزرگ او قوجیلارغا اسمی شرقی تورکستان انقلابی حقیقداغی بر اینجه
اوزون وه قیمتی مقاله سیده ن معلوم بولغان امین واحدی افندی، شو ییل
آوغوستگ ۱۵ نده لاهوردان باشقارمامیزغا یوللاغان بر مکتوبنده،
دوقتور مجدالدین بکنگ راحتسز لایب قالغانلغی اوجون اوز تاثراتینی
یلدیردر گن، توبه نده گی سطرلارنی یازماقدادر:

«اوزون یللار تور کیه ده یاشاغان وه استانبول دارالفنوننده او قوغان
سیوگیلی دوقتور مجدالدین بکنگ تور کلک یولداغی خدمتینی طلبه
چاغلاریدان کورسه ته باشلادی... ۱۹۳۳ نچی یلنگ سه تابر آبی اورتا-
لاریدا شرقی تورکستان انقلابیغا خدمت کورسه تمهک اوجون تور کیه ده ن
آیریلغان دوقتور مجدالدین بکنگ ۱۹۳۴ نچی ییل باشلاریدا تورکستانغا
بارشان ایدی. اونگ تورکستانغا یتب باریشی کاشغارداغی ^{تورک} عسکر-
لهرینگ تارالیب، کاشغارنگ دونگه نلر طرفیدان اشغال ایتلگن وقتغا
تصادف ایتب، دوقتور مجدالدین بکنگ دونگه نلر قولیغا اسیر توشوب
قالادر. اولوغ تاگریمنگ لطف و عنایتی یله ن مجدالدین بکنگ او
وحشیله رددن قورتولور. سوگرا دونگه نلر خوتانغا قاچیب کاشغارغا
آلتنجی فرقه اویغور عسکرلهری ایله محمود محیطی کیلگه نده دوقتور
مجدالدین بکنگ محمود محیطی ایله برله شیب ملی حرکت وه معارف ایشلهریگه
کیریشگن ایدی. خلقمزدایه گیلک ایسکیلک کبی تارتیشما ^{یلا} بولماسدان
ملی توپونگ آرتیشندا اونگدا همت وه تاثری آز ایمه س ایدی. اورومچی
حکومتی ملی حرکتنگ یوتوقلاریغا قیزغایب، قورقوب قازاب دوقتور
مجدالدین بکنسی اورومچیغا چاقیرسا هه او محمود محیطی نگ آرا لاشماغی
یله ن آیریلب قالغان ایدی. محمود محیطی هجرتگه مجبور بولوب هندستانغا
چقیب کیتکه نده ن سوک مجدالدین بکنگ هه اوت ایچیده ن پاختا چیتتان
کبی هندستانغا کیایب، هوندان استانبولغا کیتب ایدی. ایندی اونگ استانبولدا
آشریق بولوب قالغانلغین ایشتیب قایغیریب اوتورومیز. سیوگیلی قازداشمزغا
اولوغ تاگریمدان ساغلیق تېله یمز. وطن وه ملت اوجون کورسه تمش
فداکارایقارینی تقدیر ایتمیز. تور کلک یولداغی حرکتینگ موفقیتینی

اولوغ تاگرېمدان سورايمز وه اوزون يىللار ساغ بولوب رهبرليك
ايتيشنى جانان تېلەيمز.»

سوڭ يېش يىلنى كوپ آغىرلىق وه سيقىتيلار ايچىدە كىچىرىپ،
اوزون وه زخمتلى يوللار آشاراق قايتادان تور كيه گه كىلگەن دوكتور
مجدالدين بك استانبولغا كىلگەچ آغىرىپ قالىپ، شو يىل ايىول آيى
باشلاريدان آوغوست سوڭلارىغاچا اونداغى غربا-حاستاخانه سىدە ياتىپ،
آراقىدا بر عمليات اوتكەزمشدر. حاستاخانهنى ترك ايتكەندەن سوڭ ايكى
هافىلىق نىقاھت دورىنى بروسەدە كىچىرگەن دوكتور مجدالدين احمد بك
سەتاپرىنگ ۱۲ سىدە استانبولغا قايتمشدر.

كتايات: ساويت ره ژىمىگه قارشى

ساويت روسيادا ۱۵ يىل (۱۹۲۱ دەن ۱۹۳۶ غاچا) قىزىل اوردو
صفدا مهم اورونلاردا بولوب، نهايت روسيادان آيرىلىش مجبوريتىدە
قالغان بىلگىلى قومونىت -- آلمان ووللەنبرغ ياقىندا «قىزىل اوردو»
(«The Red Army») اسىدە انگىزچە يازدىغى كتابىدا ۱۹۳۷ نچى يىلى
۱۱ نچى ايوندا مارشال توخاچەفسكى باشدا بولغانى حالدا آتىلىپ كىتكەن
۸ ساويت گەنەرالى وه اوندان يارىم يىل سوڭرا كىلگەن «۲۱ لەر»
محاكمەسى توغروسىدا بو وقتغاچا هيچ بىلگىلى بولماغان بعضى مهم معلو-
ماتلار كىترەدر. ووللەنبرغنىڭ يازدىغىنا كورە، شىخسا ستالين نىڭ اوزىگە
۴۵ دە اونىڭ يورگوزمە كىدە بولغان دولت ره ژىمىگه قارشى حرىكت
(«سو قىصد» پلانى) توزونگەنى حقىقتىدەر؛ فقط بو پلان، ساويت حكو-
مىنىڭ تاراتقانىدەك، اجنبى دولت ياردمىگە هيچ باغلى ايمەس ايدى.
بالعكس، پلاندا بەسلەنگەن سىياسى اوزگەرىلىش چاتى. توخاچەفسكى
طرفدارلارى بعضى اجنبى دولتلەر، بالخاصە آلمانيا وه ياپونىيا، شىبەسىز
ساويت روسيا باشىغا كىلەتورغان آغىر وضعىتىدەن فايدا لانىپ كىتەرلەرمى
ايكەن دىب خوفلانىپ، پلانى ايشكە آشرىش وقتىنى اوتكەزىپ يىبارىپ،
نهايت اوزلەرى قولغا توشوب قالغانلار.

«سمرقند رايون مکتبلهري اوچون ۲۲ اوزبیک، ۱۶ تاجیک و
۵ روس تیلیده درس یروچی اوقوتوچی یتیشمهیدی. اوزبیکستان دولت
اونیورسیتیه سیگه ۱۳ پروفهسور، اونلارچا علمی خادم کیردک. قیشلاق خو-
جالیفی اینستیتوتیو تیلده حیوانات، بیطریق، سانیتاریا، زوئو تهختیک فنلهریده ن
اوقوتوچی یوق. اوقوتوچیلار اینستیتوتیو تیلده ایسه تیل - ادبیات فاکولته-
سیده اوزبیک ادبیاتی اوقوتوچیس یوق. شونگدهک، تهختیکوم وه ایشچی
فاکولتهلهریده هم ادبیات، تاریخ، روس تیلی وه باشقا فنلهریده ن اونلارچا
اوقوتوچی یتیشمهیدی.»

عینی یازودا اوقو یورتلاری احوالی حقتدا شوندا ی سوزلهر بار:
«میگ کشیده ن آشیق اوقوچیس بولغان آغرو - قولخوز اونیورسیتیه سیده
اوتکه ن ییل ستوده تلهر جوده یامان احوالده یاشاغان ایدیلهر. توزه-
تیلدگن یاتاقلاردا، ساوق بنالاردا اوقوغان ایدیلهر... بو ییل ۴۵
احوال یامان. عموماً سمرقند یوکسهک مکتبله ریده یاتاق مسئلهسی برنیچه
یلدان بویان حل قیلینماسدان کیلهدی. دولت طب اینستیتوتیو تیلده ۲۵۰
کشیگه یاتاق یتیشمهیدی. خلق خوجالیق اینستیتوتیو تیلده یاتاق بوتونله ی
یوق. چونکه اونگ ارچ قاباتلی بناسینی شهر ساویتی آلیب قویدی.
یهکی یاتاق بناسی قورولوشی ایکی یلدا ن بویان سودره لیب کیله یاتیر.
ایشچی فاکولتهسی ایله تهختیکوملهرده ده احوال بوندان یاخشی ایمهس.
دونت پلان ایشچی فاکولتهسیده ۱۵۰ کشیگه، زوئوتهختیک تهختیکومیده
۱۰۰ کشیگه یاتاق یتیشمهیدی. تیسیر بول ایشچی فاکولتهسی ایله قیشلاق
خوجالیفی تهختیکومیده هم یاتاقلار یتیشمهیدی. هیچ بر اوقو یورتی
اوتون یا که کومور یله ن تأمین ایتمه گن...» (ق. اوز. «۲۴.۸.۳۸»)
تورکستان نگ سمرقندکی مهم بر شهرنده معارفی ایشلهرینگ
بوندای بوزوق وه کیریده بولغانینی خبر یروچی ساویت غازیتالاری
باشقا طرفلارنگ بوندان دا یاراماس بر وضعیتده ایکنه لکینی تصویر
ایتمه گده در.

شرقی تورکستان انقلابی اطرافندا (*)

VI

کینگی وضعیت قارشیدا گه نهرال محمود محیطی ننگ خارچقا چقیشی

محمود محیطی شرقی تورکستانگ سوڭ چاغلار اندریتیشتر گه ن
ذکی کشیلهریده ن بریدر. انقلابدان ایلگه ری انقلابغا حاضر لانغان، فکر
وه بلیم ساحه لاریدا تا انقلابدان اول بعضی بر تشبیه لر گه کیریشکهن بر
سیمادر. برده ن بر گه امر واقع بولوب قالغان انقلابی در حال به نیمیسه ب،
خواجه نیاز حاجی نی توغرر بولغا سالماق مقصدیله اونگ یانغا بارغان.
اوج قارداش برلکده برده ن بارچا ایش - کوچله رینی تاشلاب وطنگ
فلاکتده ن قوزتولوشی یولغا آیلغانلار. تورفاتنگ اڭ معتبر وه بای
آداملاری بولغان محیطی لار تورلو خدمتله رده چالیشدیبار. بولاردان
مقصود محیطی شهید توشدی.

محمود محیطی بوتون انقلاب مدتیچه، فکر وه مصلحت ساحه سیدان
زیاده، اوروش جبهه نهریده وه عسکرلر آراسیدا بولوندی. محمود محیطی،
بوتون اورونوشلاریغا رغما، خواجه نیاز حاجی غا بعضی بر سوزله رینی
تیکلاتالمادی. حتی خواجه نیاز حاجی ننگ محمود محیطی نی اوزینگه
خائن بلیب، اونی اولدورتوش تشبیه گه کیریشکهنلگی ده واقع در.

محمود محیطی ننگ هیچ بر زمان خلقنی نفرته تره تورغان حرکتی
کورولمادی. او انقلابنگ باشلانغیچندان تارتیب ایستهر جمهوریت اعلانی
چاغندا، ایستهر کینگی اورومچی حاکمیتی دوریده بولسون، داها
اوزینگ مستقر فکری وه خیرخواه حرکتله یورت وه ملت سیوه رلگینی
کورسه تیب، بوتون یورتداشلارینگ سیوگی وه رغبتینی قازانمشدی.
محمود محیطی صلابتلی دیندر بر کشیدر. فکری، غایه سی صریحدر. او،
اوز غایه سیگه باریش یولینی دایلیر. علمسزلگینی اعتراف ایتهر. تجربه سی
بار وه مملکت شرائطینی یاخشی بلیر. یورت وه خلق اوجون هر ساحه دا
فائده بروجی ذاتدر. اونگ کینگی قیزیل حاکمیت دوریده توتقان

(*) باشی «باش تورکستان» ننگ ۱۰۲ - ۱۰۷ نچی سانلارندادر.

خط حر کائینی زه قیلغان ایشلهرنی اعلان کینگی قارا کونله رینی
تایتورغانلار کوب تقدیر ایتهدرلەر.

اورومچی عامه ننگ محبتینی قازانغان محمود محیطی دان اوچ مهم
نقطه دان شبه ایدی وه اونگ اوچون امحاسیتقا توختام قیلدی. (۱) فکری،
توتقان یولی وه قلیب تورغان ایشله ری بیلن محمود محیطی اورومچی-
نگ هر حرکتیگه قارشی ایگه نلگینی بیلدیرمه کده ایدی، (۲) محمود
محیطی اورومچی نگ بار کوچی ایله عالمگه اعلان قلیب تورغان داخلی
تینچلغینی بوزا آلیرلیق معنوی قوتگه ایگه ایدی، شریف خان آرقالی
آلتایغا، یولبارس پیک ایله قومولغا علاقه باغلاغان وه دونگه ن قولی
آستیداغی خوتان ایله رابطه یاساغان وه بو صورتله عموم خلقنگ
سیوگیسینی قازانغان محمود محیطی دان اندیشه ایتمه ک ضرور ایدی؛
(۳) عموم یورت اهالسینگ معنوی مظاهرینی ضمناً اوز نفسیده تورپلا-
شان محمود محیطی قاراماغیدا مادی قوت یعنی تورت میگ عسکر هم
بار ایدی...

مدنه بو سببله رده ن اوز بنیه سی وه اوز بقاسی اوچون ضررلی عنصر-
لارنی یوقا تیشغا کیریشکن اورومچی حکومتی وه اونگ امحا واسطه-
چینی «گوک-نه ن-جوی» ضمناً وه آچیق محمود محیطی ایله مجادله گه
باشلادی. محمود محیطی نی وه اوگا یاقین بولغانلارنی تعقیب ایتیشکه
کیریشدی. اورومچی حکومتی محمود محیطی غا ائک یاقین بیلگه ن کشیله رنی
تورلو سبب وه بهانه لار بیلن اوزا قلاشتردی...

اورومچی ده گی ساویت قونسولی آپریسه فنگ کاشغار سیاحتی
وه اونگ نتیجه لری تاریخنگ اوزوتما ی تورغان وقعه لاریدر. کاشغار-
داشی ساویت قونسولی عبدالرحمن تریغولوفنگ معامله سی انقلابنگ
فکری وه غایه مجادله سیده مهم بحثلهرنی تشکیل قیلدر!

محمود محیطی نی اورومچی غا هیچ کوروشمه گه ن «داهی دوبه ن
جنابلاری» ایله کوروشو که دعوت قیلدی لار. بو دعوتنگ معناسی معلوم
وه عاقبتی بیلگیلی ایدی. منحوس غایه لهرینگ تحقیقی اوچون ائک بویوک

نامینى ھەم. ئورداندا كۆنەرمە كىچى ايدىلەر. خاريج ايله علاقه ۋە باغلا-
يشى بولۇپلاي كىيىلىپ قويۇلغان بو محصور اولكەدە مشۇم اجر اتلا-
رىنى قىلماقدا ايدىلەر.

كۆندەن كۆن وضعيت و خامت كىسب ايتىپ باردى. وقت آز قاللا
باشلادى. تورلو مصلحت ۋە اطرافلى توشونجه لىرىدەن كىين دىن، ملت
ۋە وطن سلامتى اوچون اڭ خىرلى ايش سىجائڭ (گەنەرال) محمود محیطى
نگ خارجغا چىقىشدا كورولدى. اورومچى غا بارىپ اولمەك ملتگە
خدمت قىلالماسدان ۋە مجادلەنگ معناسىنى لايىقەلە اورتاغا قويالماسدان
توگەب كىتمەك دىمە كدى. اوزىچە بوگا راضى بولوب تسليم بولماق
موافق، ايمەس ايدى. ايكىچى جهت—شاید اولدورمە گەندە خواجە نیازا
حاجى غا اوخشاش «خوش-خوش» چى بولوب بر منصبدا اوتورماق ايدى،
كە بو ذلتنى قبول ایتەك پاك تارىختى قارالماق، مقدس غايەنى
آياق آستىغا آلاماق بولور ايدى. ملتنگ ابدى لغىتىگە قالماق ايدى!...
تورك عسکرلەرگە مجبوزى تارقانفونچا تىنچ ۋە اطاعتلى توروشنى
توصيه قىلىپ گەنەرال محمود محیطى خارجغا چىقىپ كىتىشكە مجبور
بولدى (۲ اپرىل ۱۹۳۷).

شرقى توركستان اولكەسىگە اىگەلىك ادعاسىدا بولغان
ۋە مركز نامىنى تاشىغان نانكىننگ سىاستى نە ايدى؟ او شمال
غربى ولايت (شرقى توركستان) ننگ حال حاضرغى وضعيتگە نە بها پىرەر
ايدى؟ شاید نانكىن اوز باشىداغى فلاكتلى مجادلە ايله مشغول بولوب
اورومچى احوالىنى ياخشى بىلمە گەن ۋە يا بىلگەن تقديرده ھەم علاقه-
سىزلىقدا قالغان بولسا، قوشنولارنگ بو حقداغى توشونوشلەرى نە ايدى؟
بو خصوصلارنى اورومچى تضيقاتى آستىدا تورغان توركستان داخلىدە
تىكشىرو ۋە قطعى قناعت ايتە بىلو امكانى بوقدور. اونگچون محمود
محیطى برآز آزاد نفس آلاماق ممكن بولغان پىرلەردە توروب بو خصوص-
صلارنى تىكشىرمەك اىستەر ايدى.

اولارنىڭ ئۆزى كىيىمىنى

خوتاندا ياشايدىغان بولغان دۈنگەلەر محمود مېھىتىنىڭ تۇتۇشى
ئۈچۈن ئورومچىنىڭ ئىشلىرىنى ئالدىلار. ئاتا-ئولۇلار ئۆزلىرى ئۈچۈن
ئاماننىز دۈشمەن بىلدىكىلەرنى محمود مېھىتىنى ئەمەل ئورومچىغا يارانماق
ئەم دە ئۆز شەخسىي كىيىملىرىنى تېمىن ئىتمەك ئۈچۈن تۇتماق ئىستەيدىلەر.
محمود مېھىتى ئوزاقلاپ كىتكەن ئىدى. اغفالغا باشلايدىلار. اولار
«بىز سىجاڭ محمود مېھىتى بىلەن كۈرۈشۈپ قالماقنى ئىستەيدىك.
ئورومچىغا قارشى ئورۇشۇشنى تېلەر ئىدىك» دېيىپ محمود مېھىتىنىڭ
بۇرۇن قىلغان تۈرك ئىسكەرلىرىنى ئالدىلار ۋە ئۆزلىرىنىڭ «اولار بىلەن
ياقۇنلىقىنى ھېچ كىم بىلمەسەن» دېيىلەر.

تۈرك ئىسكەرلىرى محمود مېھىتىدىن كىيىم مۇخلىسلىق قىلغان بولۇپ
ئىنتايىن ئالدىنقى تەكلىپلەرگە مەغلۇپ بولىدۇلار. ئۆز ئارا ئارىدىن كىچىك
رتبەدە بولسا ئەمەلىي ئىشلىرىنى دېيىپ ئىشلىرىنى مۇت سىجاڭ كۈتۈردىلەر.
ئەگىدەن ئىشلىرى تەيىنلەر قىلىپ تۇرىدۇلار. دۈنگەلەر ئىككى يۈزلۈ
سىياسەتچىلەردە دوام ئىشلىرى، ئورومچىنى ئەمەلىي قىلماق ئەمەلىي ئىشلىرى
يولنى تۇتۇپ، ئىككىنچى تەرەپتىن تۈركلەرگە سىداقت بىلەن ئىشلەشكە
تاييار بولغانلىقلارنى سىزدىن تۇرىدۇلار.

تۈرك ئىسكەرلىرى يار كەندى ئايىب مەركىز قىلىدۇلار (۱۰ ئاپرىل ۱۹۳۷).
ئۇ يەردىن چەتە باسماچىلىق شەكلىدە كىچىك مەنزىلەلەر بىلەن مەزكۇر،
ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى
تۇرىدۇلار. كاشغاردىن ئىشلىرى بارىدى، اولاردىن دا وكىللەر كىلدى...
دۈنگەلەر تۈرت يۈز قادار ئىسكەرلەرنىڭ قىياپەتلىرىنى ئۆزگەرتىپ،
اولارنى تۈركلەرگە قوشىدۇلار. تۈركلەر ئۆزلىرى ئورومچى ئىشلىرى رتە ۋە
ئورومچى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى ئىشلىرى

۱۹۳۷-يىلى دۇنگەنلەرنىڭ ازىكان خىزمىتىدە تۈرك ارگانى ئاراسىدا بىر
 پلان تۈزۈلدى. كويۇ دۇنگەنلەرنىڭ تۈركلەر بىلەن بىرلىشىشكە ئىلگىرى
 بولماسىن دېيىپ باسقاندىن بىر مەنەزە ئورۇشى قىلىش ۋە بۇنىڭ نىجەسىدە
 تۈركلەرنىڭ قاجىب كاشغارغا يۈزۈشى، دۇنگەنلەرنىڭ اولارنى تەقىب
 ايتىپ كاشغارغا بارىشى پلانى تۈزۈلدى... پلانى قورۇلغان ئورۇش
 يار كىندە ۋە يار كىندە درىياسى بويۇندا بولدى (۲۰ — ۲۶ مائى ۱۹۳۷).
 قىزىقى شۇكى، بۇ سوغۇشدا ئورۇمچى آيروپلانى يوقارىدان سىر ايتىپ
 توردى. دىمەك پلان ئورۇمچىغا تولۇقچا خىر قىلىنغان ايدى. تۈركلەر
 تەجدىلار، پلان بويۇنچا مۇتلف قولدان كاشغارغا يۈرۈدىلەر ۋە كىر-
 دىلەر (۲۹ مائى ۱۹۳۷). آلتى كۈن سوغۇش بولدى. «كوك-نەن-جوى»
 دە اۇچىوزكە ياقىن دىنچى، ملتچى، يۈرتچى زمرە قاماقتا ايدى. بۇلار
 اوستىگە لامپا ياشى توكۇب كويدورۇب اولدوردىلەر (۳۰ مائى ۱۹۳۷).
 مقصد بۇ مەجبوسلارنىڭ تۈركلەر طرفىدان قوتقازىلماسلىقى ايدى. ايكى
 كۈن كىيىن يەنە شۇ «كوك-نەن-جوى» نىطقەسى خىتايلار قولغا توشدى.
 خىتايلار تىزىر و طىنىك قىمتى با لارنى كويدورۇب (برنچى ايوون ۱۹۳۷)،
 اولارنى تانىلماس حالغا كىتىردىلەر. ئورۇمچى خاتون ۋە بالىلار چاقا آرا-
 لاش كىناھىز لارنى مەنە شونداى مەو ايتدى!

ما-خوسەن كاشغارغا كىلىپ اۆتوردى. تۈركلەر كويۇ قاجىب
 دارالباشى، اوچتورقان ۋە نىيات آقسوغا كىتىدىلەر. دۇنگەنلەر اولار
 آرقاسىدان قوغالاب باردىلار. كاشغاردىنقى ئورۇمچى قوتى كاشغارنىڭ
 بەگى شىرىدە تالدى. اولارنى ياخشى محافظە قىلغان دۇنگەنلەر، ما-
 خوسەن بىشدا اولماق اوزرە، دىبەرلىك مەز كۈن روس قونسولوسلىغىدا
 ضىافتدە ايدىلەر. اورۇشوب اولوب يۈرگەن تۈركلەر بولدى. شىردە پول
 آلىش، تالان، بولشەوىك دىب اۆلدۈرۈش دوام ايتدى. حالبوكى كوك-
 نەن-جوىنىڭ باشلوشى بىر اۆلدە عىش ۋە عىشرت ايله ساقلاندى. عبدنىاز
 نىڭ ما-خوسەن كە يازشان خىتلازى، مەكتەلەرگە ۋە دىنى-مىلى مؤسسە-
 لەرگە ياردم ايتىنى سوراپ، قادر خاجى ۋە شوگا اوخشاغانلارنىڭ

بون قىلىشى خصوصىدا قىلغان رىجالارى ۋە بونكا ماحوسىدىكى تىنچلىق
 قىلىدىغان ۋە يالغاندىن «بوتىشى دىگەن كىزىك، سىز خاطر جمع بولۇپ
 اوزوشوب تۇرىڭ، (۶ - ۷ - نچى آيلاردا ۋە مۇخلىف مەكتۇبلەرنىڭ) دىگەن،
 انقلاب تارىخىڭ كوز باشلار بىلەن يازىلاتورغان مەم صحىفەلەرنى بىچارە
 عبدنىازنىڭ صاف وجدانى، جاھل دماغى بونداي شىطانلىقلارنى آڭلارغا
 مانع ايدى. بونىڭ اوستىگە اونىڭ ياتدا ھەم نھوستلى سىمالار بار
 ايدى. اوچورومغا، تۇزاققا توشوب ھەر كون يەنە بر آز آياغى باغلاما قدا
 ايدى. اونى ۋە اونىڭ تىمىل ايتدىكى تورك عسكرلەرنى ھەم اتمەك
 اوچون اوز دىنداشى اوز نفعى اوچون اونىڭ آياغى چالما سالىشغا
 اورونما قدا ايدى... ايسىز كە، عبدنىاز اوزىگە قىلغان اشارەلەرنى، اونى
 اوڭاتماقچى بولغان تاوشنى او توپالان اىچىدە ايشىتە آلمادى... «قاج،
 تەلكە بار!» دىگەن آواز ھەم بوغولدى!.. بو آرادا يەنە قوربانلار كىتدى...
 آھ دىن، اى مەقسەس اسلام دىنى! سەنى حالا ۋە بونچا آچىق ۋە آچىغ
 حەقىقەت ۋە تەجرىبەلەردەن كىن ھەم بىزگە صاف شەكلىدە او قوتتورمايدىلارمى؟
 سىجا بىزنىڭ باشمىزداغىلار دوشمان ابلە شرىكىسى، نىمە؟... دىن نامىغا
 ايشلەنگەن بو جنات ۋە خىياتلەرنىڭ مەسئولى كىمدىر؟...
 تورك عسكرى اورتادا قالدى. اورومچى طرفنىڭ قوتى، مەقابىلەسى
 تەخمىن ايتلەنگەن شەكلىدە بولمادى. بو حال بر طرفدان او زمانلاردا آلتاي
 ۋە قومول طرفلاردا بولغان انقلابنىڭ تائىرى ۋە نەتىجەسى بولسا ھەم
 ازل مەقسەد تورك عسكرلەرنى اورتاغا آلب بارماق ايكەن...
 يورتى تىنچىتەدىق، ايدى تەمىراتغا باشلايمىز دىگەن اورومچى حەم
 مەنىڭ انقلابدان ايلگەرى باغلايش سائىتى نقصان ايدى، آيرىپلانى
 مەحدود ايدى. اما بو كىيىنگى سوغوشدا شەرقى توركىستاندا سوتىدە آيرىپ
 پلان حەربى بولدى، بومبا، غاز ايشلەتەلدى. اڭ كىيىنگى سوغوش
 توراىلارنى بو اوروشدا تەجرىبە قىلىندى. اىچكى سوغوشقا بى طرف روسيا
 اوز ھوا ۋە عسكرى كوچى بىلەن بو اوروشقا قاتناشدى. عسكرلەر آفتا
 ماپىللەر ابلە نقل ايتەلەر...

مارالباشیدا اون الیب قالغان ختای عسکرلەرنی ساقلاپ تورماقچی
 بولغان مەنق دۈنگەن عسکرلەری اولارنى اوچتورغان اوستیگە تورك
 عسکرلەری آرقاسیدان یوباردیلار (۲۹ ایول ۱۹۳۷). دۈنگەن ماخو-
 سەن توركلەرگە اوروشماسدان توروشنی تۈصبە قیلیب امر یردی (۱۰
 ایول ۱۹۳۷). حالبوکه بو، اورومچی عسکرینگ وه مارالباشیدان
 قورلوب یوباریلغان عسکری کوچنگ (بو هم اورومچی عسکری ایدی).
 آرقادان بیتیش تورك عسکرلەرنی اورتادا غافل حالده قالدیرماق
 اوچون دیندش دۈنگەنلەرنگ قرآن توتوب قیلغان اتفاقلارینگ اورونغا
 کیتریلیشی ایدی!... درحقیقه اون کون ایچیده پلان عیناً تطبیق ایتلیدی.
 بو آزادا جبههده گی دۈنگەنلەر مخفی امر یلەن بولەك طرفغا، کوچارغا
 کیلدیلەر. مارالباشیغا کیلدیلەر. توركلەر بو آرقا وه آلدیدان بولغان آنی
 هجومدان پراکنده بولوب، آی کول وه کلپن گە قاچدیلار. عبدنیاز
 قالغان عسکرلەر یلەن اوروشوب یوروب نهایت او هم کلپن گە کیلیدی.
 (غنجی آوغوست). مارالباشیدان خبر آلیب، بو یول اوستیدهن کاشغارغا
 متفقلاری یانغا، دوست دۈنگەنلەر آدیغا بارماقچی بولغان توركلەر
 مارالباشینگ روس—قیرغیز عسکرلەری ایله تولغانینی اورگەندیلەر (۱۰
 آوغوست). توركلەرنگ قایتش یولی اورومچی قوتی یلەن تولغان ایدی.
 شاپورغا هممه عسکرلەرنی توپلاب، مەرکیت یولی ایله گوما وه خو-
 تانغا اوتمه کدهن باشقا چارد یوق ایدی. بو زماندا دۈنگەنلەرنگ
 اساس قوتلەری کاملاً امین یرلەرگە چکیلیب آلغان ایدی.

روسیادان عسکری قوتلەر کیله باشلادی. تارقایتلغان شایعهدا گویا
 اورومچی عسکرلەری روسیا آرقالی کیلگەن ایدی. دۈنگەنلەر یکی
 فرقه بولدیلار. بر قسمی اورومچیغا قاراشلی بولوب، بولار گویا موسقو-
 دان کیلگەن ما-جو-اینگ امری ایله حرکت قیلدیلار. شایعهدا ما-جو-
 اینگ ننگ موسقوادان شرقی تورکستانغا ایرگەشتم آرقالی کیلگەنلگی
 سویله نیردی. بر قسم دۈنگەنلەر ماخوسەن گە تابع بولوب، بولار گویا
 اورومچیغا قارشى ایدیلەر. ماخوسەن گە قاراشلی سه کیز «لوی»

(ھەر «لويجاڭ» بورت «نەن» عسكەر دېمە كىرى) عسكەرنگ اوجى ماد
خوسەن گە قارشى بولدى. فىض آباد ايله آقسو جبهەسىدە گى وە يە گى
حصار بولداغى (تازغونداغى) دونگەن عسكەرلەرى ۳۶ نچى سىجاڭلىق
عسكەرى شائىنى تىك ايتدىلەر. فىض آبادداغى «لويجاڭ» عسكەرلەرى ايله
برنچى سە تاىر ۱۹۳۷ دە كاشغارغا كىردى. كاشغارداغى «لويجاڭ»
عسكەرلەرىنى آلب اوروشمادان چىكىلدى. كاشغار رسماً اورومچى قولغا
اوتدى، اوكون قادر حاجى بوشاتىلدى، يە گى شەردە گىلەر سىرست
بىراقىلدىلار. اىرتەسى كون «گوڭ-نەن-جوى» باشلوغى قادر حاجى ايشكە
باشلادى.

يار كىدە بولغان ما-خوسەن اولدەن حاضر لائىب قوئىغان ايدى،
ھىستانغا قاچدى (۶ سە تاىر). ما-خوسەن گە قاراشلى عسكەرلەر يار كىد
اطرافىدا داغىنىق خالدە قالدى. توپ-توپ قىزىل دونگەنلەر گە قوشولوب،
بورتنى تالاب-بولاب، اولدوروب يوردى. عبدنىزلار آرقاغا چىكىلىپ،
بولدا اوروشوب نھاىت (۱۷ سە تاىردە) پوسكامغا كىلدىلەر. باغ چىكىدە
روسلارنگ باقىنىغا اوچرادىلار (۱۷ سە تاىر). عسكەرنگ قوۋە مغوبەسى
بوزولدى. بىك يەمان بىر شىكە خىاتىگە قىربان بولغانلىقلارنى آڭلاب
روحاً كوپ پرىشان بولدىلار. متفق ما-خوسەن اوز جانىنى وە بوتون
بورتنگ مال-سامانىنى آلب، اڭ چىركىن خىاتىنى ارتكاب ايتىپ اورتادان
شاىب بولغان ايدى. توركلەر كىچە متفلىق ادعاسىدا بولغان دونگەنلەردەن
بىر قىسىنگ قارشىلاردا دوشمان جبهەسىدە اوزلەرىگە قارشى اوروشوب
تورغانىنى كوروب پشيمان بولدىلار، ندامت قىلدىلار!...

اورومچى قاچىپ كىتكەن ما-خوسەننگ سىرىگە فىض آبادداغى
«لويجاڭ»نى «سىجاڭ» قىلىپ، قارا دونگەن ايله حىران قالغان بىچارە
توركلەر اوستىگە يوباردى.

توركلەر جىدا پرىشان بولدىلار. «ما-فويەڭ» ابدى صداقت عھدى
بىلەن خوتالغا قاچدى. اورومچى عسكەرلەرى طرفىدان (دونگەنلەر بىر گە)
خوتان ھەم اشغال ايتلدى (۲۲ سە تاىر).

اورومچى حكومتى توركلەرگه اينانماس ايدى وه بولارنگ قىلغان
 انقلابلارنگ بوكونكى شكلده اورومچى حكومتى قورولوب، ساويت
 ره ژيميده براداره بولوب توگه شىگه ناراضى ايگه نلىكلهرىنى بىلير ايدى.
 اونگ اوچون توركلهرنى جبرى روشده اطاعتىغا آماق ايستردى. «گ.
 پ. او.» تشكىلاتى فعاليتىنى زورايتا باشلادى. محمود محيطى شرقى تور-
 كستاندان چىقىپ كىتكه ندهن كىن «گ. پ. او.» نك شدنى حددان
 آشىپ كىتدى. كاشغاردا بولغان حبسخانه نك تورتنى ده تولوب تاشدى.
 محمود محيطى غا سلام بيرگه نلهرنى، هندستانغا باريپ كىلگه نلهرنى،
 كاشغاردا انگلىز قونسولخانه سیده بولغان حاستاخانه گه باريپ بورگه نل-
 رنى، حتى او كوچه دهن اوتكهنلهرنى حبس ايتدیلهر. گویا بولار
 سياسى مجرملهر ايدى!... خلق بو شدت وه ظلمدان بزار بولغان ايدى.
 مده شو احوال حكم سورهر كهن محمود محيطى نك عسكرلهرى قوزغاه-
 لىش ياساب، جدى اوروش تيجه سیده كاشغارنى آلدى. خلق بو حادثه.
 دهن كوب سيويندى. هر طرفدا روح كوته رىليب عمومى سيوينچ بولدى.
 خلق اورومچى حكومتى ديسه سدهن اوگا «گوڭ-نهن-جوى» دير ايدى.
 «گوڭ-نهن-جوى» حكومتیدهن قورتولغانىغا سيوينگهن خلق كوگىللو
 عسكرلهر قاتارىغا يازىليب، بار-بوغىنى پىرىشكه هم راضى بولدى.

محمود محيطى نك ئىلكته دن چىقىپ كىتكه نىنى (۲نجى آپريلده بولغان
 وقعه نى) آقسو وه اطرافىدا رسماً اعلانى خىلى كىچ (۱۷نجى آپريلده) بولش دور.
 حالبو كه كاشغارداغى غازيت لاردا اورومچى حكومتى غولجا، چوگوچهك،
 آقسو، خوتاندان كىلگهن نفرت تلغرافى دىب خلققا يالغان تلغراف وه يالغان
 مجلسلهرنگ قرار لارنى تاراتىپ تورغان ايگهن!... ۱۲نجى آپريل او-
 رومچى حكومتىنگ قورولوش كونى بولغانىدان هر طرفدا دىدبه ايچیده
 اوتكهنلهر كىچى بولغان بوكون ماتم ايچیده اوتكهن ايدى. كذا محمود
 محيطى عسكرلهرىنگ كاشغارنى ضبط ايتكهنىنى ده اطرافغا شايى قىلد-
 غانلار. شونداغ بولسا هم بو خبر قولاقدان قولاققا ايشىتلىپ، اورومچى

دان ناراضی بولمان مخلق پورتنگ هدر طرفیدا کوتهریلیب، کوچار،
 تورقان، یارا شهر وه اطرافلاریدا بکر مه منگلهت خلق قوزغالیش باسا
 تمان قوزغالان اوچتورقان اطرافلاریدا هم بولغان... ایسیز که بو
 قوزغالانلار هم مغلوبتیگه اوچراب، میگلهرچه آدام اولدی. کوب
 تورک قانی توکولدی...

سوگنو احوال

اورومچی خاطر جمع بولدی، دونگه نلهر خوتاندا بر مرض حالیدا
 ابدیلدر. تورکله رنگ مادی، معنوی قوتی آشیب کیتمه کده ایدی. بو
 تولوب تاشیش بر مدت اوچون باش کوتهرالماس بولوب ایزیلیشکه سبب
 بولدی. اورومچی قوتی دونگه نلهرنی قتل عام قیلدی، تورکله زئی قولغا
 توشوردی. شبهه لی آداملارنی کاملاً قامادی. بالغز خوتاندا تورت میگ،
 کاشغار شهریده اوچوز آدام حبس ایتلدی. گوک-نه-ن جوی شدتلی صورتده
 قوتوروب، هدر طرفغا سالدیریب امحا سیاستینی یوروتدی. دینیچی،
 ملنچیلارنی «جهانگیر لهر قویروغی» دیب یوقاتیشغا باشلادی!... موسقوا
 دان کیلگن قیزیل ما-جو-ایگ که تورکله رنی عسکر قیلیب، بولارغا
 قالغان دونگه نلهرنی قوشوب قانسو - سوجو یولغا یاپونلارغا قارش
 چیقاردی. موسقوادا ییگن توزینی حلال قیلماقچی بولغان مسلمان ما-
 جو-ایگ روس آمالیغا خدمت قیلغان ما-خوسه ن دهن هم یوزی قارا بر
 شکلده روس امریله حرکت ایتمه کده در.

مجاهدله رنگ بر قسمی قارانغو تاغدا (خوتان اطرافیدا)، رانکامدا
 (یار کند تیومره گیده) دیگن خبرلهر بار. بولار جانلارینی ساقلالار
 هم شکر اینه رلیکدر.

اورومچی نگ بو کونکی سیاستی روسیانگ شرق حدودیدا ساقچیلق
 قیلشدر. بونگ اوچون شرقی تورکستان اهلایی قوربان بولور.
 خارجی دنیا ایله علاقہ سی کیسیلگن شرقی تورکستاندان بر خبر
 آلیش امکانسزدر. اجنبی محافل تماماً مکوم بر حالده داخلده کیلهر.

نگ خارج یلهن باعلا تیشی یوقدور. اسویچلهر هم یار کندده محصور
حالدا بولوب قاتاشیقلاری کیسیلگن. بولار انگلیز قونسولخانهسی ایله
علاقه قیلما سینلار دیب باریسینی یار کندگه سورمشله ردور.

مدنی کسودگه بورونغان وحشی مخلوقلارنگ ادا ردهسی جدا
وحشیانه در. اوزاقدان اوزاققا کیلیب قالغان خبرلهر بعضی بر فاجعه دان
معلومات بیرسه ده، تولوق معلومات آلیش امکانسزدر.

نتیجه

نتیجی یلغا آباق باسقان شرقی تورکستان انقلابی یوقاریدا غایت
قیسقا خلاصه قیلندی. بو انقلابنگ نه شرقداغی انقلابلارله وده نه ده
غربداغی قوزغالانلار ایله اوخشارلغی باردور. باشلانیشندان تا بو کونگه چه
بر خصوصیت وه فاجعه ایچیده اوتکه ن بو انقلابنگ تورک - اسلام دنیاسی
ضرفندان کوب دقت ایله تیکشیریلیشی کیرهک. حاضر لقسز، دوشمانلارنگ
احوالی وه سیاستی تیکشیریلسه سدن، غایه وه مقصدی یلگیله نمه سدن
باشلانغان بر انقلابنگ نتیجهسی شوندای فاجعه لی بولور ایکن. حسن
نیت ایله موفقیت وه ساده دل لیک ایله غایت بولماس ایکن!...

علم آداملاری شرقی تورکستان انقلابینی علمی باقیمدان تیکشیره ر.
که ن محقق کوب معنا چقارار لار.

شرقی تورکستان انقلابی تمام شرق واری بر توکل ایله باشلانیب،
سوگراق تورلو مقصدلار استقامتده باریب، کیین ملی بر شکل آلدی.
فقط باشلانغیچدان تا بو کونگه چه ختایلاردان زیاده روسلار یله ن او-
روشقان مجاهدلهر سیاستنگ عصری شیطانلیقلاری وه داخلده گی خیانتلهر
یله ن ده شدتلی مجادله مجبوریتده قالدیلار.

علم آداملاری انقلابنی تیکشیریب تورسونلار، بز ایندی لیک اوندان
توپال شکلده شو نتیجه نی چقارا یله میز: بر انقلاب اوچون برنجی:
قطعی ایمان — اراده — عزم، ایکنجی: معین بر هدف — مقصد،
اوچنجی: بو ایناتنگ، بو اراده نگ تعیب ابتدگی مقصدغا یارارلیق
عنصر لار یعنی ساغلام تشکیلات وه عصری مجادله گه عصری علم، فن ایله

فوراللانگان درایتلی، لیاقتلی کشیدر — قادرو، تور تونچی، مجادله، سو-
غوش فوراللانگانا ایگه بولماق، دوشمانله تیگ حتی اونگ قوتندون
اوستون کوچکه مالک بولماق لازمدر. بئدی. مجدالدین احمد
بومبای، مارت ۱۹۳۸.

لهستان وه آلمان طابوعاتندا ساویت روسیا مسئلهسی

وارشاوادا چیقاتورغان «وسخود» (شرق) مجموعهسی باشقارمامزغا
کیلگهن شو یلغی ایول - سه تابر ساتندا بزنی یاقیندان علاقه دار ایته
تورغان برنیچه مهم بازی نشرایتمشدر. «آلمانانگ روسیا سیاسته قاراش»،
«یان قوحازهوسکی (Jan Kucharzewski) ننگ سایلانغان فکرلهری»، «سا-
ویت روسیا ییلانسی» باشلیقلی یازیلاردا قسماً بزنگ اوچون ده قیزیقارلیق
وه قیمتلی فکرلهر سرد ایتیلمه کدمدر.

مجموعه باش محرری پان بونچقووسکی ننگ اوستا قلمندان
چیقتان باش مقالهده سوغوشقا قدارغی آلمانانگ روسیاغا قارا-
شی وه سیاستی، آلمانلق وه آلمانانگ روسیانگ قورولوشی وه
انکشافداغی رولی تحلیل ایتیلیب، تورلو جنسدهن بولغان سبب وه
عامللهری کورسه تیل، بو سیاستنگ ۱۹۱۴نجی ییلی کیلیب تیره لدیگی
آلمانیا اوچون فجیع نتیجه سینه توختالادر. بو جهتی تحلیل وه ایضاح
ایتهرکن، محرر پائول رورباخ (Paul Rohrbach) کبی آلمان سیاسی
یازیچیسینگ سوغوشدان اولگی دور روسیا سیاستنده کیچیریلگهن خطا لار
حقنداشی فکرلهرینی نقل ایتهدر. رورباخنک او دائرده نورمال شرائط
یازانو اوچون روسیانگ ملی عنصر لار نیگزینه قورولغان بر نیچه دولتی
تسکلهر که آبریلوری حقنداشی نظریه سینی وه اونگ دنیا سوغوشینا
روسیا حقندا قطعی بر سیاسی یول تعیینله مهی کیریلگهن تدهن توققان
خطانگ تکرار لانماسلینی حقنداشی توصیه سینی مخصوص بر اهمیتله نقل
ایتهدر.

سوغوشدان سوڭ دا مغلوب آلمانانگ روسيا بيله ن آكلاشيب ، بو
صورتله اوز اوستونه غالب دوشمانلاري طرفندان يوكله تيلگن اغير
يوككدن قورتولو يوللاريني قيديرب كورگه نلگيني ، فقط بو سفرده آلمان
نيانگ يارده مي بيله ن ايشيني توزاتب باشيني كوتديرب آلمان ساويت
روسيانگ قولغا توشورديكي ابلنك فرصته آلمانا عليه داري اتفاق يولينا
كيريپ كيتديگينه وه آلمانانگ انكشافينا توسقونلق ايتيه باشلايدينا
اشاره ايتهدر.

سوزيني آلمانادا ناسيونال سوسياليزم ملي انقلابي ايله باشلانغان
دورگه كيچيريپ ، هوندا ساويت روسيادا حاكم ماركسيزم - لهنيزم ايدو-
سينگ قارا قارشيسي ناسيونال سوسياليزم مفكوره سي ايش باشينا كيلمه كله
بر مفكوره كوره شي باشلانديغيني سويله يدور. بو كوره شنك نهايت قانداي
شكل آلايله جه كي حقددا ايدمليك قطعيله بر نهرسه سويله ب بولماياجا-
شيني قيد ايتكهن محرر ، ايسكي آوستريا دولتي ييري وه منفعتلارينا
وارث بولغان بو كونكي آلمانانگ تمثيل ايتيه جه كي بول وه قوروياجاشي
منفعتنك ايسكي آلمانانكده ن باشقارق بولغانيني نظر اعتبارغا آليب
ايدمليك بر مفكوره تارتيشماسي شكندو كورونمه كده بولغان بو كوره ش-
نك نهايت بو ايكي دائره دن تمثيل ايتيلگن منفعت وه تعقيب ايتيلگن
سياست كوره شي استقامتنده كيگه يو حتمالي فكريني آلمانا آنادر.

مقاله ناسيونال سوسياليزم ملي مفكوره چيلگي طرفندان باشلانغان
بو كوره شنك اوز ملتداشلاري آراسندا ايسكيدن قالما روسچي وه
روسياچي ، بو كون فكر آق روسلارغا متمايل عنصرغا قارشى نا
كوروشمه ك هيجوريتنده ايكه نيني آريچا قيد ايتهدر.

نهايت محرر سوزيني موسقوا ، ماسونلق وه ماركسيزم نك باش
محرر قلدريني تشكيل ايتكهن «ه» كه قارشى يوروتوله جه ك كوره شكه كي تريب ،
لهستان ، آلمانيا (ايتاليا ، ياپونيا وه باشقه خلقلار) نك دوشماني بولغان
بو «م» كه قارشى يوروتوله جه ك كوره شده توركستان ، اوقراينا ، قازاق-
سيا ، قازدليا ، تاتار ايلي وه باشقه لاز كبي روسيا اسارتندون قوروتولماق

بوندای قیساقتا بر مجموعه مقاله‌سنده مخدوم قولی کبی بر کشینی
تایتوغا قالقیشماق طبیعی امکانشز بر نه‌رسه‌در. ذاتاً بزنگ بوندای بر
ادعای دا یوقدر. بز بو یازیدا مخدوم قولی ننگ تورکستان خلقی
طرفندان نیچین بوندای عصرلار اوزونی دوام ایتکه‌ن سونمه‌س بر
سزگی ایله آرانیب اوقوندیغینگ، بالخاصه بو کون تورکستان یاشلیغی-
نگ ساویت روسیانگ اصرار، ته‌رورینه رغماً مخدوم قولی وه اونگ
کبی ایسکی شاعر وه متفکرله‌رینه ساریلدیغینگ وه ساویت حکومتینگ
ده نیچین مخدوم قولی دیگه‌نده اوزینی یوقالتب قویدیغینگ اسبایی
مخدوم قولی ننگ اوز آثارندان بعضی نمونه‌لر آلماقله کورسه‌تب اوتمه‌ک
ایسته‌دیک.

بو کیتردیکمز آبریم پارچالار، محدود بولووینا رغماً، مخدوم
قولی ننگ اوز ملتینه بو کون یله یول کورسه‌ته-یله‌جه‌ک، تورلو جهتده‌ن
بو کون یله اونگ فکر وه حسابته ترجمان بولا آلیرلق ماهیتده‌کی
بر شاعر وه متفکر ایکه‌نینی بر درجه‌گه قادار کورسه‌ته یادی دیب
امید ایته‌مز... بوندای بر شخصیت ایسه تورکستان خلقی وه اونگ
یاشلیغی طرفندان بالخاصه بو کون شدتلی آرانماقدا در... تورکستان
تورکینگ ملی بارلیغینا قصد ایتمش ساویت روسیانگ هدفی ایسه
طبیئته ایلك سیرادا بوندای کشیله‌رنگ اوز خلقی، یاشلیغی اوزه‌رنده‌کی
تأثیرینی یتریش اورونوشندان عبارتدر. فقط عصرلارنگ تولقونینی
کیچیب کیلگه‌ن مخدوم قولی بو کون ده:

«بیگت اوله‌ر یورد اوستنده، جانن بیریب دین اوستنده

غوج ییگیتله‌ر ایل اوستنده ناموس ییلدن عارگیره کدر.»

وه «بر مسلمان قاچسا ایکی کافرده‌ن که‌لله‌سینه سنگسار داشی گیره کدر»
دیگه‌ن سوزله‌ریبه تورکستان ییگیتنه خطاب ایتوچی بر ملی کوره‌ش
مرشدی بولوب قالماقدادر وه قالاجاقددر. طاهر.

شرقی تورکستان ملی فاجعه سی اطرافندا

باشقارمادان: بز تورکستانلارنگ اوز ملی مسئله بز بولغان وه شبهه سز یاقین کله جه کده آسیا قشقه سندا بولاجاق بویوک تاریخی حادثه له رده رولی مهم شرقی تورکستان مسئله سیله «باش تورکستان» اوقوجیلاری بر آز تانیسدرلار. بو مسئله که دائر باسیلبشی کوزده توتولغان بر قانچا مقاله که باشلانغیچ اولاراق باسیلماقدا بولغان توبه نده گی شرقی تورکستان چیکره سی باشتان بولانغان مقاله که اوقوجیلار یزنگ نظر دقتینی آیریچا تارتیب اوتومیز.

شرقی تورکستان انقلابی بسیط توشونچه ایله وه یالغز محلی ظالم حکومتی توشوروب، اورینغا عدالتلیک بر حکومت قوروش وه جمهوریت قانونلارینگ ملی وه دینی حقوقلاریدان فائده له نیش مقصدیله باشلانغان. تورکستانگ بر بوچماغندا پاتلاغان بو انقلاب، بومبا ضربه سینگ طرافه سیده ک آتی وه تورکستانگ هر طرفینی قاپلاغان. اما عجییدر، که بو انقلابگ مقصدی ملککنگ جنوب وه جنوب شرقی طرفلاریدا «مننا وه مقصدینی اوز که ریب کیتکه ن، یعنی خوتانده «جلالة الملك» تعیین ایتمه کله پادشاهنق قورولوب، کاشغاردا خواجه نیاز حاجی نی جمهور رئیس یلگیله ب «جمهوریت» قورولغان. حالبو که انقلابگ تا باشیدا اوروهچی که کوچی کافی کیلمه گن انقلابچیلار فرصتچی دونگه نله رنی چاقریب قویوب، اولارنگ وعده که وفاسزلنی وه اسلامی حرکتده مسلمانلیققا توغرو کیلمه گن ایشله ری یوزیده ن آرادا اختلاف چقیب، آز کونده بر برله ریگه دوشمان بولغانلار وه بو نازیک فرصتدان فائده له نگن اوروهچی حکومتی وکیللهر قویماق صورتیه بیرلی تورک انقلابچیلارینی اوز طرفینا آلاباگن ایدی. جیگ شوریننگ قاچیرید ایشی وه «شگ شی سی» ننگ نانکین نزدنده تشبته بولونوب اوزینی «دوبه ن» (عمومی حربی اداره باشلیغی بولوب ختایلاردا بر رتبه در) قیایشی توب پلاندا ن خبر سز صاف دلله رنی اینا تریشغا کافی کیلگه نده ن باشقا، عینی زماندا، قانخور وه وحشی طبیعتلی دونگه نله رنگ جفا سیدان قورتولماق اوچون بر چاره ایدی. باشلانغیچدا چیکسز بر حقوقی اویلاغان انقلابچیلار، اوز باشلیقلاری خواجه نیاز حاجی نی

«شگ دوبهن» طرفدان «نه خاتنگ بووی ذونگ سيلينگ» ليك (جنوبی
 شرقی تورکستان محافظ يو كسهك كئيرالغی) رتبه سينگه ناعلاج راضی
 بولغانلار. مه نه شو وقتدا خواجه نیاز حاجی کاشغاردا قورولغان جهو-
 ربت که رئیس تعیین ایتلگن ایدی. نه بر طرفدان «سيلينگ» ليك
 رتبه سینی، اینکچی تاباندان مستقل برجهوریتنگ رئیسلیگی عنوانینی
 تاشیغان خواجه نیاز حاجی، وه نه ده اوننی جهور رئیس او لاراق ییلگیله-
 کن کاشغار حکومتی بر بریگه ضد بو ایکی حرکتنگ قانداق بر
 نتیجه که باریب توختالاجاغینی توشونه آلمادیلار. اما «بووی ذونگ
 سيلينگ» دیب سایلان «شگ دوبهن» هه مه نهرسه که واقف بولوب،
 بوتون ایشینی بیلپ یوروتمه کده ایدی. درحال شونی هه م قید ایتمهك
 لازمدر، که انقلابنگ تا باشندا یاپونیا اوروشیدان قاچقان ختای عسکر-
 له رینی ساویت روسیا شرقی تورکستانغا کیریتپ قویغان وه روسیادان
 اوتوب بو تویراقلاردا یاشاماقدان بولغان آق روسلارنی هه م قوراللاز
 دیریب «شگ دوبهن» کوچینگ مکمل بولوشیغا مادی یارده مینی
 کورسه تکه ن ایدی. ساویت روسیا یالغز بونگ ایله گنه قالماسدان،
 چو کوچهك طرفدانی دونگن عصیانینی باسدیرماق بهانه سیله، جونغاریا
 غا «تارباغاتایسکی آتراد» (مخصوص تارباغاتای اوردوسی) ینی کیریتکه ن
 ایدی. یعنی باشقاچاراق قیلیب نه بتکه نده، شرقی تورکستاننگ جنوب
 ولایتلهرنده اوز آرا اختلاف وه مختف حکومت قوروش هوسله ری
 وه دونگه - تورک مجادله سی دوام ایتب، محلی وه موقت اداره نی
 کوروب بر موزچا خودرأی نادان آداملار طرفدان «تولوق مستقل»
 دولت خلیاسی یاشالیر ایکن، شمالدا ییللاردان پیری حاضرلانغان
 سیاستنگ بوتون نمل وه نیگزله ری قورولماقدان ایدی!...

* *

شمال طرفندان منهزماً قاچیب کیلیب تالان-بولان، قتل و عام وه
 کیفی اداره ایله بر مدت کاشغاردا، یارکند وه خوتاندا حکمران
 بولغان دونگه نهر وه اولارنگ باشلیغی ما جونگ بهنگ غاسیلینگ،

اورومچى دەن متفقاً كېلىمە كەدە بولغان يىرلى تۈرك عىسكىرلەرىگە كاشغار
ۋە يار كىندى تۈرك ايتىب، يالغىز خوتاندا (قارغالىقدان اعتباراً) قالماق
أوزرە دونگەنلەر چىكىلدېلەر ۋە ما جونگ بەنگ عىجىب برخىيال ايله
روسیاغا كىچدى. شمالدان مغلوب بولوب قاچقان دونگەنلەر كاشغار
داغى جەمهورىت حكومتىنى، خوتانداغى ملك لىك دولتىنى توگەتكەن
ايدىلەر.

نېمە سېىدەن اورومچى عىسكىرى دونگەنلەرنىگ خوتاندا قالشىغا
مساعده ايتدى؟ قوتى كافي درجەدە ۋە ذاتاً قولاب كېلىمە كەدە بولغان
حالدا نېمە سېىدەن اولارنى تعقيب ايتىب ايشگە نھايت پىرمەدى؟ بو ۋە
بونىگ كىبى سوراقلارنىگ جوابى كوگىللەردە عقده ايدى. مادامكە
شونداغ بولدى، تمام بولماغى لازم ايدى. بو سوراقلارغا او زمان
دوبەن دە جواب پىرە آلماس ايدى. چونكە او ھەم باشقا بر پلان ايدى،
«اجونگ بەنگ» نى موسقوئاغا جذب ايتكەن قوتىگ اسرارندان
سانالادر...

دونگەنلەرنىگ شرقى تۈركىستانىگ ھەر طرفنداغى اوروشلاردا
قىلغان ظىلملارى، قتل عاملارى تېلدە داستان بولورلق شكىلدە فىجىع در.
۱۹۳۴ نچى يىلىگ ماى آيندان باشلاب تام اوچ يىل خوتاندا تورغان
دونگەن حكومتىنىگ اوندا مملكت نامىغا قىلغان برگنە فائىدەلى اثرى
يوق. اونىگ قىلغان ايشى دائىما تالانچىلىق، تحكىم، ظىلمدان عبارت
بولغان. پەك جاھل ۋە زىيادە خودراى بولغان بو مخلوقلارنىگ شرقى
تۈركىستان انقلابىدا آقیتغان قانلارنىگ نىجەسى سوڭ درجە فىجىع در.
تۈركىستانىگ پىچارە يىرلىك خلقى يالغىز ختاي ايله اوروشمادى. جھالت
بوزىدەن اوز آرا اتقاق ايتالماسدان دونگەنلەر ايله اوروشوب، خصو-
صاً دونگەنلەر بىلەن بولغان مجادلەلەردە زىيادە قان توگولدى. ذاتاً
امانت ۋە مسافر بولغان دونگەنلەر بر شەرنى قولغا آلماندا اونى لايىقە
أدارە ايتە آلمادىلار. دائىما آنلارى حاضر، اوزلەرى تاييار توروب يورتدان
ھەر نەرسەنى تالاب آلدىلار. كوب پىرلەردە ۋە كوب وقتلاردا كىچەسى

ياتار كەن موجود بولغان حكومتىك (دونگەنلەرنىڭ) ايرتەسى كون
ايرتەلەپ كىتەپ قالغانىنى كوردوك...

ماجونگ بەنگ روسياغا كىتكەندەن كىين ماخوسەن سىجانىك
عسكرلەرنى اداره ايتىپ خوتاندا قالدى. ماجونگ بەنگ دەن خط
كىلىپ توردى. ماخوسەن اداملارنى يوبارىپ كوروشدى.
(دوامى بار.) تاجى احمد.

*

بين الملل تورموشدان

۱۹۳۸نجى يىلى بىلقندەن آغر بر ميراث آلمىدر. اوتكەن يىل اوزونى
بوتون دىنانى مشغول ايتكەن «صلح وه يا سوغوش» دىگەن سورغۇ عىنلە
۱۹۳۸نجى يىلغا كوچمىدر.

۱—۱۹۳۶نجى يىلى يازندا باشلانغان اسپانيا وطنداش سوغوشلارى
درحال قومونىزم بلەن قومونىزم عليهدارلىنى يعنى فاشىزم آراسنداغى
مفكوره مجادلهسى شكلىنى آلمىدى. بو سوغوشلار كىتاپكىچە شىتىنى
آرتىرىپ دوام ايتىمە كەدەر. اسپانيوللارنىڭ اوز آرا وطنداش سوغوش-
لارنى بولماسا دا، آوروپا بين الملل تورموشى اوچون سوڭ درجەدە
تەلكەلى بولغان بو سوغوشقا تاشقاريدان توغرودان توغرو قاتناشو وه يا
تأثير مسئلهسىنىڭ آلدىنى آلو اورونوشلارى بوتونىسى ايمدىگەچە نىجە
بىرمەى كىلەدەر. بو ايسە آوروپانى اىچىندەن بىمە كەدە بولغان اىچكى
خستەلىنىڭ اىگ آيدىن علامتلەرنەن بىرىدەر.

۲—۱۹۳۸نجى يىلنىڭ اوموزىنا توشكەن آغىز مېراناڭنىڭ بىرى دە
بىراق شىرقدا رسماً سوغوش اعلان ايتىلمەچە دوام ايتىپ كىلە ياتقان ياپون-
ختاى سوغوشىدەر. ختاى يالغىز باشىنا ياپونىياغا قارشى كورەشە آلماياجا-
غىنى جودە ياخشى آڭلايدەر. او بوڭا رىغماً ظاهرا بولسا دا مقاومت
كورسەتىشكە اورونماقدا ايسە، او دا فرانسىا خارچىيەسى ناسر افكارى
«تاك» نىڭ ۲-۳ يانوار تارىخلى نىسخە لارى باش مقاله لىرىندە غابىدە توغرو

اولاراق کورسه تیلدیکی کبی، ختایداغی بو کونگه چه حاکم و ختیستی
ساقلاب قالودا منفعتدار دولتله رنگ اوز فائده سینده مداخله لهرینی امید
ایتدیگنده ندر. مانله ر جمعیتینگ نظامنامه سینی وه ۱۹۲۲ ده واشینگتوندا
ختاینگ تمامیت ملکیه سینی ساقلاو اوستنده یاسالغان «۹ لارده اهدده سینی»
تطبیق ایتو حقتداغی ختاینگ اوتونچله ری، اوز قولی آستینا توشوروب
آلدیغی خقلارنگ قانی وه کوز یاشینا بویانیب یاشاب تورغان «ده موقراتی
سیسته سینگ آدووقاتی» — ساویت روسیانگ اصرارینا رغماً ایمدیگه چه
ختای فائده سیگه مداخله ایتلمه ی کیله دی. ختایدا اینگ کوب منفععی
بولغان بویوک دولتله ر — آمریکا وه بویوک بریتانیا واشینگتون معاهده سنده
اوز طرفلارندان باشقالارغا دا قبول ایتدیریلگن شرائطنی قورودان
واز کیچب، ختایدا اوز تبعه لاری منافعینی قورو پله ن گنه کفایتله ز
مه کچی بولدیلار.

ختای ساویت روسیانگ یارده مینه تایانب اوزی اوجون امیدسز
بولغان سوغوشنی دوام ایتدیره کله یا ۱۸۱۲ ده روسیانگ ناپولیونغا
قارشی تطبیق ایتدیگی اصولده دوشمانینی ایچکه تارتب باریب کوچینی
پترو وه یا ده هر قاندای برشکلده آمریکا وه آوروپانگ مداخله سینی
کیترب چیقارونی امید ایتددر. بونگ اوچون وسائط ده کوبدر. بولشه.
ویکله ر عادی پرووا قاسیوندان آلیب «ساری» یاپونلار پله ن «آق» آورو-
پالیلار آراسندا عرق تارتیشماسی چیقاریب یوباروغا قادار بوتون اینتریتا-
لارنی چیورمه کده ن ده تارتینماید ر لار وه بوگا اولار جوده اوستادر-
لار. ده موقراتینگ آوروپا مطبوعاتینگ برقسمندا (بو یرده فرانسا
مطبوعاتی مراد ایتلمه کده در) «آق عرقنی مدافعه» پاتنامه لهری اوچراتیلا
باشلادی. (فرانسوزچه «L'Oeuvre» غازیتاسینگ ۲.۱.۳۸ تاریخلی نسخه-
سندا کی «Ah! si l'on pent s'entendre!» — «آه، اوز آرا آگلاشیلا
بیلنسه یدی!» باشلیقلی مقاله گه باقیلسین). ۴۰ سنه بوندان اول
بورولغو آلمانیا ایمپراتوری ایکنچی ویله لم «ساری تهلکه» دیگن بر
نظریه اورتاغا آتمشدی. او زمان آوروپا ده موقرات جماعتی بوتونسی

ماتساك (لارنگ) ئويلايشى مسئلهسىدە، ئورۇنلار ئورۇنلاردا
ايمدىگەنچە يا اھلابدان اولگى دورۇم يادە ساويت علىھداری قولكلور
كە ئويلايشى ايشىن.

ساويتلەر ائھاقينگ «ملى جمهوريتلەرئىندە» تىل مسئلهسىنگ «شكك
ملى، مفهومچە سوسىيالىست» كولتورى قورولوشندا مهم قوراللانگ بر
ايگە ئىنى سويلەگەن بوغدانووا ساويت دوشمانى ملتچىلەرنگ دە بومس
نگ اهمىتىنى تقدیر ايتب، اونى كوردەن اوز كورەشلەرنگ مهم عنصر
قاتارنا كىرىتب آلدىقلارنى، تىل وه ادبیات مسئلهسىنگ بو ساويت
دوشمانى ملتچىلەر كورەشى صفحاتىنى ايگ آچىق كورسەتوچى
ميدان بولغانىنى سويلەيدىر. او سوزىنە دوام ايتب سوڭ زمانلارغا قالد
«زمان وه وضعىتىگ ايجابنە كورە» «پان اسلامىست»، «پان توركىست»
«مىرالى ملتچى» كىي شكللەرگە كىرىب اورتاغا چىققان دوشمانلار قول
قالغانلىغىنى سويلەيدىر.

بوغدانووانگ بو سوڭ تىبىتى خىدى توزاتوغا محتاج بولوونا ر
مهمدر. ساويت، عمومىتە روس ايمپەريالىزمىنگ دوشمانى بولوب اور
چىقب، ھەر آدىمدا اونى قارشىلاماقدا بولغان قورقونچ كوچىغى توركىست
تورك ملتچىلگى، توركىستان استقلالچىلغى دائىما عىنى قالمشدر. او ق
نە رنگىنى وه نەدە شكلىنى، قىافەسىنى اوزگەرتمشدر. اونگ حقىد
رنگىنى كوروب، اسمىنى توغرو سويلەشەن، «كون قارشىسىندا
كورشەپەلەك» كىي قورققان روس ايمپەريالىزمى اوز احتىياج وه تو
سینا كورە اوگا تورلو اسملەر تاقمشدر. بوغدانووانگ بو تىبىتى بالخا
توركىستان مىلى حركىتىنى آختارغاندا روسلارنگ قىصداً قوللاندىقلار
بو تعىرلەر قارشىسىندا باشى آنىب، فكرى چووالاشىب قالاتور
يات تىكشىر وچىلەرنگ ذهەندە كى چىگىلنى يىشو اوچون مهمدر.
توركىستاندا بولاياتقان حادثاتى منتظم تعقب ايتەپلگەن كى
طىبعى بو جەتتى اونىز دە پىلەدرلەر. بو حادثاتىگ ھەر آدىمدا بر

و وادیدا دا اثبات ایته تورغان بر حقیقتی بوغدانووا سولوب بیرمه کده
در. او اوزینگ تور کمنستاندا قارشیلشدیغی ملتچی دوشمانلاری اورو-
وشلارینگ اوزبیکستاندا آناجان هاشم، قیرغزستاندا تینستای اوغلی،
قازاغستاندا بایتورسون اوغلی لاری وه طرفدار لاری حرکتلهرینگ عینی
بولغانینی سویله یدر.

دیسهک ساویت روسیا ایمپریالیزمینه قارشى چقب، اوتی بوغازندان
توتیه قدا بولغان قوت هر قاندای بر «پان» آقیمی ایمهس، تورکستان
تورک ملتچیلگی وه تورکستان استقلالچیلگی بولوب، بوغدانووانگ
کورسه تدیکلهری ده اونگ تیل وه کولتور ساحه سنداغی چیقیشلاریدر...
ایسهن تورسون.

شرقی تورکستان ملی فاجعه سی اطرافندا

(اوتکن ساندان دوام)

بواجه نیاز حاجی اورومچی ده لیو جوشی غا اورونباسار بولدی.
لیو بولور و نغو ختایلاردان اونی دوبهن هیکل قلیب «جوشی» عنوانینی
بیریب قویوب قویدی. (ساویتلهر اتقاقی رئیس جمهوری موژیک کالینین که
اوخشاش. «جوشی» لیک ملکی والی عمومی لیک منصبی در؛ مثلا جنگ
جوشی، جنگ شوریننگ منصبی ایدی. بوگا حکومت باشلیغی دیسهک
ده بولور. بو اورومچی ده کی عمومی ولایت هیئت اداره سینگه یعنی
سیک جیگفوغا ریاست ایته در).

سیجان» لقی رتبه سیله محمود محیطی نی ۶ نچی آتلق بیرلی تورک
شمسکری ایله کاشغاردا بیرله شتردی. آلتنجی غا (یعنی سیدجانگ لبققا)
تورک سالی تورت تن عسکر بار ایدی. بولارغا یه گیدهن بر نهرسه بیریلمه-
دی. اولار اوزله رینگ اوروشلاردا قولغا توشورکن وه او زمان آلمان
قوراللاری پلهن تور دیلار. بعضی ولایتلهر که بیرلی تورکله ردهن والی،

حاکم (دروای، سیدجان) تعین را ایتلدی. سیدجان ایچیلین ایتلدی.
غازیتالار تاسیس ایتلدی... ههممهسی گوزهل، یاخشی ایدی... ۱۲۰۴۰۳۳
ده قورولغان اورومچی حکومتینگ اون تورت «ملت» ده ن عبارت
دیب آتاغان بو شرقی تورکستان اولکهدیه یوروتگهن وه کاشغارغا
عطف ایتگهن سیاستی حکومت وه سکونت نقطهسیدان انقلابدان هاریب
چیققانلارغا، دونگه نله رده ن یزار بولوب بی حال قالغان خلققا ایلک
نظرده بر آرز جاذب ههم کوروندی... اما مسئله ایشنگ ایچ یوزیده ایدی.
بو، کیلیشی گوزهل قورولوب قالغان حکومت «داهی» شگ دوبهن-
نگ ابداع کار اثری ایمهس ایدی. ایننگ اوچی باشقا طرفدا وه په رده
آرقاسیدا باشقالار بار ایدی. «قارا کوز» اوینادی، بز کولوب آلیشلا-
دیق... اما عاقبت بزگه کوب بهاغا مال بولدی...

محمود محیطی درایتلیک آدام ایدی. اونگ یوره کی صاف، وطن
محبتی، دین وه ملت سیوکیسی زیاده بولغانیدان، قولیداغی عسکرینی
ساقلاب، تعلیم خصوصنداغی ایرکینلکده ن فائده لهنیب، مواسا- یولینی
توتوب توردی. چونکه او سیاستنگ منحوس طرفینی، ضررلیک نقطه-
سینی بیلپ قالدی. بیچاره فوجوشی (اورونباسار) او ییرله رده ایمهس
ایدی. سیدجاننگ سرغا واقف بولغانینی، بنأعلیه عامه ننگ سیوکی
وه سایغیسینی اوزیگه جلب وه جذب ایتگهن بو آدامنگ کوتنگ بریده
اوزله ری اوچون ضررلی بولوشینی توشونوب اورومچی حکومتله ری
(چونکه بالغز اورومچی ایمهس ده اونگچون، «مظلوم» ملتله رنگ حامیسی
روسا ساویت حکومتی ایله اورومچی بو اولگهنی بیرلکده اداره ایته-
درله ر) سیدجاننگ نی نظرده ن قاچیرماسدان، جذری سیاست تعقیب ایشکه
باشلادیلار. سیدجانگ بونگ دا فرقینا باردی، آگلادی. او خلقیغا وه
یورتیغا زیاده حرمت ایتگهنده ن وه آچینغانیدان تینچلق یله ن، ائگ سیو-
دیگی بالاچا قالارینی ههم تاشلاب، حدود خارجینا چیقدی. اوز راحتی
اوچون ایمهس، انقلابدا مقصدیغا تیشه آلمانغانی، کو گلدی گیده ک ایش
وه خدمت قیلالماغانی اوچون ایله بریده یورت وه ملتگه فائده یتکیزه ر

عسکرینی اور تادان قالدیرماق اوچون دونگهنگه توت دیگه ن ایگه ن...
اما کین اوزله رینگ ده ادینی یاخشی غنا بر پید قویدی.

***

بو کون آرتق نه خوتاندا وه نه دیگر یرده متشکل بر قوت قالدی.
دونگه ن (۳۶ نچی سیجانگ لق) توگه دی. هر طرف کاملاً اورومچی
حکومتی نامی آستیدا بر اداره که تابعدر. الحال ایگ کینگی خبرده
خوتاتک قارانغی تاغ دیگه ن یرله ریده تورک عسکرله رینگ قالیقلاریدان
دونگه نله رینگ ده قاچیب قالغانلاریدان عبارت بر مقدار قوراللی کوچنگ
جان ساقلاب تورغانغی آکلاشیلماقدا بولسا هم، مع الاسف هم مشکدر
دهم تهلکه لیکدر. دیمه ک دونگه نله رینگ ایگ کینگی ضربه سی، نحوستی
وه ضرری انقلاب فاجعه سینگ بر هائله وی شکلده توگه شیکه سبب
دیمه ک بولادر. شرقی تورکستان تاریخینگ هر بر انقلابدا بو نخس
سیمانی کوروش وه هر بریده یولدا تیکه ن بولغانینی او قوش ممکندر
سیجانگ محمود محیطی اوروشدان فائده چیقیشینی بلسهیدی، اوزی
اوز عسکری پله ن بر که توروب اوروشور ایدی. اوکشی بلیر ایدی،
که اوروشا اورومچی نگ قورقاق تور-یش میگ ختای عسکری
پله ن ایمه س، توغرودان توغرو موسقوا ایله اوروشور ایدی. مه نه شو
نگ اوچون پهوده خلغنی ویران قیلماقدان تارتیندی. اوز یورتی بولما
غان منفعتپرست دونگه ن «أولسه تورک اولور» دیب یانچوغینی تولدو
روب، قان، اولوم، ویرانچیلق ایچیده اولکهنی تاشلاب، حتی اوز
یاقینلارینی دا تاشلاب قاچدی. تورکستانغا یالانغاچ چیققان دونگه نله ر
نگ آلیب کیلگه ن آتونلاری وه قیمتلی اشیا لاری هندستاندا، قسماً
هر کیمنگ قولیدا وه اوزله رینگ یاندا خلاصه پراکنده بولوب کتیدی
یورتدا شو کینگی انقلاب نتیجه سیده یه نیچه آداملار اورومچی حکوم
متی طرفیدان شبهه آستیدا قالدی وه ظلم، تهررور سیاستینگ یه ده
اولغایشینغا سبب تشکیل ایدی.

تاجی احمد

شرقی تورکستان ملی فاجعه سی اطرافندا

(دونگن و روس بولشویکلیری وحشیلکندن بر نمونه)

باشقارمادان، شرقی تورکستان ملی انقلابی حقندا اداره مینرکه آرقا آرقاغا یازولار کبله کده در بر قسینی باسا باشلادیغیز بو یاوزلارنگ، عمومیتله آلفاندا مضمونی بربریگه اوخشاغانیدان، بر مجبورا بورونراق آلتغانلارینی باساجاقیز. بر «دردمن» افدینگ یازویندان «شرقی تورکستانلی توغانلاریزنگ دونگن و روس بولشویکلیری طرفندان کورگن جبر و جفالارندان قیسقاچاغنا بر نمونه» دیگن قسینی باسونی موافق کوردوک.

شرقی تورکستان حقندا باشقارمامیزغا یازوجیلاردان مقاله ده بحث ایتلگن حادثه لرننگ (ایسکی و به کی) تاریخی کورسه تولرینی اوتونه میز.

اوزون یللاردان بری شرقی تورکستانگ مستبد ختای خانلاری و مأمورلاری طرفندان اداره قیلینب، ایزیلیب کیلگه نلگی معلوم وه مذکوردر. سوگنو دورله رده وطنداشلاریمزنگ اوینانیسی یورتمزنگ قورتولوشی وه خلقیمزنگ استراحت وه ترقی یولندا آزاد انسانلار قیلماسا یاشاماغی اوچون حرکت توغدوروب انقلاب باشلانیدی. ختای-نگ ایچکهری ولایتلهرنده حقسر قان توکوب یورگن بر مونچا دونگنلهر بزنگ یورتمزغا قاجیب کیلیب، بولار انقلابنگ توغدورغان وسیعتندن فائده لهنیب، زورلق یله ن بزنگ ایچکی ایشلهریمزگه قات باشدیلار. یورتمزدا هیچ بر حقی وه تعلق بولماغان بو یاتلارنگ بزنگ ایشلهریمزگه آرا لاشیب، اوزکسی بولغان قان توکوش وه تالاش اوردولوشلاری ملی انقلابیمزنگ اوز استقامتده موفقیتلی کیتیشیگه یولتون بولدی. بولارنگ فتنه لهری آرقاسندا یورتمز شرقی تورکستان جانندان نفرت ایتدیگمز روس بولشویکلهرینگ استیلاسیغا قور-بان براب، ائک یامان فلاکتگه اوچراب قالدیق. دونگنلهر وه اولار-نگ ما جونگ یهنگ، ما خوسه ن دیگن باشلوقلاری یورتمزنی قانغا یور، اونی باشمز، رهبرسز، پراکنده بر حالغا کیتردیلهر. حاضرغی بویونک آتامیز جنرال محمود محیطی دا نهایت یورتنی تاشلاب چیقیش محسوریتنده قالدی. بوتون فلاکتلهرگه سبیچی، حقیقتدا قانخور روس

ظلملاردندان تولوق صورتده بحث ایتو بر مجموعہ یتلہریده ممکن بولما
غانیدان، بو یازودا او اونوتولماس جفالاردان یالغز بر قسمی خلاصہ
غنا کتیربله آلیر:

۱—بچهنده جنک شورین وه شگ سی سی طرفندان بولغان قتل
عامدا اوچ میگدن آرتیق گناہسز اولوب، خلق تالانغا اوچرادى
محمدنیاز داملام، کبیر آخونوم، محمود قاری لاردهک فاضل آداملار دا
شو اولدورولگه نلہر قاتارندادرلار.

۲—لوکچون شهریده پیشوامز حمدالله اعلم آخونوم، رقیب
قاضی آخونوم کبی علما وه یورت که تلهری قوشولوب ۲۵۰۰ دهن
آرتیق شهید توشدی. شهر خراب ایتلدى.

۳—تورفاندا نعمتالله حاجم، عبدالخالق افندی، تیمور حاجم،
عابد آخوند، عبدالرحمن قاری، ابراهیم، صفر قاری وه عبدالرحمن بای
لاردهک قیمتلی شخصلارنی رسته بازاری ایچنده توغراب اولدورگه نلہر
شو دونگه نلہر در.

۴—توقسوندا علما وه که تته آداملاریمزدان معصوم اعلم آخونوم،
تیمور قاضی آخونوم، عبدالغفور مخدوم داملام، کبیر حاجم وه ابراهیم
داملام لار قوشولوب ۱۶۰۰ قادار دیندار آدامنی کوچلهرده اولدوردیلہر.

۵—بزنگ بیرلیک تورکلہرددن اورومچی طرفدا سوغوش قیلو
ارچون توپلانغان ۵۰۰۰ دهن آرتیق عسکرنگ خاتون وه بالالارینی
قیریب تاشلاب، اولارغا قاراشلی اولارغا اوت قویوب یوباردیلار.

۶—اورومچی تامانداغی سوغوشلارنگ پهلوانی غازی عمر داملام
نی وه اونگ فاضل یولداشلارینی «دونگه نگه نیچین اطاعت ایتمه دیگ»
دیگدن بیانه بلهن اولدوروب، اولارنگ قورال وه عسکرلہرینی
اوزلہریگه قوشوب آلدیلار.

۷—چو کوچه کده عبدالعزیز داملام، انصاری بای، روزی بای
کبی قیمتلی کشیلهردهن ۵۰۰ قادار آدامنی اولدوردیلہر.

۸— آلتای، شیخو، مناس، قوتبی، سانجی، کوچنک طرفلاردا
دا تورک - اسلاملارنگ آنجا قیمتی سیمالارینی اوغرو، قاتل دونگه ز
له اولدوروب، اولاردان قالغانینی جنگ شورین وه شک شیسی ننگ
قورقلاری قردیلار.

۹— آلتی شهر طرفدا، کوچار، بوگورلاردا بزنگ انقلاب
بولقلاریمزدان نیاز خلفه منی یالغان وعده قیلیب، اونی کوچارده بر
نجا عزیز یولداشلاریله قوشوب اولدوردیلار.

۱۰— بویوک بهادریمز جنرال اسماعیل باینی آقسودا حیلہ وه
بیت یله ن اولدوردیلار.

۱۱— ملی انقلابیمزغا بویوک خدمت ایتکهن، آلتی شهرنی ظالم
بیلار قولندان قوتقازغان بویوک غازی جنرال تیمور بیکنی حیلہ یله ن
اولدوروب، باشینی کیسکهن ده اشبو خائن دونگه نلهردر.

۱۲— بویوک پهلوان غازی شاه منصور ایله نور احمد جنابلاری
بولغان عزیز مجاهدلهرنی تارتینماسدان کاشغاردا اولقلارغا نشان
اونی اویناغان دا شو دونگه نلهردر.

۱۳— کاشغارداغی عزیز مسلمانلاردان ۳۰۰۰ دهن آرتیق آدمینی
اولدوروب، شهرنی تالاشان وه خاتون-قیزلارنگ ناموسینی بر باد قیلغان
اشبو دونگه نلهردر.

۱۴— خوتانغا قاراشلی زاوا وه قاراقاشلارداغی توقونوشلاردا
گناهسز کشیله رده ن ۸۰۰۰ قادار فاضل، دهقان، تاجر
اولدوروب تالانچیلیق قیلغانلار دا ینه دونگه نلهردر.

۱۵— خوتانغا قاراشلی توکل، اسلام آباد، قارانغی تاغ دیگهن
تربیکچیلک قیلوچی خلتنک، دونگه نلهرنگ حرکاتده ن نار-
ساق بلدیر که نلگی ۱۰۰۰۰ دهن آرتیق کشینک اولدورلوشیگه، اویلا-
سک یا قیلیشیغا وه مال—ملکله رینگ مصادره سیگه سبب بولمشدر.

۱۶— خوتانغا قاراشلی طرفلاردا تیمورچی، تیکوچی، کیله مچی

قىلمە كەدە ۋە كۆپ زۇلۇملارغا ئۇچرىغاندا لار.

۱۷—خوتان خەلقنىڭ ئالتۇن - كۈمۈشلەرى ئالغان. اولارنىڭ باشقا تۈرلۈ ماللىرى دا تۈگەپ كەتتى. چۈنكى خەلق ئۈچ يىلدا بىر خوتان دۈنگەنلەرنىڭ ئىشلىرىنى باقىپ، بوتۇن بار-يۇغىندا ئېرىپ خەنە ۋىران بولغان.

۱۸—قۇمۇل ۋە تېن شەن تاغىنىڭ شىمال ۋە جەنۇب تەرەپلىرىدا شەر ۋە دالالاردا دۈنگەنلەر قولىدا ئولگەن، خەنە ۋىران بولغان ئادەملەرنىڭ ھېسابى يوق.

۱۹—يۈرتىمىزدا بولمىغانلىقى تەرەپلىرىدىن ھەق قىمىزغا تەجەۋز قىلىپ، دىنسىزلىك، اخلاقسىزلىق مەسلىكى تەرغىپ قىلىپ، دىنچى-يۈرتچى كىشىلەر قاتالىدا ۋە رەھىمسىز ھالدا ئۆلتۈرۈلۈپ كەتتى.

دۈنگەنلەر قۇمۇل، تۇرپان تەرەپلىرىدا بىر يۈز مىليونلاپ كاغىد پۇل چىقارىپ تارتىپتۇر. بۇ پۇللارنى ئالغان ۋە بۇنداق ئارزۇسىز پۇلدىن گەنلەرنى قىتاي ئۆلتۈرۈپتۇر. كاشغارغا كېلىپ ۵۰۰ مىليوندىن ئارتۇق كاغىد پۇل چىقارىپ، ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى يىغىپ ئالدى. خوتاندا ئۈچ يىل ئىچىدە چىقارغان كاغىد پۇللارنىڭ ھېسابى يوق. بۇ ئىش دۈنگەنلەر ھەر تەرەپتە تۇپان قىلىپ، خەلقنى زورلاپ، ئۇنىڭ ھېسابى ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئېلىپ، ئۆز يەرلىرىغا سالىپتۇر. قۇمۇل، تۇرپان، قاراشەر، كۈرلە، ئاقسۇ، كاشغار، يار كەند، خوتان تەرەپلىرىدا خەلققا ئالغان سالىپ، زورلۇق بىلەن ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى تۇپان قىلىپتۇر. دۈنگەنلەر قارىشىدا بىرلىككە ئاتىنىپ، ياخشى كېلىشىشنى كېلىشىپ قالىپتۇر. بۇ دۈنگەنلەر شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىتتىپاقى، ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئالتۇنغا، تېۋەلەرگە ئارتىپ تاشقارىغا ئېلىپ كېتىپتۇر. بۇ قىسمىنى ئۆز ئادەملىرىنى ھېچكىم يولغا سالماق پىئانەسى بىلەن ھىندىستانغا چىقارىپ، خەنە ۋىرانغا قولىدىپتۇر. بۇلار بولساق ئالدىنقى خەنە ۋىرانغا ئالغان ۋە ئالدىنقى دۈنگەنلەر بىلەن بىرلىككە يۈرتىمىزنى قوتقارىپ ئالدىنقى دېيىپ، اولارنىڭ

يامان ايتله رنى باقيب، حلقمىز وه يورتىمىزنىڭ قازاڭنىڭ سىيىچى بولدىق
 بو ساوق تىجرىبهلەر تىيجەسىدە دوستدوشماتى آيرىپ، كوپ حسرت
 وه ندامت چىكدىك. وه يەنە چىكەمە كدەمىز. آرتىق باشىمىزدان اوتكەن
 تىجرىبهلەردەن عبرت آلىپ، بوندان سوڭ ياتلارنىڭ ياغلاما يالغانلارنىڭ
 پىرىلمەي، يورتىمىزنىڭ قورتولوشى يولدا اوز كوچمىزگە تايانىپ، سار-
 سىماس ايمان وه نىت يەن دوام ايتەيلىك.

شرقى توركىستان مهاجرلەرنىڭ: دردمەن.

**

شرقى توركىستان خبرلەرى:

قورتولوش مجادلەچىلەرى

لاهور، برىچى فېورال ۱۹۳۸

خېلى ايشانچلق بر منبەدان آلدىغىز معلوماتىمىزغا قاراغاندا راسكام
 اطرافىدا (شرقى توركىستانىڭ جنوب قىسمىدا، ياركەند، پوسكام يا-
 قىنلارنىڭ تاغ آرابىقلارنىڭ) يىرلىك تورك عىسكرلەرىنىڭ مەم بر قىسمى
 پىلانغان. بولار «اورومچى حكومتى» گە قارشى اوروشقان تورك
 تەلەرىنىڭ اىمىدىگە چە تسليم بولماغان بر قىسىدەر.

خواجە نياز حاجى نىڭ كىچ قالغان چىقىشى وه عاقىبىتى

۳۸. ۱۰. ۱۷. دە ۷. ۱۱. ۳۷ دە كاشغاردان حرىكت ايتىپ ھىندىستانغا
 چىققان بر آرقاداشىمىزدان آغان معلوماتىمىز: خواجە نياز حاجى ساوبىتلەر-
 نىڭ حال حاضرده «دوبەن» شىڭ شەسەي واسطەسىلە شرقى توركىستانغا
 قىلاياتقان تورلو مظالمىگە نىھات چىدايالمى، شىڭ شەسەي گە قارشى
 چىق حرىكت يولىغا توشوب، يانىغا كەتتەلەردەن يىگرمى يىدى كىشىنى
 تىپلانغان. بولار، خواجە نياز حاجى باشدا بولغانى حالدا آلتاي شىرىف
 خان، مەدن-زراعت و كىنى يونس بىك سەيدى، ملت مجلسى رەئىسى
 مۇھەر بىك وه قارا شىر، تورغوت، موغول واڭلارى ابلە ختاي دونگەز
 لارنىڭ مەركىب بر ھىت بولوب بوتون حاضرقلارنى كورگەنلەر. فقط

قانداق كېتەياتقان يېردە يولدا، قالغانلارنى اورومچى دە توتوبدرلار.
 بو ھېتتىگ حاضر لاغان عسكىرى قوتى اورومچى قوتى ايله بر كېچە
 سوغوشوب، بو قانلى اوروشدا آنچا آدم تلف بولوب، بولارنىگ
 ايچىدەن بالغز شريف خان توتولماغان. قالغانلارى توتولوب قولغا
 توشكەنلەر. بولارنىگ آچىق محاكمه قىلناجاقلارى اعلان ايتلمشدر.
 خواجه نياز حاجى نىگ اولدەن وطن پرورلگى بزچە معلومدور.
 طاھرىك، يونس سعیدی بىك لەرنىگ بو چىقىشلارنى بز كېچ قالغان حرىكت
 دىب بىلەمىز. چونكە مواسانگدا برحدى بولور. خصوصاً بونداغ بر
 حرىكت شرقى توركستانگ جنوبندە باشلانغان كىتىنگى چىقىشلارغا
 توغروكىلترىلب قىلغان بولسايدى، احتمال مقصدلارغا ايرىشلىرايدى.
 كانسو-سوجودان ۳۷. ۱۲. ۱۹۰ دە بىرىلگەن بر مکتوبگە نظراً،
 كانسونگ غرب طرفندا، يعنى توركستان حدودىغا بيشىك «دوگىخاڭ»
 دىگەن يېردە، اورومچى ساويت حكومتىگە قارشى بولغان تورك عسكىرى-
 لەرى ايله دونگەنلەردەن مركب ۳۰۰۰ كشىلىك بر قوت توپلانغان.
 خطدا بو قوت حقدى تفضىلات يازىلماسا دا، بز بو قوتنىگ حالاسارتدەن
 قورتولماق اوچون كوردشمە كدە بولغان مجادىلە چىلەردەن بر قسمى
 دىب بىلەمىز. حاضر او منطقه نىگ وضعىتى ايله اولارنىگ چىقىشى اورتا-
 سىداغى مناسبتى توشونمە كدەمىز. چونكە بوكون نانكىن «دگىزگە»
 توشكەن بىلانغا سارىلادر» دىگەندەك اوزىگە دوست دىب ساويتلەرگە
 اوزىنى تسليم ايتدى. ساويتلەر اولارغا ياردمنى بولەك يوللاردان اوتكەز-
 گەندەك شرقى توركستان يولى بىلەن دە اوتكەزمە كدە ايمش. اولدەن
 باشلانغان حاضر لقلارنىگ بىك آشغىچ صورتدە يە كى فعالىتىنى ايشىتمە كدە
 مىز. او زمان طبعىلە نانكىن اورومچى حكومتىنى بالتزام ايتەدر. اوگا
 قارشى قوتلەرنى دە اوز دوشمانى بىلەدر. عجبا الحال دوگىخاڭغا
 چىققان بو قورتولوشچى قوت غربدان تعقيب ايتكەن اورومچى ساويت
 قوتى ايله نانكىن آراسىدا قانداى وضعىتدە قالير؟ امين واحدى.

دوقتور گلثوم اسفندير

تور كستانىڭ ايلك خاتون دوقتور
اسفنديار آغىر حاستالق بىلەن اوزاق وقت
وفات ايتمىشدر. (قىزىل اوزبىكىستان» ۳۷ .

بىك اوشال «ملت»
تارالغان

مرحوم گلثوم خانم ۱۸۸۰ نچى يىلدا تاشكندە بور
يىلدا تاشكندە اورتا معلومات آغاندان كىين پەترسبورغداسى
خانولار طب اينستىتوتىنى بىرگەن ايدى. گلثوم خانم تور كستانىڭ
توركلەرنەن يىشكەن ايلك خاتون دوقتورى ايدى. او قورسنى
بىرگەندەن كىين اوز يورتىغا قايتب كىلىب، تور كستانىڭ تورلو بور-
كلەرنە— باشلىچا قازاغستاندا، اوندان سوڭ اوزبىكىستانىڭ فەرغانە
وادىسىدا، خارزمدە وە تاشكندە ۲۹ يىل اوزلو كىز ايشلەگەن. اختىصا
بى دايەلك— كىنە كولوزى بولغان گلثوم خانم كوپ يىللار اوزتور كستان
خانولارى آراسىدا ايشلەب، اوز ايشىنى ۱۹۱۵ نچى يىلدا ۱۵ اورونلق
بىكىنە حاستاخانەدەن باشلاب دوام ايتدىرمىشدر. گلثوم خانم ۱۹۱۸ نچى
يىلدا تاشكندىڭ آمازار محلەسىدە ۳۰ اورونلق دايەلىك— كىنە كولوزى
كەسەلخانەسىنى آچدىرىب، شوندا ۱۹۳۰ نچى يىلغاچا مدىر بولغاندر.
حاضرغى تاختاپول (تاشكند) داغى دايەلىك— كىنە كولوزى حاستاخانەسى
اوشال آمازارداغى كەسەلخانەدەن اوسوب چىقمىشدر. مرحوم گلثوم
خانم بو حاستاخانەنىڭ اوسوشىگە اونىڭ توغوروق بولومى مدىرى وە
بىكىنە اورونتاسارى صفتىدە فعال قاتناشمىشدر.

مرحوم حقندا بوقارىداغى معلوماتنى بىروچى «قىزىل اوزبىكىستان»
بىلتىنى دوقتور گلثوم اسفنديارنىڭ كەتتە وە مسؤلىتلى ايشلەرنى
بىر بارىب، ۱۹۲۰ نچى يىلدا تا اولومىگەچە دايەلىك، فىلدشەرىلىك
بىكەتلىرىدە وە طب تەخنىكوملاردا درس بىرىب كىلگەنلىكىنى وە بور-
تىنىڭ كوپكىنە خاتون قىز لارىنىڭ اوندان دايەلىك وە باشقا طب بىلىم
بىرى اوز كەندىكلەرىنى دە قىد اىتمە كەمدىر.

قالدیرغانقلاری، املا مسئلهسندە تورلو قاعدهلەر چیقارولاری بوتونین
شو قازاقچانی روس تیلی بیلەن یاقینلاشودان قوروماق مقصدلارندای
توغمش ایمش. اونلار بوضورتلە قازاقچاغای کیریپ اورناشماقدا بولغان
تورلو عبد وە تەخنیك آتامالارینگ وە بینالملل قاراقتەردە کی سوزلەر
نگ سویلەنیش وە یازیلشینی بوزماقچی بولغانلار.

بسیم اوغلی هاشم اسملی برساویت تیلچیسى «سوسیالیستیک قازاغستان»
غازیتاسینگ ۱۲.۱.۳۸ تاریخلی ساتدا چیققان املا حقنداغی بریازیسندە
۱۹۲۹نجی ییلی قبول ایلیل ایمدیگەچە دوام ایتم کیلگەن املا قاعدە
لەرینگ کەمچیلکلهرینی وە یه کی ردفورمدان سوگرا تطبیق ایتمەجەل
املا قاعدەلەرنندە کوزە تیلووی لازم کیلگەن نقطەلارنی کورسە تیشکە
اورونادر. اوگا کورە ایسکی املاداغی ایگ مەم یا گیشلق «هەر سور
ایشیتلیدیکی کی یازیلادر» دیگەن اساسنی قبول ایتمە کە، بالخاصە بین
الملل ساویت سوزلەرینگ هەر کی طرفدان اوزی اویمە گەنچە یازوغای
بول آیققانقدر. قازاق تیلی املاسینی «آهنگ قانونینا» باغلاودا ساویت تیل
سیاستی باقیمندان ایگ مەم مانعلارینگ بری دیب کورسە تیلەدر. مەین
شرطلار آستندا بعضی حرفلەرنک اوز کیریپ کیتووی، یازیلمای قالدیریلووی
قاعدهلەری دە ساویت سیاستی مەفومندە کی تیل انکشافینگ مەم توسوقلا
رندان بری دیب کورسە تیلەدر. بو اصولدا برقاتار کەمچیلکلهر ساناب
کیلگەن ساویت تیلچیسى نهایت «اینتەرناسیونال» ساویت سوزلەری،
آتامالارینی روسچا قیلپ سویلەب. یازیب بیرو اوچون کیره کلی بعضی
بر تاوشلارغا مخصوص اشارهلەر قبول ایتم، بو جهتنی تولدیراجاق املا
قاعدهلەری چیقارماغانلقنى اساس کەمچیلک اولاراق آغا سورەدر.

او یه کی املا قاعدهلەرنندە بوندای کەمچیلکلهر گە بول قالدیرماسلق
اوچون کیره کلی دیب اویلادیغی تدبیرلەرنی کورسە تیب کیلیب - ووزنی
روسچا الفانگ «а» «б» «в» «г» «д» «е» «ж» «з» «и» «к» «л» «м» «н» «о» «п» «р» «с» «т» «у» «ф» «х» «ц» «ч» «ш» «щ» «ъ» «ы» «ь» «э» «ю» «я»

مسئله سینه کیچیره در وه تام روسچا قلیب سویله ته یلو اوچون یارارلیق
دیب اویلادیغی چاره لهرنی ده کورسه ته در.

بسیم اوغلی عائله اسمله رینگ یازیلیشی مسئله سینه ده توقونوب
سیدکه چه «اوغلی»، «اوف»، «یوف»، «اووا»، «یووا»، «این»،
کبی تورلو قوشومچالار قوللانیدیغینی، ایمدیده ن سوگرا
«ina», «in», «jeva», «jev», «ova» شکلله رینگ قوللانیدوونینی آلتا

یوندان آچیق کورونوب تورادر که ساویت تیل سیاستی اوچون
تورکستان زحمتکش خلقینگ سویله دیگی وه آکلادیغی ایمه س، هر
مهدنه اونگ اوزلگی ینب روسلق قوقووی کیره کدر. یوقسا تور-
کستان خلقی تیلی اوچون شو «اوغلی» قادار اوز بولغان بر سوز آز
تیلادر. ساویت سیاستی ایسه بونی دا روسنگ «اوف»، «یوف» یله
ایسه ن تورسون.

شرقی تورکستان انقلابیغا بر قاراش

عصر لاردان یری ختای مظلومی آستندا ایزبلگه ن بزشرقی تورکستان
نور کله ری ختاینگ استبدادیغا چیده یالمای، موندان یش ییل ایلگه ری
قومول وه تورفاندان قوزغالان یاسادیق. بو قوزغالان برانقلاب شکلیده
ایمده تورکستانگ هر طرفیغا یایلدی. بو قوزغالان ختایلار-
ک حفا وه ظلمیغا چیده یالماغانلقدان بولغان ایدی. قان توکوشده ن
ایمده یی لازم وه ضرور بولغان غایه یلگیله نمه گن ایدی. بو آچچیغ
اعتراف ایتمه ک لازمدر. انقلاب معین بر غایه ایله باشلانماغا-
ندان. انقلاب چاغی عامه تورلو تویغو آرقاسندان ایرگه شیب، حادثه-
لهرنگ آلتان شکلگه مطبه بولدی. اوزون یللار سورگن اسارت دوری

ایدی، بونگ نتیجه‌شده «مسلمان برادرلریمز» دیب دونگه نلرنگ ایر
آرا لاشماغینا مساعده ایتلدی. بولارنگ آرا لاشماغی ایله شرقی
کستان مسئله‌سینده کی مقصدلاردا آیریلیق بولدی. بعضیلاریمز استقا
دیپ کونته‌ریلنگه نمر حالدده، ینه بعضیلاریمز مختاریت، بعضی برلریمز
حکومتنگ ظالم مأمورلاری اوز گهرتیلسه ختای جمهوریتینگ بر جز
بولوب یاشایمز دیگهن فکر که بیرلیب، بر قسمیمزدا مستقل بر خا
وجود که کیلتریشکه حرکت ایتدیك. دونگه نلرنگ غایه‌سینی بیلدی
بولمایدی. چونکه اولار کانسودان چیقاندان تا آخر وقتناچا تالاولار
ایله مشغول بولدیلار. بولارنگ تیلی، خطی، عرفی ختای بولغانلقدان
اوزلهریگه ضرر بولماسلق شرطیه ختای طرفداری بولوب کورونور
ایدیلر.

انقلاب باشلانغاندان پیری اورتاغا چیققان اسلامی حرکت، اسلام
مقصدلار انقلاب باشیدا بولغان بعضی ذاتلاریمزنگ شخصی غایه
منفعتلاری آرقاسندا کوندهن کونگه ضعیفلهندی. اوز آرا فرقه‌چیلوق
نزاعلاری وه آگلاشیلماسلیقلار نتیجه‌سیده قوت آزابدی. انقلاب اولگی
حرارتینی یوقاتدی. اوندان خلق یاواش-یاواش بیزدی.

انقلابدان خصوصاً انقلابیمزنگ بو قاریشیق حالیدان باشقالار
فایدالانا باشلادیلار. انقلابدان ضعیف توشکه‌ن تورکستانمزغا هر
قاندای مرضنگ مقروبی تأثیر ایتهرلیك حالدده ایدی. دوشمانلار فرصتی
غنیمت بیلپ، اوشبو ضعیف حالتمزده گاه تهدید، گاه گوزهل وعدلر
گاه دوستانه انسانی تکلیقلر بیلدن ذهنمز که کیردیله.

انقلابیمزنگ دوامی وه بولوب اوتکه‌ن حادثه‌لهردهن حقیقی یورتچی
بولغان تورکستانلیلار عبرت درسی آلدیلار. بو زمیره که محمود محیطی
رهبرلیك قیلدی. غایه یورتیمزنگ قورتولوشی وه اولتمزنگ ایرکینلگی
اوچون ضرور بولغان ملی برلیك، ملی شرائطمزغا اویغون وه ملی

اۈزۈنگ آرقاسيدان باراتورغان كشيلىر حاضر لاق لازم. اۈزۈنگچۈن
فرستدان فايدا لايىب مكىبلەر كە اھميت پىرمەك، مكىبلەردە بو اساسلى
غايدىنى بالالار يىزۈنگ دماغىغا قويماق اۈزۈنگچى ايشىمىز بولسۇن ايدى.
شاپەز انقلاب، تشكىلاتسىز حركت، آدامسىز اداره قوروش، بېھودە
قان تەكۈش نىجەسىز ئەمەك صرف ائىمە كدر.

اوزون يىللاردان بىزى شىرقى تور كىستانغا كوز تىكىپ تورغان
باشقىچىلارنى (روس بولشەويكلەرى) انقلابمزدان اۈزى اوچون
ئامىدلەر كوتدى. توغروودان توغرو پىرلىك انقلابچىلارنى قولغا آماق
ستەدى. فقط بىزۈنگ يولىمىزغا اينانماغانلقدان، ايكىنچى بىر يول ايله بىز كە
حوال ائىدى. مانجورىالىق شى شى سىنى قولغا آلىپ، او وطنسىزنى
دەپ، خلاصكار عنوانى ايله دىكتاتور قىلىپ تىكلەپ قويدى. ياپون
سوشىدا روسياغا قاچىپ اۈتكەن ختايلارنى بە كىدەن قوراللاندىرىپ،
تور كىستانغا مىكلەپ-مىكلەپ كىرگىزدى. ختاى شى شى سى نىگ ظاھىرى
شۇ ايدى: شىرقى تور كىستان ختاى جىمهورىتىنىگ بىر اولكەسى،
شۇنىگ حكىومت ياڭ جىگ دىگەن ختايلار دەپ تور كىستاننى اۈزۈ ملكى
قلىپ آمايدىر، «ختاى جىمهورىتىنىگ ختايداغى بىش ملت (*) حقوقدا برابر»
دېگەن قانون اساسىغا موافق اداره قىلادىر. او زمان انقلابدا باشچىمىز
بۇمان خواجه نىاز حاجىم شى شى سى ايله بىر معاھدە نامە امضالادى.
بىر انقلابچىلار او كۈندەن باشلاپ اورومچى نىگ بىر اعضاسى بولدوق.
بىر انقلابچىلاردا بىر مقصد، بىر غايە بولماس ايدى؛ يورتىمىزنىگ شىرايطى
بىر لازىمى حركت، نە مىلى چىقىشقا يول قويدى. اورومچى نىگ آغزدا
بىر نىگ بىر اولكەسى، حقىقتدا ياساما قىزىل روسلارغا ساتىلغان بىر
مىكتەت ايكەنلىگىن بىلىردىك. دونگەن جنرالنى ماچو ايكىنە بىر طرفدان
شى شى سى تامانىدان قىسىلىپ قالغانلغىمزدان، خصوصاً ماچو ايكىنە نىگ
بىر قىلغان ظلمى بىزنى شى شى سى ساتقىن ايله بىرلەشمە كەكە مجبور ايتكەن

كيتدى، عسكرلەرى ما خوسەن دېگەن بىرگە اطاعت قىلىپ خوتانغا
اوتدى؛ او يىردە اوزىنگ هنرى بولغان تالان وە قتل عامغا دوام ايتدى،
اورومچى حكومتى تشكل ايتكەن ايدى؛ روسلارنگ ياردمىلە
«دوبەن» (والى) بولغان ساتقىن شىشى ليو دىب برقارى جاھل
ختانىنى «جوشى» قىلىپ، اوگا حكومت نامىدان ايستەگەننى قىلدىرار
ايدى. خواجە نياز حاجىمىنى «جوشى»غا اورونباسار قىلىپ بىلگىلەگەن
ايدى. محمود محىطىنى يىرلىك تورك عسكرلەرىگە باش بولغان حالىدە
قويوب، كاشغار «جىن بى سىلىگ» اورونباسارى قىلىپ كاشغاردان
قويدى. بولبارس پىك ابلە شريف خان آلتاى قومولنگ محافظە چىسى،
نياز پىك آقسونى محافظە قىلوچى اولاراق بىلگىلەندىلەر. آرتىق تور كىستان
انقلابى يىتكەن بولدى. روسلار «ايزلگەن ملتگە ياردم ايتىش بىزنگ
وظيفەمىزدەر، سىزگە ياردم ايتەمىز؛ دىندە حرىت، مىلى انكشافدە سىر بىستلك»
دىب اوگفايغنا ايچمىزگە كىرە بىلدىلەر. «دوبەن» دەن باشلاب «سىجىك»
غاچا بوتون مەھم اورونلارغا مشاور دىب روس گىنراللارى كىلتىرىلدى.
روسىادا تىرىپە ايتلگەن يىرلىك توركلەردەن مەلكىمىزنگ ھەر پوچماغىغا
تورلر بېھانەلەر ابلە تارالدى.

تور كىستان اسى رسماً ترك ايتلىپ، ختايلارنگ بورون «شىجىك»
دىب آتاغان تور كىستاتى بولار «شىك شىجىك» دىب يوروتە باشلادىلار.
اورومچىنگ حاكىمى مەن دىب دعوا قىلوچى مركزى نانكىن حكومتى
بوتون ختايدا مانجورلارنى دا قوشوب يىش ملت قبول ايتكەننى حالدە
شىقى تور كىستاندا توسەتدەن اون تورت ملت بارلىغى اعلان ايتلدى.
عجىب آھاقلو در بو، اورومچى: — بىز «شىجىك» دا ملت مسئلەسىنى روسىا-
داغى اصولغا موافق توغرو حل ايتدىك — دىب ماختانىب يازدى.

بلكە او قوچىلار تور كىستانداغى بو اون تورت ملتنگ كىمەردەن

تارانچی، تاتار الخ. بو آلتی اوروغنگ باشقا باشقا ملت بولوشی نظریه-
سینگ قایسی مملکتنگ مشوم، منحوس یادکاری ایکه نلگینی آچیق
بولاب اوتوروشغا حاجت بارمی؟ باشقا «ملتله» هم شوگا اوخشاشدر.
اورومچی حکومتی کاشغارغا قوز ایتکه ندهن کین بوزیدهن بر آز
کوتهدی؛ آلتی ماده لیک شعارینی اعلان ایتدی. او ماده لهرنگ
شورالار حکومتی ایله دوستلوقنی ساقلاش؛ ینه بر ماده سی اون
ملت حقوقدا برابر؛ اوچونچیسى جهانگیرلەرگه قارشى توروش.
شورالار ایله دوست بولغاندان کین بو ماده گه حاجت یوق؛ بلکه
شاهری سایلغاندر.

خلاصه اورومچی حکومتینگ آلتی ماده لیک داهیانه شعاری عجیب
خلیظه ایدی. بونی قبول ایتدیك. نیمه بولسا بولسون مواسا بولینی
توتدوق. بعضاً اداره اورونلاریدان بعضیسینگ معاونلقلارینی یرلی تورک-
لەرگه بوردی. بونی دا آرتیقچا کورگن وجدانسلار معالاسف اوز
بوردن چقیدی. ذاتاً مسئول اورونلاردا نیمه اوچون یرلی تورکلەر-
دن بولمادی دیگن سوراققا ختایلار: سیزلەر او قومماغان؛ اول او قوگلار،
شیمیکلەر، آندان سوک مسئول اورونلاردا بولورسلار» دیب جواب
بیرد ایدیلەر.

ایمانسلر بر شخص اویانماسدان: «حکومتی بز یرلیکلەرگه بیریش،
باشقا خزینه نی تاپشیرغانغا اوخشایدرد؛ حاضرغی حکومتنگ بوتون
بیرلری وه مسلکلهری قرآن کریمگه موافق؛ هر کیم بو حکومتگه
خائن قیلسا، قرانغا خیانت قیلغان بولادر» دیب، قراندان برتیزیق
بیر یازیب رساله نشر ایتدی. اوز خلقینی رسوا قیلوغا اورونوچی
بیرلری ساتقین، وجدانسلارغا حکومت طرفندان بویوک احترام قیلندی.
بیرنگ اداره ایشلهریدن یراق توتولوشیمز صرف شورالارغا
سداقتسینگ بولغاندان یا خود ضعف لگندهن ایدی. صداقتلی کیمسه لهر

ساقلاب قالیش، باشقالارغا آلدانماسلق، حقنی محافظه قیلیش، وه الخ
اوچون هر حالده او قوماق، عصری تریبه له نمه کنگ ضرور ایکه نلگی
آچیق وه بارز شکلیده اوزینی کورسه تیدی. اونکچون بعض بر تشبیهلر
قیلندی. یالغز روسیاغا طلبه یوباریش ممکن، باشقا طرفلارغا طلبه یوللاش
ممكن ایمه سلگینی حکومت آچیق سوزله دی.

مرکزیمز دیب تورغانی حالده حکومت نانکین گه طلبه یوباریشی
هم قبول ایتمه دی. باشقا طرفلارغا طلبه یوللاشغا رخصت قیلما سلق اوچون
شو سیبله ر کورسه تیلیردی: بر مملکتده ایش قیلیر کشیلهر تورلو مملکتلهرده
اوقوسالار، هر بری اوزینگ اوقوب کیلگه ن مملکتنگ اصولینی تطبیق
ایتمک ایسته یدر، شونگ ایله برله شه آلمای اوز آرانزاع قیلیشیر.
نانکیننگ بوزوق آدارده قالغانلی ایش باشنداغی آداملارنگ تورلو
مملکتلهرده اوقوب کیلگه نلگی نتیجه سیدر. تورکستانغا فایدالیق مملکت
یالغز شورالار مملکتی در. شونگ اوچون بو یرنگ طلبه لهری یالغز
روسیاداغا اوقوسونلار، دیلیردی.

بو قانداغ فکر؟ علمی می؟ هر حالده بولارنگ بوندای سوزلهری
انساتک هر توروش، طبیعتیغا زورلق قیلغانی کبی انساتک توشونو-
شیکه، ذهنیگه هم زورلق قیلادر. اوز ایچیمزده ن ده بوندای سوزلهرنی
سویله وچیلهر کورولگه ن بولسا دا، اولار اوز سوزینگ نیمه افاده ایته.
تورغانینی آگلامای سویله رلهر ایدی. بزنگ منور زمره میز محمود محیطی
نگ یولباشچیلغی ایله موجود مکتبله رنی تقویه ایتمک، بو مکتبله رده
امکان داخلنده یو کسه ک غایه لیک، ملی شعورلق کشیلهر حاضر لاما ق یولینا
کیریشدیک. خلق اورومچی گه اینانماس ایدی. بر طرفدان ختایلارنگ
مجبوری مکتبله ری عکس تأثیر قالدیرغان ایدی؛ اونگ اوچون عامه ننگ
مکتبگه رغبتی یوق ایدی؛ مکتب رواج تاپمای تورار ایدی.

اوريفاندى؛ رغبت آرتدى. هر طرفدا مکتبلەر ساليندى؛ عادتاً خلق بربرى
 ايله مسابقه قىلىشىپ، مکتبلەر کويپه ايدى؛ طلبه ننگ مقداري آرتدى.
 اورومچى «مکتب آچىلىشىن» ديدى. فقط بو خلقنگ انقلاب
 قاننى سووتماق اوچون ديلگهن بر سوز ايدى؛ حقيقتدا اورومچى مکتب
 آچىلىشىغا راضى ايمهس ايدى. کاشغاردا ملي وه دىنى شرائطغا کوره
 علمى حرکتنى يوروتدوك. خلققا اعتماد تلقين ايتکهن نهرسه مکتبله رينگ
 روز ذهنيته گه اويغون بولوشى ايدى. کينچه اورومچى مکتبله رگه ايگه
 بولوش فکريگه توشدى؛ بر پروغرام يوباردى. اوندا باشلانغىچ وه اورتا
 درجىلى مکتبله رده ختايچا ايله روسچا اوقوتولوشى يازيلغان ايدى؛ مجبوري
 تطبيق امريله کيلگهن بو پروغرام، اورومچى ده اولتوروب اولارغا بارانماق
 اوچون توزولگهن بولغانلقدان، کاشغاردا خوش قبول ايتلمه دى. بوننگ
 تاثيرى درحال کورولدى؛ طلبه لهر تارقالا باشلادى؛ ينه ملتگه اوزىنى
 قىلغان محمود محيطى ننگ مداخله سيله بو پروغرام بر مدت تاخير
 ايدى وه طلبه لهر اوقوشدا دوام ايتدیلهر. علمى باقىمدان وه تطبيقى
 جيهتدهن اورومچى ده توزولگهن بو پروغرام کوب توبهن ايدى. کاشغار-
 داشى دارالمعلمين ايله اورتا مکتبله رده ختايچا اوقوتاتورغان بر معلم
 تاپيلماغان حالده يوزله ب باشلانغىچ مکتبله ر اوچون ختايچا معلم قايدان
 تاپيلمايدى. خلاصه به گى گنه اوقوشغا کيريشکهن ياش بالالارنى روسچا،
 ختايچا ده ک قين يات تيلگه ساليب قويوش، بولارنى جبرله ش، اورکو-
 رش تعليم-تربيه باقىمدان توغرو ايمهس ايدى. بونى اورومچى ده گى
 تاپيلمايدى توشونه آلماديلار. (دوامى بار). امين واحدى.

لاهور غينوار ۱۹۳۸.

21 لهر محاکمه سى *

۲۸ فيرال تاريخلى موسقوا غازيتا لارندا «ساغ تروتسکيچيله ر

حقدان محروم قیلینیشغا حکم ایقلیب، عییلله رنگ مال - ملکه رینگ دولت فایداسینا آلینیشی قرار قیلنمشدر.

بو محکومله ۱۹۳۷نجی یلی دولتگه ۲۱۰۰ سته تهر اورینا ۵۰ سته تهر پاختا بیریبلاتی ۴۷ پروسنت بیرینه یتکیزمشلهر وه قولخوز بویونچا ایکیلینیشی لازم کیلگهن کوك ایکیلینیشی ۷۰ کون کیچیکترین ایکیتریب، نتیجه ده قولخوزغا ۳۰ ۲۷۵ سوملوق زیان بیرمشلهر. بونلار قولخوز فیرماسینگ ۷۶ سیغیرینی اوز خصوصی فایدالاری اوچون یوقایتیب، قولخوز قورولوشی اوچون آلتغان ۵۸۹۸ سوملوق آغاچ پاختا لارنی یاقیب قورتامشلار ایمش؛ («ساویت تورکمنستانی» ۲۰۲۰۳۸)

نه عینی غازیتانگ عینی تاریخده باسیلغان نسخه سندا، قهقه رایون نینگ قوشوت اوباسنداغی «ژدانوف قولخوزی» زیانچیلارینا یاسالغان محکمه نتیجه سی حقدان دا معلومات بار. قوشوت اوباسنداغی زیانچیلار قولخوزنگ ۱۲۱ هه کنار یازلیق وه کوزلوك بوغداینی قورایتیب، بو صورتله قولخوزغا ۱۶۵۲۹ سوم زیان کیلترمشدر. نه بولار قولخوزنگ ۷۶ تون کوره ک پاختاسینی وقتندا بیغماسدان قولخوزغا ۸۳۲ ۲۳۳ سوم زیان بیرمشلهر. بو زیانچی توپار آز وقت ایچیده قولخوزنگ ۳۸۴ باش قویینی حرام اولدوروگه نمش. مه نه شوندا ای اقتصادی ضررلار بیرگه نی اوچون قولخوز باشلوغی بورقاز کیچیگول، اونگ اورونباساری بشیم جاری اوغلی لارینگ هر بری محکمه تامانیدان ۱۳ ییل توساغ (حبس) ایتلیشکه وه ۳ ییل وطنداشلق حقوقندان محروم قیلینب مال ملکه ری مصادره ایتلیشکه؛ قولخوز حسابچیسى ایشان قوبا، قاسیر نور محمد رجب، آمار مدیری اوراز نیاز بورون اوغلی لارینگ هر بری ۱۰ ییل قاماققا وه ۵ ییل وطنداشلق حقوقندان محروم قیلینب مال ملکه ری مصادره ایتلیشکه؛ زحمت مدیری اوراز سخن اوغلی ۲ ییللق قاماققا حکم ایتمشله ردر.

«ژدانوف قولخوزی» نگ بو حالغا کیلیشنده اوبا شوراسینگ بورونغو باشلوغی نظر آتاعوض اوغلینگ دا آنچا رول اویناغانلیغی

يانگه نېدەن محكمه آتاعوض اوغلىنى دا مسئوليتگە تارتىمىشدر.
 آلمان وە فرانسىز مطبوعاتى موسقوا مخبرلەر نىڭ «قازاغستانىسكايا»
 براودا» نىڭ ۲۲ نچى مارت تارىخلى ساتقان آلب تاراتدىقلارى بىر خېرىكە
 كۆردە، قازاغستاندا حكومت وە فرقه ايشلەرنىدە مسؤل اورونلار اشغال
 بىر كېلگەن ۱۹ كىشى اوستىدەن گىزلى بىر مىحاكمە ياسايب، بولارنىڭ
 بىرى اولوم جزاسىغا حكم ايتلىمىشدر. بو اولوم جزاسىغا حكم قىلغانلار
 شىندا قازاغستان مركزى اجرا قومىتەسى رېئىسى قولومبەت اوغلى اوزاقباي
 بىر خىل قومىسارلار شوراسى رېئىس اورونباسارى ايسقارا اوغلى وە آلمان
 فرقه قومىتەسى كاتىبى سعدوقاىس اوغلى جانایدارنىڭ. اسملەرى
 دىكىر ايتلمە كەدەدر.

شرقى توركىستان انقلابىغا بىر قاراش

(باشى اوتكەن ساندا)

رىسمى بىلدىرىشەردە ايكى يىل ايچىندە شرقى توركىستاندا ۱۲۰ مىڭ
 كىشى مەكتەپكە تارتىلغانلىقى بايزىلىب، بونىڭ ۹۰ مىڭى كاشغار و لايتىدە
 بولدى. بو مېم اعترافنىڭ اوزى دە محمود محىطى نىڭ خىل آراسىدا
 بولدى. ايتىپ وە محبتگە اىگە بولغانلىغىنى كۆرسەتەر ايدى. اورومچى
 حكومتى بو مەكتەپنى اوز مەكتىبى حسابلاماغانىدىن حكومت حسابىغا ھېچ
 قەدەم ياردەم بېرمەس ايدى. مەكتەپنى خىل اوز مصرفىلە سالىب، لوازمە-
 نى دە اوزى تدارك ايتىپ بىرگەن ايدى. مەكتەپنىڭ معلم وە باشقا
 خىللىقلارى ايسە خىل مؤسسەلەرى طرفىدىن تامين ايتلىردى. عشر، زكات
 بىر قىسىملىرى بو مەكتەپنىڭ دوامى اوچون صرف قىلىنىردى.

خىسوساً كاشغار و لايتىدە كى مەكتەپنىڭ انكشاف وە ترقىسى
 نىڭ نىچى حكومتىنىڭ نىز دىقنى جىلپ ايتىدى؛ قورقۇدى. «مەكتەپ
 نىڭ دىگەنكىگە پشيمان بولۇپ، «كاشغار و لايتى مەكتەپلىرى اورومچى
 سۆيىدە بولمايدىر» دىگەن پىمانە بىلەن تورلو اويونلار، ايتىرىغلار چىقا-
 دى. نىسقولق قىلا باشلايدىلار.

محمود محیطی وه اونگ اطرافیدا توپلانغانلارنگ اورومچی
حکومتی قارشیدا اعتماد ایتلیریری قالمادی. محمود محیطی اورومچی
که چاقیریلدی. محمود محیطی اوچون ایکی یول بار ایدی: تمام اطاعت
قیلماق، اوروشوب اولمهك. برنجی یول غایه مزگه مخالف ایدی. ایکنجیسی
ایسه خلقنی به گیده ن اولومگه سورو کله مهك ایدی. اوروشولغاندا یالغز
اورومچی ننگ ختای عسکرلهری یله ن ایمهس، موسقوا عسکرلهری ایله ده
سوخوشولاجاقدی. اوندان باشقا ایکی یوزلو دونگه نلهر خوتان طرفیدا
ایدیله ر. مه نه شوندا ی ملاحظه لار یله ن محمود محیطی خارجا چقیب
کتیشکه قرار بوردی. اوزی بر نیچه معینی یله ن هندستانغا اوتدی.
عسکرلهریگه تیئچلق یله ن توروشنی توصیه قلیب کتیدی.

خلق وه عسکرلهر مشفق رهبر محمود محیطی ننگ اوز یورتینی،
خلقینی وه عائله حیاتی نی تاشلاب کتیشکه مجبور بولغانلغی اوستنده
توشوندیله ر...

خوتانداغی دونگه نلهرنگ اغفال ایتوچی وعدی وه تکلیفله ری
یارکنده ن باشلاب قایتادان عصیان چقیشینغا سبب بولدی. کاشغار،
اوچتورفان، کوچار آلیب آقسو محاصره قیلندی. فقط بو دفعه دا دونگه ن
لهر خیانت قلیب، بولشه ویکلهر آچیقچا مداخله ایتب عصیانگ عاقبتی
فجیع بولدی. ماخوسه ن توپلانغان آلتون پوللارنی، قیمتلی خزینه لهرنی
آلیب اوروشماسدان قاچدی. ایکی اوت آراسیدا قالغان تورک عسکر
لهری بیک یامان وضعیتده قالدیلار. اوروشغا ترغیب وه یارده م وعد قیلغان
دونگه نلهرنگ اوروشماسدان کاشغار وه یارکنده ن یاتیب آیشلاری،
ماخوسه ن ننگ تورک عسکرلهریگه قارشی قیلغان جنایتی وه اونگ بعضی
آداملارغا «سه ن قومونیت سگ» دیب دوق قلیب یاخود بعضیلاردان
«محمود محیطی خارجه ن قورال آلدی، اعانه بیریگله ر» دیب پول
تویلاشی ده یورت ایشله رنده کوب فداکارلق کورسه تکه ن حافظ بیکنی
آلداب، اونی کیزلیچه یوق ایتیشی وه شونگده ك یاراماسلیقلار عصیاندا ن
کوتولگه ن امیدله رنی بوشغا چیقاریب، توزلو فلاکتله رگه سبب بولدی.

انقلابی باخشی نتیجه پیرمندی. اما او بزرگ حقیقی حرارتی
پیردی. «تایاق یمه کونجه او یغانماس، ایدیک، آرتیق او یغاندیق، دوست-
دو شماتی آیراتورغان بولدوق. انقلاب قورباتسز بولماس ایدی. بزرحدان
زیاده قوربان برددیک وه انتقام حسمز ده زیاده بولدی.

مانجوریاغا کولدیلهر. او پیرده بوتون ایشله رنگ مشاور صفیله
س کوروب تورغان یاپونلار قولندا ایکه نلگی سویله ندی. بونی بزر باریب
کورمدیک. فقط اورومچی حکومتینگ مانجوریاغا کولوشی وه اون
مستقارا قیلیشی آتالاریمزنگ «ایشانسیز تیزی یرتیققا کولور» دیگه نله.
ریگه اوخشاما بدرمی؟ عجبا بزنگ شرقی تورکستاندا احوال قاتلای؟
مانجوریا یاپونیاغا قاندای اسیر بولسا، مانجوریا یاپون استیلاسی وه
تأیری آستینغا کیریب قالغان بولسا، شرقی تورکستاندا قایسی
ساکت وه خلقنگ اسارت وه تأیری آستیدا ایکه نلگینی اورومچی
کومتی اوزی آحقا اعتراف ایتب اوتدی.

بزر اوز یورتمزنی اوز شرائط وه اوز بارلغمزغا موافق برشکلده
اداره ایته تورغان بر حکومت ایسته یمز. خلقمزنگ روحینغا، تپله کیگه
موافق بولماغان مکتبله ر، اداره، حکومت بزنگ ایمه سدر، جبری در،
جعلیدر. ملتنگ روحینغا تأیر ایتمه گن، محبتیگه استناد ایتمه گن بوتون
او، بیگانه قورولوشلار و قتللی در، ساختادر، بزنگ ایمه سدر. بز قایناعینی
تورکون آغان وه تورک اولکەسینگ اوز وه برکنه ملتینگه تایانغان بر
قورولوش ایسته یمز. بوندای بر قورولوش اوزدر وه بزنگدر. بز یاساما
ساختا اون تورت ملت، یانغان شعارلار وه نهایت بزنگ احتیاجمزغا
موتوق بولماغان قورواوشنی، «اورومچی - موسقوا» - «شک دو بهن -
سنانین» شرکتی اداره سینی رد ایتمز وه نفرت قیلامیز.

بزنگ تورکستاندا اون تورت ملت یوقدر وه بولالماس. تورکستان
سیر اوزینگ حقیقی وه بین الملل اسمی ایله ابدی قالیر. تورک یشیکینگ

«تور كستان» ديب آتالغانلىقى قىزىللارنى قور قوتسا، اولارنى چوچوتسا
ۋە بەئى دوشمانلار بىزچە مقدس بولغان بو اسمدەن آچىقلانسا بورونىنى
تېشلەسېن. تورك بار، تور كستان بار دېمە كدر. بوندا افسانەۋى «اون تورك
ملت ديارى» ياراتماق يېھودە زحمتدر. «اورتاقلار!» قايردەن كېلگەن
بولسا گلار، شو يىرگە آرش!...

لاهور غېنوار ۱۹۳۸

ايسكەرمە: شرقى تور كستان مىلى فاجعەسىغا دائر مجموعەمىزنگ سوك
سانلاردا باسىلغان مقالهلەر اوستندە كېلەجەك ساندا آرىچا توختاب
اوتمە كچىمىز. باشقارما.

وطن يولندا

بو دنيادر كورەش جايى، اوزوڭ حاضر لا غيرتدە
بولور بولغانچا آخردا ديب سەن ياتما عشرتدە

اورولماق، اولدورولمەك، طرد ايتىلمە كنى روا كورمەس

اوزىگە، كىم كە بولسا، جاني پختە سۇ سىرتدە

كىشى قورقارمى اولمە كدەن، تېلەرسە اير كىنى ايلنگ

فدا ئەيلەر اوزون ايلگە، اورار دوشمانغا جرأتدە

سەنگچون كىمسە سعى ايمەس، چوزەر بوينن تويە آچسا

باشاش انسانچا يا اولمەك، ايمەس راحتدا ذلتدە

بو كون ايرمەس كىلير ايرتە سىنارغا بختىمىز بردەن...

بوگا لازم ايرور برلك، عمل، تىل برلە فكرتدە

بىزىم هجرتدە يورگەنلەر بر آز دنياغا باقسىنلار

كېلەردە يوز بىرەر فرصتى قويماڭ برچە غفلتدە

خدا كورسەتمەسېن فرصتى بىزلەر ئەيلەسەك ضايع

ايرور ير آستى لايق بىزلەرە يوزمىڭ ملامتدە

جدىدچى يا قدىمچى ديب بو كون كىلدى باشىمىزغا

يھودلەردىك وطنىمىز آيلا بىرمىز چىلە حسرتدە

باشاش انسانچا سوینگه نلەر، اوزینگه سر حساب ایتکهی
تلافی نه یله گهی کیچمیش، بولور آیتده عبرتده.

وطندر قان ایله تولغان، یمهك-ایچمه کله ریدر قان

آباغ باشی بالاک قالغان، کوزی باشلیق فلاکتده

ای دیسه بولی یوقتور، ساتای دیسه مالی یوقتور

نیتدی دیسه بولی یوقتور، ایرور یوزمیگ شقاوتده

آناسی در سیر کیتکه ن، آناسی در اولوب کیتکه ن

سورا قچیسز یتیم قالغان ایرور باشلار هلاکتده

اولوغ تورکستان اولادی! اوچ آماقسی هدف نه یله

وطنی قوتقاریش عزمینی قوی اولگی نوبتده

میرزا عزمی
مدینه منوره، ۲۴ شوال ۱۳۵۶ هجری.

بین الملل تورموشدان

۱- سوک آی ایچنده کی بین الملل حادثاتنگ ایگ مهمی شبهه سز
اوستریانگ آلمانیاغا قوشولوی (Anschluss) حادثه سیدر. سوغوشدان
سو گراغی وه رسای معاهده سی حکم سورگن دور آوروپاسی دیپلو-
ماتیسینگ ایگ کوب اورونغان مسئله سی مه نه شو ایکی دولت برله شمه-
سیگه یول یرمه سلک ایدی. آلمانیاگ کوچینی آرتدیراجاغندا شبهه بولماغان
بو «برله شو» (آنشلوس) سابق آوروپا سوغوشی غالبه ری سیاسی هه گه-
رینسی اوچون برته لکه ایدی. سابق غالبه ر مرکزله رنده ن دائما «اوستریا
نگ آلمانیا ایله برله شمه سی یه کی بر عموم آوروپا سوغوشی دیمه کدر؛
بو کا یول یرمه یمز!» دیر ایدیله ر. آلمانیا دا آدولف هیتلر Adolf Hitler
رئبرلگنده گی ناسیونال (ملی) سوسیالیست حکومتی ایشن باشینا کیلگه نده ن
سوک اوستریا مقدراتی اوستنده کی بویوک دولتلر هیجانی بر آزدا آرتدی؛
اورتا آوروپا مسئله سی اوستنده کی بوتون پلانلار بر آلمان خلقینگ
تشکیل ایتدیکی بو ایکی دولتی برله شوکه قویماسلق حسابله یورو-
تولدی. بو صورتله تورن طرفندان دوست بولماغان قوتلرله اورالیب

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من عباده
الذين آمنوا بآياته
والذين هم في صلاتهم
مختلئين وهم على
الذم واللعنة
الذين هم في صلاتهم
مختلئين وهم على
الذم واللعنة

والذين هم في صلاتهم
مختلئين وهم على
الذم واللعنة
والذين هم في صلاتهم
مختلئين وهم على
الذم واللعنة
والذين هم في صلاتهم
مختلئين وهم على
الذم واللعنة

والذين هم في صلاتهم
مختلئين وهم على
الذم واللعنة

شرقی تورکستان ملی قورتولوش کورهشی درسلهری

«باش تورکستان» ننگ سوڭ سانلارندا (۹۸نچی ساندان باشلاب) چیققان تاجی احمد، امین واحدی وه دردهن افندیله رنگ شرقی تور-کستان ملی قورتولوش کورهشی حقداغی یازیلاری سوڭ درجه شایان دقتدر. بو یازیلار، بالخاصه تاجی احمد ایله امین واحدی افندیله رنگ یازیلارندا کیتردیکلهری آیریم فاکتورلار وه یا شرقی تورکستان ملی قورتولوش کورهشندن آیریم حادنه وه صحنهلهر اوستنده کی تحلیللهری ایله ایمهس، بو حرکتنگ باشلانوی، دوامی، جریانی وه ایمدیلک کیاب توردیغی، دائمی اولمادیغینی امید ایتدیگمز فجیع عاقبتی ایله یاقیندان تانیشلقلار یله چیقارماق ایتهدیکلهری نتیجه اعتبار یله مهمدر.

بر کورهش حرکتی چیققان چاغدا چیقووی محتمل تخریبات ویریلووی محتمل قوربانلار اوستنده او یلاب توروب دا بولمایدر. این آتیلغان برکشی قوروق چیقوننی او یلاماغانی کی ملی قورتولوش کورهشینده آتیلغان بر ملت ده حریت وه استقلالنگ نروت وه جان قور-بانی بیرمه بیچه آلینا بیلووننی ده او یلابی آلمایدر.

ملی ایرک وه ملی استقلال—بو یولدا قوربان توشکن انسانلار جسدندن یارانغان تاغلارنی آشادر، او، خلقینگ اینگ گزیده، فیرمان و غوللاری قانی بیلن سوغاریلیب کو گهره در. اونگچون ده ملی استقلال کورهشینده مادی، تهخنیکی وه معنوی حاضرلقلارنی کوروب موفقیت چون سوڭ درجه ده کیره کلی بولغان اینچکی وه نیشقی شرائتنی اینگ نیب حاضر لاشما صورت یله باشلامایدر. مهنه شو باقیدان دا تاجی احمد وه امین واحدی مقاله نهری سوڭ درجه ده قیستلی سانالادر. اونلار کورهش قوربانلاری اوستنده کوب اوزون توختاماسدان او قوچینگ نظر دقتینی کورهشنگ قاندای شرائط ایچنده باشلانیب جریان ایتدیگینه تار-تدرار؛ بو صورتله شرقی تورکستان ملی قورتولوش کورهشینگ و جراب قالدیغی فجاعت سینی کوز او گنده جانلاندیرادرلار.

كورهش باشلانار آلدیندا دا كورهشنگ هدفی اوستنده كورهش
باشنوقلاری آراسندا برلهشكهن قطعی فكر بولماغانلیغینی بیز تاجی احمد
بك مقالهسندن او گره نیب اوتورامز. آگلایشیلغان بوتونسی ملی حریتدهن
بحث ایتسه لهر ده كورهشنگ مقصدی وه هدفی حقددا جدی توشونو-
شوب قطعی برفكر كه كیلب آلا آماغانلار. بر قسملاری حریت دیگهنده،
حقیقتاً ده تحمل ایتلمه سلك درجه ده ظلم ایتب خلقنی ایزیب کیله یاتقان
ختای مأمورلارینی قووب بیرلهرینه داها موافق وه مقبول شخصیتلهر (طبیعی
ممكن قادار اوز خلقلاری ایچندهن بیتشكهن كشیلهر) كیترو شكندده
آگلادیغی کبی ایکنچی بر قسم آیریم ملی اداره وه ملی حکومت یاراتونی
توشونگهن. ملی حریت حقدداغی بر برینه ضد بو ایکی فكر عینی زماندا
برکشینگ ذهینده توپلانا دا بیلگهن. شرقی تورکستان ملی جمهوریتینگ
رئیس جمهورى بولوب سایلانغان خواجه نیاز حاجی ننگ عینی زماندا
اورومچی محلی ختای حكومتینگ باشلوغی یعنی ختای والی عمومیسینگ
یرلی تورك ایشلهرینه باقوچی سویل اورونباساری سانالغانلیغینی دا تاجی
احمد بك مقالهسندن او گره نسه كدهمز!

بو ایسه تاریخده مثل اوچراتیلماغان وه اوچراتیلووی قین بولغان
بر حادثه در. طبیعی بو وضعیتده باشلانغان انقلابینگ باخشیشی بر نتیجه كه
آلیب باروونینی کوتوب ده بولماس ایدی.

آچیق كورونوب تورادر، كه كورهش كیره کلی حاضرلق كورولمهی
باشلانغان ایدی. بر پروگرام توزو وه باشلاب بوروچی بر مرکز یاراتو
مسئله سی كورهش باشلانیب كیتكه نده، تارتیشمانگ قیزغین چاغلارنده اغنا
توشونوله باشلادی وه متفقلهر قیدیریلدی.

«ملی قورتولوش كورهش پروگرامی» نی دینی اساسغا تیا ندیردیلار
وه بر اساسدان دونگه نلهرله معاهده یاسادیلار. او زمان بوتون مسلمانلار
قارداشدر، اونگچون مسلمان دونگه نلهر ده بزنگ مسلمان قارداشلاریمز
وه تاگری بیرگهن متفقلهریمزدر دیگهن ذهنیت حاكم بولدی. ایمدی
بیز تاجی احمد، امین واحدی وه دردمهن افندیلهرنگ یازیلارینی اوقوب

قاراساگز، «شو مسلمان برادرلاریمز» دونگه نلرنگ شرقی تورکستان
تورکلیگینگ ایک شدتلی دوشمانلاری ایکنه نینی کوره سز. شرقی تور-
کستان تورکلهرینگ بو «مسلمان قارداشلاری» دونگه نلرنگ کورگه ن
سز وه ییگه ن ضربه لهری بوتون شرقی تورکستانی ایزیب باسیب یاتقان
دوشمان ختای وه روس کوچلهرینگکنده ن کوب بولماسا دا آزایم سدر.
بو ضربه نگ بوقادار آغیر بولوب کیتووینگ باش سببی ده اونلارنی
مسلمان قارداش «دیب درحال قوچاقلاب آلیب بوتون سر وه ضعیف
جهتلرنی بیلدیریب قویغانا تقداندر. مده نه بو صورتله قورتولوش کوره شی
بولندا دینی اسلام، قانی، تیلی ختای بولغان بو «مسلمان قارداشلاریمز» له
ملی قورتولوش کوره شی بولندا یاسالغان اتفاق نتیجه ده بو مسلمان
دونگه ن قارداشلاریمزنگ مسلمان شرقی تورکستان تورکینه قارشی
بوشرومی (قیرغینی) بولوب چیقدی. سیاسی کوره شنگ ماهیتینی آکلا-
مای، اونی دینی عقیده لار بیله ن قاتیشتریب یوبارودان کیلیب چیققان بو
نجه بالخاصه امین واحدی افندی مقاله سنده ن آچیق کورونه کده در.
تاجی احمد وه امین واحدی افدیله ر یازیلارندا تماس ایتلمه کده
بولغان اوچنچی مهم نقطه خلق معارفی مسئله سدر. انقلاب باشلانغان
جاندا شرقی تورکستان کیگ خلق کتله سی کوبچیلگی بوتونله ی سواد سز
بر وضعیتده در. اکثریتله دینی بیلگی ساحه سنده ن یتیشکن باشچی علما
طبقه سی دا «بوتون مسلمانلار قارداشدر» شعاریه باشلادیقلاری دونگه ن
«مسلمان قارداشلار» له اتفاق حرکتی فجاعتله نتیجه له نگه چ قسماً اعتبار-
لارینی یوقالتغان بولدیلار.

سیاسی کوره ش سیاسی حاضرلق وه معاصر سیاسی تورموش وه
توره ش شرائطی اوستنده بیلگی طلب ایتدر. بونلار ایسه برده ن بره
ننده ایتله جهك نهرسه لهر ایتدر. بونگ اوچون حاضر لانیس کیره ک
در، ملی مکتب لازمدر. کینه جهك ملی حرکت قادروسینی یتیشتر
ارجاشی، ملی مکتب قورو کیره کلیگینی شرقی تورکستان ملی قورتو-
لوش حرکتی باشلوغی محمود محیطی افندی حرکت ایچنده بوروب